

АЛЕН ПАНОВ

ПЕРША КНИЖКА ПРО
УЖГОРОД

Роздуми над монографією Кароя Мейсароша

«ІСТОРІЯ М. УНГВАР
ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДОНИНІ»

Ужгород - Поліграфцентр «Ліра» - 2021

УДК 94(477/87-21Ужгород)”18”:[002.2:303.832]

П 16

Панов А. Перша книжка про Ужгород: монографія / Ален Панов. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. – 216 с.

«Перша книжка про Ужгород» авторства Алена Панова – це роздуми, конспект, гіпотези, висновки і переклад оригінального тексту найстарішої монографії з історії міста, написаної Кароєм Мейсарошем і виданої у 1861 році.

ВСТУП

Історія Ужгорода зацікавила мене ще в старшому шкільному віці. Впевнений, що не мене одного. Напевно, нормальним є хотіти знати більше про минуле міста, в якому живеш ти сам, де жили твої предки (або принаймні хтось із них) і де, ймовірно, житимуть твої діти. Це по-перше.

По-друге. Для того, щоб усвідомлено збагнути Ужгород, відчувати на смак його дух і шарм, необхідно зрозуміти його ґенезу – звідки він взявся і через що пройшов до того часу, коли в ньому живемо ми.

Надворі 21 століття. Здається, що воно є унікальним зі своєю глобалізацією, Інтернет-світом, кліматичними змінами, міграцією, пандемією та бідами, які випало переживати тільки нам. Частково це правда – деякі явища будуть яскравими прикладами, якими в майбутньому опишуть нашу епоху. Водночас за весь час свого розвитку, людство пережило чимало потрясінь, про які нам навіть не снилося. Тоді вони теж здавалися майже нездоланими. Тим не менше, наші предки з ними впоралися і змогли залишити нам у спадок багато прекрасних речей. Наприклад, наш Ужгород.

Питання у тому, що залишимо своїм нащадкам у спадок ми? Сьогодні варто замислитись над тим, як позиціонувати наше місто на світовій мапі. Яка його місія і профіль? Що воно несе світу і чим може бути для нього цікавим? У чому його унікальність? І це третє, що мотивує людину мислячу краще пізнати минуле, щоб ефективніше проектувати майбутнє.

Ужгород – місто з тисячолітнім досвідом співіснування в рамках західноєвропейського простору у складі багатьох європейських держав: Угорщини, Австро-Угорщини, Чехословаччини. Міграційні хвилі, що вибликали демографічні зміни та призвели до багато-

національності та поліконфесійності, необхідність пристосовуватися до нових політичних систем і державних утворень, що склалися віками, спродукували унікальне ужгородське середовище та «закарпатський ген». Співіснування кількох поглядів на містобудування, як за хронологією, так і за приналежністю до різних держав, дали нам можливість одночасно мати Угорський та Австро-Угорський квартал, Чехословацький квартал, Радянський квартал. Як наслідок – сусідство середньовічного Замку; римо-католицького, греко-католицького, православного, реформатського храмів; синагоги; комплексу Жупанату; ансамблю площі Петефі; палацових споруд шкіл № 1, 2, 4, 9 та колишнього Василіанського Монастиря; функціоналістичного Галагова та Падіюна з Драмтеатром.

Ми ніби багато знаємо про історію міста. Написано немало книжок і статей. Попередній абзац стисло підсумовує наше розуміння минулого. Натомість мене завжди цікавило кілька питань:

1. Чому не маємо цільного і комплексного дослідження історії міста від початку і до сьогодення? Це не цікаво, або в нас не вистачає джерел для відтворення всієї тисячолітньої картини?

2. Чому першою історією Ужгорода вважають книгу П. Сиви «Прошлое Ужгорода» 1936 року, на яку спираються всі подальші дослідники? Невже до цього часу нікому не спало на думку дослідити це питання?

3. Чому в тих книжках, які нам доступні, на кількох сторінках викладена історія міста з 9-го по 20 століття, натомість сотні сторінок присвячені останньому століттю?

4. Чому Ужгород з усіма його замками, церквами, синагогами та жупанатами ілюструється як занедбане провінційне місто, яке віками тиснули злі феодали та викачували з його жителів останні соки, ще й піддаючи їх жорсткому національному та релігійному гніту?

5. Як сталося так, що найзахідніший і найстарший регіональний центр в Україні, з найдовшою європейською історією, втратив свої маркетингові позиції, звільнивши це місце сусідам?

На жаль, історія часто використовується в ідеологічних цілях. Цим грішили багато держав раніше, роблять це і сьогодні. Особливо коли мова йшла про необхідність мотивувати зміни кордонів і перерозподіл територій. У цьому аспекті ані Ужгород, ані Закарпаття винятком не стали. Кількаразова зміна державної приналежності (Австро-Угорщина → Чехословаччина → Угорщина → СРСР → Україна) протягом лише 20 століття багато в чому пояснює відсутність цільного і більш-менш об'єктивного дослідження про історію Ужгорода. З одного боку, це було зроблено з ідеологічних мотивів – звідси перекося щодо об'єму дослідження останнього століття з його схвальними оцінками та протиставленням минулому тисячоліттю. З іншого – об'єктивно була порушена доступність до архівів через дві світові війни і евакуацію документів разом із відступаючими державними органами.

З цими думками натрапив на монографію Кароя Мейсароша «Історія м. Унгвар. Від найдавніших часів донині», датованої 1861 роком. Перечитавши її зрозумів, що саме на її основі побудовані більш пізні дослідження, включаючи і книгу П. Сови, яка вважається базовою. Враження від матеріалу були надзвичайними. Кілька акцентів:

1. Це є найстарша книжка про Ужгород, у якій автор досліджує історію міста від кінця 9 століття – часу завоювання угорцями Карпатського басейну і Придунайської низовини і утворення держави – до середини 19 століття.

2. Матеріал доволі компактний – він складає 116 сторінок, натомість містить значну кількість цитат документів та 101 посилання на джерела, що свідчить про його ґрунтовність. Автор прямо говорить, що об'єм книги міг би бути разів у чотири більше, але брак кош-

тів і малий попит не дає можливості опублікувати такий великий твір.

3. Книга видана в Ужгороді у 1861 році видавництвом Jäger Károly, за дорученням Ужгородської міської ради, і розповсюджувалась через мережу книгарень Ráth Mór із Пешта. Відзначимо, що у 19 столітті вже існувала компанія, яка була спроможна видати ґрунтовне історичне дослідження, що є свідченням рівня культури нашого міста.

З іншого боку, факт сприяння у видавництві з боку муніципалітету може наштовхнути на роздуми про ангажованість та згадану вище ідеологізацію матеріалу. Не буду повністю спростовувати таку можливість. Однак зауважу, що автор писав про своє місто в контексті століть перебування Ужгорода в рамках Угорщини, яка була для нього батьківщиною. Оскільки на момент видання дослідження не було жодних підстав обумовлювати, чому Ужгород / Закарпаття належить саме до цієї держави, а так само сумніватися в тому, що так буде і в майбутньому, ступінь «прилаштування» історії до актуальних реалій був мінімальним. Особисті симпатії до подій і персон автор демонструє дуже рідко. Як правило, це стосується протистояння королівської Угорщини Габсбургів і Трансільванії 16–18 століть та супутніх процесів «онімечення» державного управління і шкільництва.

Вирішив, що доступ до неї мають отримати якомога більше людей. Замислився над перекладом і виданням українською мовою. Однак чим більше працював над матеріалом – зрозумів, що самого перекладу буде замало для чіткого розуміння суті. Книга написана у стилі й за мовними правилами 19 століття, навіть носію мови автентичного тексту (угорського з вкрапленнями латинського) не завжди точно вдасться зрозуміти зміст викладеного. Тим паче це викличе труднощі при формулюванні думок і їх сприйнятті іншою мовою. Книга розрахована на читача з добрими знаннями історії – події і персони згадуються коротко і без по-

яснень, як загальновідомі. На жаль, сьогодні багато з нас не може похвалитися глибокими знаннями у цій галузі. Саме тому дійшов висновку: необхідно зробити книжку більш зрозумілою для сприйняття якомога більшого кола осіб.

Видання, яке тримаєте в руках, складається з таких частин:

- «Вступ» з поясненнями місії і суті видання;
- «Короткий екскурс в історію Угорщини» для кращого розуміння суті матеріалу;
- «Конспект», що складається з двох частин. Перша частина – концентровані висновки та роздуми стосовно викладеного у монографії. Тут ви також знайдете мої гіпотези щодо деяких нерозв'язаних історичних питань. Друга частина – аналіз кожного розділу, так само з авторськими акцентами, зауваженнями, припущеннями;
- Переклад українською мовою з коментарями щодо найважливіших персон / подій / явищ, вмонтованими в текст у [квадратних дужках].

Такий підхід дає можливість задовольнити інтерес читачів, які перебувають на різному рівні зацікавленості та обізнаності. Для тих, хто цікавиться історією Ужгорода «просто для себе» – достатньо буде прочитати конспект, а також «пробігтися» по коментарях у основному тексті, що зекономить час на «гуглення» про те, наприклад, хто такий Бейла IV і що таке повстання під проводом Ференца Ракоці II. Натомість ті, хто є більш «просунутими» дослідниками, матимуть змогу почитати українську версію оригіналу тексту.

Ще одна специфіка монографії – її структура. У принципі, це збірник есе, об'єднаних загальною темою – історія Ужгорода. Автор розглядає Ужгород у розрізі окремих сегментів: походження і перші жителі, правовий статус міста, найважливіші споруди, релігійні общини. Кожен із розділів охоплює усю хронологію розвитку – з моменту заснування та до часу завер-

шення дослідження. Таким чином, це не цільна розповідь про історію міста, де окремі події чи персони виступають прикладами, що підкріплюють викладене. Радше це історія окремих важливих сегментів, з яких складається місто. Саме тому в деяких розділах спостерігається дублювання інформації, особливо це стосується розповіді про життя певних церковних конфесій, які часто змінювали свою приналежність, переходячи в інші деномінації. Такий підхід сьогодні є дещо незвичним, однак він ілюструє філософію сприйняття міста у 19 столітті. Конспекту також прикраманні певні «незрозумілості»; все ж у деяких випадках зміст було систематизовано для полегшеного сприйняття читачем.

Окремо хочу торкнутися чутливих тем. Маю на увазі імена, географічні позначення, національні та релігійні терміни. Наперед застережу від зайвих емоцій і політизації питання. Не ставив ціллю оцінювати «правильність / неправильність» застосування тих чи інших термінів Кароєм Мейсарошем, тим паче підлаштовувати їх під сучасну кон'юнктуру. Вважаю, що наведення дефініцій у оригінальній формі більш чітко відобразить їх розуміння і трактовки у суспільній думці 19 століття – часу, коли була видана книга. Тому вони переважно подаються мовою оригіналу і в україномовному тексті, з наведенням у квадратних дужках як фонетичного, так і смислового перекладу, а також коментарів: наприклад, Gerény – [Герень / Горяни]. Там, де застосовується лише перекладений варіант, він найбільше відповідає оригіналу, а не його українізованій версії – комітат, а не жупа. У перекладах географічних позначень використовується або оригінальна назва, або назва, яка застосовується сьогодні у сучасній державі приналежності – Епер-йеш або Прешов, а не Пряшів. Стосовно позначень національних общин так само враховувалася версія оригінального тексту, а також той факт, що у 19 столітті ще остаточно не сформувалися сучасні етноси.

Саме тому orosz перекладається як руські (а не росіяни, українці чи русини), а vláhok – як волохи, а не румуни.

Слід зауважити, що перша монографія про Ужгород хронологічно охоплює період із кінця 9 по середину 19 століття, який пов'язаний із перебуванням міста у складі Угорщини, розділивши з нею основні етапи її історії – від завоювання Карпатського басейну; Хрещення й утворення Королівства у 1000 році; розпаду на три частини у 16–17 століттях, через вторгнення

SZENT ISTVÁN СВЯТИЙ ІШТВАН

перший король і хреститель
Угорщини; здійснив поділ країни
на комітати за франкським
зразком; визначив Унг'вар
центром комітату;
з династії Арпадів

Османської Імперії до повторно-го об'єднання під королівською владою Габсбургів. Саме у цьому контексті слід розуміти усі позначення та описи, коли мова йде про правителів, особистостей та події: Король означає Король Угорщини; Палатин Другет – перший міністр Короля Угорщини; ішпан – керівник (графа) комітату, тобто адміністративної одиниці, на яку поділено Угорщину, тощо.

Щодо географічного позначення сучасного Закарпаття. Відомо, що до 1919 року наш край не становив єдиної адміністративно-територіальної одиниці. Починаючи з 11 ст. на його території було утворено два комітати – Унг та Боржава. Останній у 13–14 ст. був поділений на три – Берег, Угоча та Мараморош. Комітати виступали основною адміністративно-територіальною одиницею Угорщини з 11 по 20 століття. Час від часу проводилися спроби їх укрупнення, але вони були нетривалими і невдалими. Разом із тим, їх групували у регіональні структури, які опікувалися релігійним, шкільним, військовим адмініструванням або судочинством. Прикметно, що Ужгород час від часу виконував роль такої функціональної регіональної столиці: з 1775 року – центр новоутвореної повноправної греко-католицької

Єпархії, а з 1776-го – центр шкільного округу. Важливо, що ці регіональні одиниці не завжди мали власні назви, об'єднували різні групи комітатів і мали не однакові адміністративні центри. У фізико- та політико-географічному значенні Ужгород належав до Верхнього Краю (Верхня Угорщина), Притисянського Краю, Північно-Східних Комітатів, Карпатського (Підкарпатського) Краю. У текстах перекладу, як і в оригіналі, можна натрапити на різні назви. Водночас у конспекті, коментарях і висновках використовуватиметься назва Підкарпаття або історичне Закарпаття, залежно від контексту.

Для кращого розуміння матеріалу в наступному розділі спробую у кількох абзацах викласти історію Угорщини.

1248

КОРОТКИЙ ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ УГОРЩИНИ

У 894 / 895 роках (за різними версіями) угорські племена на чолі з вождями Алмошем і Арпадом здолали Карпати та поступово завоювали Карпатський басейн і Придунайську низовину. Прибули вони з регіону Etelköz / Етелкез, розташованому у Північному Причорномор'ї (район сучасної Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей) через витіснення племенами печенігів. Заселення проходило шляхом відвоювання територій від сусідніх держав (Німеччина, Болгарія, Моравія тощо), які претендували на контроль за цими землями. З часом країна включала до свого складу сучасні території Угорщини, Словаччини, Хорватії, Трансильванії (Румунія), Воєводини (Сербія), Прекмур'я (Словенія), Бургенланд (Австрія), Закарпаття (Україна). Завоювавши нову Батьківщину – розпочали державне будівництво, взявши за основу модель Франкської держави.

У 1000 році принц (великий феєделем / князь) Іштван хрестив країну за латинським обрядом та прийняв титул суверенного Короля. Він організував державний апарат за західноєвропейською моделлю, в тому числі ввів поділ країни на графства. Після Великого Розколу християн у 1054 році Угорщина зберегла свою первісну орієнтацію на Рим.

У 13 столітті країна пережила навалу монголо-татар, однак зберегла свою незалежність і швидко відбудувалася завдяки політиці короля Бейли IV. Суть її полягала у спорудженні кам'яних фортець, наданні самоуправління містам, залученні переселенців з інших країн Європи (внутрішня колонізація), яким надавалася автономія у вирішенні власних справ на визначених місцевостях. Усі ці заходи були направлені на захист країни від зовнішнього ворога та розвиток депресивних територій.

Слід зауважити, що внутрішня колонізація іншими народами була «фішкою» у державному будівництві Угорщини починаючи з 11 століття і практикувалася протягом тисячоліття. Квінтесенція – надання внутрішньої автономії переселенцям зі збереженням своїх мови, звичаїв, суспільно-політичного ладу і релігії в обмін на сплату податків, охорону кордонів та розвиток територій. Саме так в Угорщині з'явилися переселенці з Німеччини (сакси і шваби), печеніги, половці, руські, волохи, греки і євреї.

Із 14 століття, після вимирання нащадків династії Арпадів чоловічої статі, в країні починають правити представники зарубіжних династій, які через шлюбні стосунки були родинно пов'язані з вимираючим домом. Найбільш яскравими були представники династії Анжу (оригінально французької, яка правила в кількох європейських країнах і в Угорщину потрапила з Неаполітанського королівства; в країні царювали з 14 по 15 століття) та Габсбургів (австрійська династія, правила з 16 по 20 століття).

Із 15 століття Угорщина охороняє європейські рубежі від зазіхань Османської Імперії. В 1526 році, однак, вона програє вирішальну битву під Могачем та згодом розпадається на три частини: Королівство Угорщина, Трансільванія та Центральна Угорщина. У Королівстві Угорщина монархами стають Габсбурги, а територіально воно займало північну та західну частину колись єдиного великого королівства. Центральна Угорщина опиняється у складі Османської Імперії. Трансільванія, яка утворилася у східній частині, здійснювала політику маневрування поміж Османською Імперією та Королівською Угорщиною Габсбургів, пробуваючи зберегти фактичну незалежність і вважаючи себе продовжувачем традицій справжньої угорської держави, з ідеями виборності монарха та дворянського парламентського управління.

1526

Поміж Трансільванією і габсбурзькою Королівською Угорщиною виникають часті конфлікти за контроль

над суміжними територіями, які також мали вияв і у релігійній площині: перша з країн притримувалася протестантського (кальвіністського) напрямку; натомість у другій доволі швидко відбулася контрреформація і повернення до католицизму. Окрім цього, Королівська Угорщина вела боротьбу з Османською Імперією за повернення територій. Під знаком конкурентної боротьби пройшов період 16–18 століть, результатом якої була перемога Королівської Угорщини з повним відновленням контролю за колишніми землями Корони – Центральною Угорщиною та Трансільванією. Одним з яскравих прикладів внутрішньої боротьби в країні можна вважати повстання під проводом Ференца Ракоці II у 1703–1711 роках, яке мало на меті усунути Габсбургів із престолу Угорщини та завершилося поразкою.

Період 18–20 століть позначився, з одного боку, розвитком держави у політичній, економічній і гуманітарній сферах, з іншого – перманентною боротьбою угорського дворянства проти централізаторської політики королів із династії Габсбургів, яка, поміж іншого, передбачала перехід на німецьку мову шкільництва та адміністрації. Зауважимо, що до 19 століття в Угорщині офіційною мовою була латинь, яку разом з угорською використовували усі національні общини для міжнаціонального діалогу. З 1804 року, як відповідь на проголошення Наполеона імператором французів, була проголошена Австрійська Імперія, до якої у якості провінцій увійшли всі землі, де правителями виступали Габсбурги. До цього часу весь комплекс володінь Габсбургів не творив єдиної держави; вони виступали правителями різних суверенних держав (наприклад, Угорщини) та деяких провінцій Священної Римської Імперії (наприклад, Чехії та Австрії). Хоч їм і належав титул імператора Священної Римської імперії – короля Німеччини, проте через неподолану територіальну роздробленість вони безпосередньо володіли лише згаданими фамільними землями.

Угорщина, яка майже тисячу років була незалежною державою, завдяки якій Габсбурги були суверенними спадковими монархами, стала провінцією новоутвореної Австрійської Імперії.

Особливого загострення протиріччя набули у 1848 році й вилилися в Угорську Революцію, що мала на меті обмежити централізаторські ініціативи монарха та фактично відновити незалежність Угорщини, не позбавляючи трону Габсбургів. Незважаючи на придушення революції, королівська влада пішла на компроміс та відновила самостійність Угорщини, перетворивши Австрійську Імперію на Австро-Угорщину у 1867 р. Було започатковано дуалістичну монархію, де обидві країни мали власні парламенти, уряди і суди, але одного спільного монарха – імператора Австрії, який одночасно був Королем Угорщини. Таке рішення було унікальним прикладом у світовому вимірі. Ця країна проіснувала до кінця Першої світової війни і розпалася у 1918 році. На її теренах утворилися Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Югославія, Румунія.

Ужгород на карті адміністративного та церковного поділу Угорщини.

Джерело: www.mek.oszk

КОНСПЕКТ
ЧАСТИНА ПЕРШАЗагальні роздуми, висновки,
гіпотези

Спробую стисло викласти свої висновки від проаналізованого матеріалу:

1. Ужгород належить до найстарших міст Угорщини, а отже, і Центральної Європи.

2. Починаючи з 894 / 895 років Замок і поселення мали важливе значення на політичній карті країни. Кілька років тут був форпост завоювання угорцями Карпатського басейну та Придунайської низовини. З 11 століття розташовано центр адміністративно-територіальної одиниці – комітату (графства). У 18 столітті його значення підвищується через перетворення на регіональний духовний та освітній центр.

3. У 1248 році Ужгород став містом, отримавши права на самоврядування від угорського короля Бейли IV. Більшу частину свого існування Ужгород перебував у власності Корони, за виключенням 14–17 століть, коли він став власністю династії Другетів.

Ступінь його самоврядності час від часу зазнавав змін. Тим не менше, навіть у приватновласницьку епоху місто зберегло муніципальні права, більше того – їх об'єм частково розширився. Самоврядності Ужгород був позбавлений із 1711-го по 1848 рік, коли він хоч і повернувся у власність Корони, але був у такий спосіб покараний за участь у повстанні Ференца Ракоці II.

Спростовано тезу про «недорозвиненість» Ужгорода як міста та громади. Слід підкреслити, що на теренах

сучасної України аналогічні права (відомі як Магдебурзьке право) міста почали отримувати на одне-два століття пізніше – Львів у 1356, а Київ у 1494–97.

4. У Середні віки та на початку Нового часу Ужгород був розвиненим містом, який складався з Фортеці (Верхнього міста) та Нижнього міста. Фортеця займала всю Замкову гору, була оточена мурами і вежами, а також каналами річки Уж, нагадуючи укріплений острів. Замок був її основною спорудою. Окрім нього, всередині укріплень також були інші адміністративні, культові та житлові будівлі. Активний розвиток Нижнього міста (сучасний район вулиць Корзо – Корятовича – Духновича – Волошина) розпочався у 17 столітті, де розташовувалися крамниці, майстерні, житло, церкви.

5. У 1332 році в Ужгороді вже існував перший церковний осередок – римо-католицька парафія із власною церквою, що також була центром унґського деканату (церковно-адміністративного округу) у складі Егерської дієцезії. Вона була збудована у готичному стилі й розташовувалася напроти Замку, але в межах оборонних валів. Тобто на вулиці Капітульній, приблизно там, де сьогодні знаходяться такі будівлі: юридичний факультет УжНУ (№26), Австро-Угорський Дім (№24) та Вілла П (№22). Біля неї також розташовувався парафіяльний дім із резиденцією настоятеля та школою.

Важливо, що цю культову споруду не слід ототожнювати з католицькою замковою церквою, руїни якої спостерігаємо у його дворі. Тобто мова йде про дві церкви. Про одну з них досі не згадувалося в інших дослідженнях. У період Реформації (середина 16 століття) прихожани вирішили перейти у кальвінізм; таким чином і церква стала протестантською. У 1613 році її було зруйновано, а реформатська община отримала ділянку та нову церкву на сучасній вулиці Волошина, там, де зараз знаходиться Католицька церква. З кінця 17 століття і сама община повернулася у католицизм, згодом перебудувавши колишню реформатську церкву.

6. Першими жителями міста були слов'яни. Вони не належали до жодної з сучасних націй, які сформувалися на багато століть пізніше. Місцеве населення було малочисельним і майже повністю знищене під час завоювання угорцями Карпатського басейну та нападів навколишніх племен, зокрема печенігів. Територія Закарпаття разом із більшою частиною Придунайської низовини у часи угорського завоювання наприкінці 9 століття належала вождю болгарського походження Салану.

7. Національна та релігійна приналежність жителів міста значно змінювалася протягом його історії. До 17 ст. більшість населення міста складали угорці, які на початку були римо-католиками. З середини 16 ст. містяни перейшли у протестантизм, натомість із кінця 17 ст. більшість повернулася до католицизму. Починаючи з 13 століття, а особливо у 14 столітті до міста масово прибувають руські з сусідньої Галичини. Так само спостерігається поселення у місті грецької, яку з часом змінила єврейська община. В Ужгороді також проживали словаки та німці з Рейнської області.

8. Слід зауважити, що до «нових» жителів було толерантне ставлення із боку властей – всі вони зберегли свою мову. Стосовно релігії, то спостерігалися тенденції до спонукання переходу в католицизм руського населення, православного за віросповіданням. Саме тому була застосована модель унії з Римом, вперше сформульована у 13 столітті під час Ліонського Собору. Підписання єдності з католицькою церквою саме в Ужгороді, а не в Мукачеві, де на той час діяв головний церковний осередок православних, свідчить про його роль як католицького центру. Єврейські поселенці натомість зберігали своє віросповідання.

9. Конфліктністю характеризувалися взаємовідносини поміж католицькою і реформатською общинами, що виявлялося у масовому переході вірників із католицизму в реформацію і подальше їх повернення. Окрім догматичних протиріч, конфлікт точився також навко-

ло церковного майна та прибутків, які воно приносило. Натомість взаємовідносини з іншими общинами, зокрема з православною, були здебільшого мирні.

10. Одним із найважливіших етапів у розвитку міста був час правління королеви Угорщини Марії-Терезії Габсбург наприкінці 18 століття. У цей час значно підвищився статус міста на політичній мапі Угорщини та Центральної Європи. У 1775 році тут було розташовано центр новоутвореної повноправної Греко-Католицької Єпархії, яка своєю територією покривала північно-східні комітати. Напевно, ще більш вагомим було розташування у 1776 році у рамках освітньої реформи центру новоутвореного шкільного округу, який охоплював комітати Унг, Берег, Угоча, Мараморош і Сатмар. Цікавою була мотивація обрання саме Ужгорода в якості центру – історичні традиції відданого римо-католицького міста і домінування цієї общини в суспільному житті міста; розташування тут греко-католицької єпархії, а також географічна близькість до Галичини, для якої, як для новоутвореної провінції Габсбурзької монархії, Ужгород мав стати базовим освітнім центром. Саме Ужгородська королівська архігімназія була визнана однією з 10 провідних закладів освіти в тогочасній Угорщині. Крім цього, конфігурація округу в межах згаданих п'яти комітатів дала в майбутньому основу для утворення інших функціональних регіональних формувань у тих самих кордонах. Цьому факту до сьогодні не приділялося значної уваги, та і сам автор лише згадує про нього. Натомість додатково досліджені дані¹ демонструють нам значимість цієї події.

11. Книга демонструє дух толерантності, який панував у місті з часів його заснування. Наявність трьох основних общин – угорської, руської, єврейської, які абсолютно мирно співіснують, наводиться як аксіо-

¹ Az 1777 Ratio Educationis. Szerkeztette Dr.Friml Aladar. Budapest, 1913.

ма. Ні про які утиски на національному або мовному ґрунті не йшлося апріорі.

Кілька зауважень і гіпотез.

Однією з найбільш спірних тез дослідження є твердження Кароя Мейсароша про розташування античного Ужгорода не на Замковій горі, а у Горянах. Воно ґрунтується на наступному:

- Автор пробує довести, що перший Ужгород був заснований у сучасних Горянах, базуючись на факторах тогочасної географії річки Уж, а особливо на наявності термальних джерел у лісах саме поблизу Горян, про що згадують середньовічні дослідники.

- Згадується про наявність монастиря та інших важливих споруд у Горянах і Радванці у 13 столітті та про відсутність таких у центрі міста, що також ніби доводить першопочаткове розташування Ужгорода саме там.

- У версії дослідника кам'яний замок у Горянах був закладений у другій половині 13 століття на місці першої споруди, знищеної під час монголо-татарського нашествия. У 14 столітті Другети, які отримали владу в комітаті Унг та Ужгороді, заклали фортецю на Замковій горі, а перший (Горянський) замок поступово занепав.

Умовиводи автора наштовхнули мене на висунення гіпотези про наявність на території сучасного міста двох замків – Ужгородського і Горянського, з поселеннями навколо них. Аргументація полягає у наступному:

- Поблизу Замкової гори в Ужгороді насправді існує субтермальне джерело. Отже, виключати можливість наявності фортеці і міста, ґрунтуючись на доводах про відсутність такого джерела, не можна.

- Не піддаю сумніву наявність замку й інших будівель у Горянах. Навіть сьогодні бачимо фрагменти кам'яних споруд, не кажучи вже про найстаршу в окрузі церкву Святої Анни – Ротонду. Але сама їх наявність у тому місці аж ніяк не спростовує можливості існування іншого комплексу на Замковій горі.

- Комітат Унг, імовірно, був утворений у 11 столітті; найпізніше це відбулося у 13–14 столітті, відколи існують писемні джерела, що називають конкретні імена його графів (ішпанів). Відомо, що оригінальні найменування комітати отримували від свого центрального замку – резиденції очільника. Навіть коли з часом адміністративний центр змінювався – сам комітат переважно зберігав свою первісну назву. Таким чином, наявність замку Унгвар як центру комітату слід вважати аксіомою.

- У 14 столітті графами (ішпанами) комітату стали Другети. Після смерті родоначальників Філіпа і Яноша династія поділилася на дві гілки – горянську і гуменянську, прийнявши відповідний предикат до прізвища *de Gerény* (Горянський) і *de Homonna* (Гуменянський). Відомо, що в середні віки в якості прізвища феодала використовувався його флагманський замок або маєток. Тобто якби Горянський замок був Ужгородським, то граф Міклош прийняв би саме його найменування, ставши *de Ungvár* (Унгварським), а не *de Gerény* (Горянським). Так само, як це зробив його брат Янош II, прийнявши прізвище *de Homonna* (Гуменянського).

- Навіть якщо припустити, що Горянський замок на той момент виконував роль центру комітату, все одно він не був оригінальним Ужгородським, інакше зберіг би його назву, хоч би і був перебудований.

- Графи (ішпани) комітатів із часів заснування цього інституту були адміністративною посадою. Вони, як представники короля, резидували у адміністративному центрі комітату – королівському замку, який був власністю Корони. Натомість отримували у власність домінії – комплекс земель і споруд на території очолюваного ними комітату. Так, будучи графами (ішпанами) комітату Земплин, Другети отримали Гуменянську домінію, натомість центром комітату був замок Земплин; після його руйнування цю функцію виконували інші міста, але не Гуменне. Логічно, що

в комітаті Унг' центром залишався Ужгородський замок, а центром домінії були Горяни. Натомість пізніше у практику увійшло надавати у власність графам (ішпанам) саме королівські замки, а посада перетворилася на спадкову. Ужгородський замок, виконуючи адміністративні функції, перетворився на центр приватної домінії Другетів.

- У 1248 році саме Ужгород, а не Горяни отримує міські права на самоврядування від короля Бейли IV. Якщо б він знаходився на місці сучасних Горян, то навряд чи на століття пізніше був би «перенесений» на нове місце на Замковій горі, а старе місце було перейменоване на Горяни, яке використали Другети у своєму прізвищі. Відповідно до наведеного можемо зробити два висновки:

I. Ужгородський замок із початку свого заснування знаходився на Замковій горі.

II. Певний період часу на сучасній території міста існувало два замки – Ужгородський і Горянський.

Хочу окремо торкнутися питань неточностей і помилок у авторському тексті. Звичайно їх можна віднайти, як і в будь-якій роботі. Частину з них Карой Мейсарош пробує обґрунтувати – наприклад, дату укладення Ужгородської унії у 1649, а не у 1646 році, як ми звикли бачити в різних джерелах. У інших випадках мова може йти скоріше про несвідомі помилки – наприклад, назви і статус церковних структур, «опечатки» в іменах, датах і подіях. У будь-якому разі вони суттєво не зменшують цінності матеріалу, особливо якщо їх сприймати після критичного аналізу.

Книжка написана угорською мовою. Але значна частина тексту, особливо цитати юридичних документів, подається латиною, без перекладу. Це свідчить про високий рівень знання цієї мови писемною частиною населення навіть у відносно недавні часи – у другій половині 19 століття.

02

КОНСПЕКТ ЧАСТИНА ДРУГА

Аналіз окремих розділів

РОЗДІЛ 1

Назва Ungvár та її походження.
Перші мешканці.
Географічне положення
та місце розташування в стародавні часи

1. Монографія була першим комплексним дослідженням історії Ужгорода. До неї не існувало жодного подібного видання. Достовірність цього висновку видається достатньо ймовірною. На момент написання праці місто багато років належало до складу однієї держави – Угорщини; у випадку наявності такої книги, автор і широкий загал напевно знали б про її існування. З іншого боку, не було жодної причини утаємничувати наявність більш раннього видання з якихось причин – наприклад, з ідеологічних, через зміну державної приналежності міста і необхідності «підправити» його історію.

2. Автор робить однозначний висновок про заселення міста до переходу угорців через Карпати та здобуття ними нової Батьківщини. Як відомо, ця подія датується 894 / 895 роком. Таким чином, Ужгород існував принаймні починаючи з 9 століття. Щоправда форма поселення була не міською, а скоріше мала вигляд укріпленої фортеці, з поселенцями всередині та навколо неї.

3. Карпатський басейн у межиріччі Тиси і Дунаю, до якого належить місто, у ті часи був контрольований болгарським правителем Саланом, з яким довелося домовлятися про уступку території: частково – за допомогою військової сили, частково – за допомогою викупу.

4. Назва міста Унгвар, найімовірніше, походить від назви річки Унг. Дослідник, за допомогою логіки та філології, прагне довести безпідставність версій інших авторів, які згадують у своїх працях про Ужгород.

5. Першими жителями міста були слов'яни. Щодо належності їх до якогось конкретного союзу племен чи етносу зауважено, що в той час був відсутній чіткий поділ цих племен за етнічним принципом, а сучасні нації не були сформовані.

6. До автентичних жителів міста належали руські, словаки та угорці.

7. Угорці, потрапивши сюди наприкінці 9 століття, зайнялися розбудовою держави, заклавши основи міста, яке розвивалося впродовж наступного тисячоліття. На момент заселення вони становили половину населення, а у 16–17 століттях – переважну більшість.

8. Словаки потрапили до міста із Моравії та західних комітатів Угорщини, рятуючись від релігійних переслідувань. Автор не зазначає хронологічних меж заселення. Однак, спираючись на відомі історичні події, можна говорити про період від Гуситського руху (15 ст.) до Реформації і Контрреформації (16–17 ст.).

9. Руськими автор називає слов'ян, які походили з терен Давньоруської Держави – Малої Русі та Галичини, тобто з території сучасної України. Вони заселяли місто кількома хвилями, долаючи Карпатські гори. Перша хвиля, ймовірно, прибула ще до приходу угорців. Щоправда, вона майже повністю розчинилася після завоювання останніми Придунайської низовини наприкінці 9 століття.

Наступні хвилі заселення руських датуються починаючи з 12 і завершуючи 19 століттям (часом написання самої монографії). Серед них найбільшими були:

- 12–13 століття – за часів королів Угорщини з династії Арпадів – Калмана I Книжника, Бейли III та Бейли IV, які домагалися встановлення політичного контролю над сусідніми територіями, зокрема і Галичини. Вони сприяли переселенню тамтешнього населення до гірських та інших малозаселених частин Угорщини, що були спустошені внаслідок частих нападів кочових племен половців та інших;

- кінець 14 століття – спільники Федора Корятовича, подільського князя литовського походження, який покинув свою батьківщину та знайшов прихисток в Угорщини, отримав від короля Жігмонда посаду графа (ішпана) комітатів Берег та Шаріш, взамін на передачу прав щодо подільського князівства;

- 16–19 століття – постійний потік мігрантів із сусідньої Галичини, які через злидні вимушені шукати кращої долі в сусідній Угорщині.

10. У 18 столітті, під час правління Йосифа II з династії Габсбургів, у місто прибули переселенці з Рейнської області сучасної Німеччини, яким було виділено будинки та ділянки в районі сучасної вулиці Швабської. Однак через несприятливі для них кліматичні умови вони з часом майже повністю зникли. На їх місце прибули слов'яни з сусіднього комітату Земплин.

11. Внутрішня колонізація незаселених місцевостей або земель із важкими природно-кліматичними умовами була одним із прийомів державного будівництва Угорщини. Вона розпочалася майже одразу з моменту хрещення і отримання статусу королівства у 1000 році і продовжувалася аж до її розпаду в 1918 році. Як правило, переселенці прибували в країну великими групами напередодні або після завершення воєн і збройних конфліктів. Прикметно, що колоністам надавалася автономія у питаннях внутрішнього врядування на визначеній території, натомість державі

вони повинні були сплачувати податки та здійснювати охорону кордонів. Серед народів, які отримали подібні права, були переселенці з Рейнської області Німеччини (сакси і шваби), яси (печеніги), кумани (половці).

12. Слід зауважити, що до кінця 19 століття належність до етнічних груп не мала суттєвого значення під час демографічного аналізу населення. Натомість передусім враховувалася релігійна приналежність, яка зрештою відображала і етнічний фактор. Так, на момент написання монографії, населення Ужгорода складало 9015 осіб. Із них:

- 3214 римо-католиків та 431 реформат (протестанти кальвіністського напрямку), які переважно були угорцями;
- 2821 особа належала до греко-католицької общини, з яких більшість були руського походження, хоча значна частина з них спілкувалася угорською мовою;
- 2500 іудеїв належали до третьої за кількістю общини євреїв, що також користувалися угорською.

У місті також проживали 40 протестантів-лютеран – словаків і німців, а також 10–20 православних греків.

13. Незважаючи на мультинаціональний склад населення міста, серед якого основними були три національні общини, у побуті домінував угорський life style.

14. Автор стверджує, що автентичне місто Унгвар розташовувалось у сучасних мікрорайонах Радванка та Горяни. Такий висновок робиться на підставі праць європейських дослідників, у яких згадується середньовічне місто і дається його опис. Окрім цього, беруться до уваги географічні та топонімічні чинники. Таким чинником є зміна русла річки Унг (яке у попередні часи пролягало за іншим маршрутом на території міста) та занадто болотна місцевість у районі сучасних вулиць Підградської – Фединця – Корятовича, що, начебто, унеможливлювало розташування міста біля підніжжя Замкової гори. Але чи не найважливі-

шим доказом на підтвердження цієї гіпотези автор вважає той факт, що поблизу міста і замку колись були цілющі термальні джерела. Стверджується, що поблизу Замкової гори такі джерела відсутні. З іншого боку, така водна артерія була у лісі біля пагорба в Горянах. Саме це і є основним елементом у системі умовиводу про первісне розташування міста і замку саме в Горянах.

Це твердження, однак, видається дещо сумнівним. Передусім через те, що біля підніжжя Замкової гори в Ужгороді джерело із субтермальною водою в реальності все ж є: мова йде про район сучасної вулиці Електрозаводської, Підзамкового парку та берег Ужа неподалік транспортного мосту.

Окрім цього, слід навести ще один аргумент. Родина Другетів, яка прибула з Неаполя разом із новообраним королем Карлом Робертом Анжу, зайняла в Угорщині домінуюче становище у тогочасному політикумі. Окрім найвищої посади Палатина, їм були надані іспанські (графські) посади у ряді комітатів, зокрема і в комітатах Унг, а також обширні земельні володіння з населеними пунктами та селянами – домінії. Рід Другетів поділився на дві гілки – Горянську і Гуменянську. Відомо, що дворянство використовувало в якості прізвища назву свого флагманського володіння. Таким чином, оскільки «ужгородські» Другети носили прізвище Горянських, це підтверджує знаходження саме там замку або іншого центру їх володіння. Однак ніяким чином не спростовує наявність королівського замку в самому Ужгороді. Інакше кажучи, Ужгородський замок виконував роль адміністративного центру комітату Унг і в такій якості був резиденцією іспанів – Другетів. Разом із тим, у Горянах вони, ймовірно, побудували приватний замок як резиденцію власників домінії. Ця версія має право на існування ще й тому, що в періоді 13–15 століть концентрація побудованих замків була надзвичайно висока – в околицях Ужгорода спостерігаємо Невицький, Середнян-

ський, Тібавський і Віннський (останні два у сучасній Словаччині). Так само вона пояснює наявність двох замків на території сучасного міста – Ужгородського та руїн Горянського.

РОЗДІЛ 2

Визначні місця м. Ungvár.
Фортеця. Замок-фортеця.
Замкова каплиця. Замкові сади.
Відьмина яма

1. Ужгородський замок, ймовірно, існував уже наприкінці 9 століття, натомість оригінальна споруда не збереглася.
2. Розбудова існуючих споруд Замку розпочалася після нашестя монголо-татар в Угорщину, які в 1246 році спустошили Ужгород та його околиці.
3. Першими будівничими нині збереженої версії Замку слід вважати представників дворянського роду Другетів. Родоначальниками графського дому були брати Філіп та Джованні (Янош) Другети, які прибули в Угорщину на початку 14 століття разом із новим Королем Карлом Робертом Анжу (правив із 1308-го по 1342 рік). Цей правитель належав до оригінально французької династії, яка на той момент, окрім іншого, також правила і Неаполітанським королівством на півдні Італії. Право на угорський престол він отримав через свою бабусю Марію Угорську, яка була угорською принцесою з династії Арпадів. Найближчими соратниками нового Короля були брати Другети, що послідовно займали найвищу державну посаду Палатина, яка відповідає посту прем'єр-міністра. Окрім неї, вони отримали статус графів (ішпанів) кількох

комітатів, серед який був і комітат Унг. Замок і місто Ужгород разом із домінією також передано до їх власності.

4. Протягом віків Ужгород змінював статус і власників. Основними періодами були такі:

- 894 / 895–1312 – Ужгород належав Короні з часів завоювання угорцями Придунайської низовини і басейну Карпат (отримання нової Батьківщини). У ті часи він виконував роль центру королівської домінії, а згодом – комітатської столиці;

- 1312–1684 – місто належало представникам дворянської родини Другетів, які виконували функції графа (ішпана) комітату Унг. Той факт, що Ужгород був наданий у власність саме цій родині, свідчить про його неабияке значення, оскільки Другети відігравали вагомую роль в Угорській державі, займаючи найвищі державні посади та посади графів (ішпанів) кількох комітатів;

- 1684 (1691) –1711 – Ужгород перебував у власності графа Міклоша Берчені, який після смерті графа Жігмонда Другета, котрий не мав спадкоємців чоловічої статі, придбав у Корони права на Ужгородський замок та домінію; з 1691 року він також отримав посаду графа (ішпана) комітату Унг. Граф Берчені на початку кар'єри був вірним службовцем Леопольда I Габсбурга, угорського короля. Однак, починаючи з 1707 року, він став провідним воєначальником повстання Ференца Ракоці II, після поразки якого втратив права на Ужгород;

- 1711–1777 – Ужгородський замок, разом із містом і домінією, перейшов у власність Корони. Тут розташували військовий гарнізон;

- із 1777 року, завдяки рішенням королеви Угорщини Марії-Терезії Габсбург, Замок та частина Замкової гори разом із колишнім монастирем і церквою римокатолицького ордену єзуїтів були передані до відання новоствореної повноправної Греко-Католицької

Єпархії з центром в Ужгороді. У частині Замку (палац і кілька приміщень на подвір'ї) розташували Духовну семінарію, а іншу частину продовжував займати військовий гарнізон.

5. Ужгородський замок за час свого існування піддався багаторазовим реконструкціям і перебудовам, які були пов'язані з військовими чи природними руйнуваннями, а також бажаннями модернізації з боку його власників. Основні етапи спорудження / перебудови Замку:

- друга половина 13–14 століття – будівництво кам'яної фортеці за часів короля Бейли IV та перших представників роду Другетів;

- 1598 рік – будівництво замкового палацу, яке пов'язане з правлінням Іштвана Другета, що у 1587–1603 роках був графом (іспаном) комітату Унг і Земплин та власником Ужгорода і домінії;

- 1658 рік – будівництво бастіонів зовнішньої оборонної стіни, що відбулося під час правління Дьєрдя Другета, який з 1647-го по 1661 рік був графом (іспаном) комітату Унг;

- 1707 рік – остання масштабна реконструкція Ужгородського Замку, пов'язана із військовими діями у визвольній війні під проводом Ференца Ракоці II, коли місто часто переходило з рук у руки та було піддано руйнуванням.

6. Сучасного вигляду Ужгородський замок набув на початку 18 століття, після завершення визвольної війни під проводом Ференца Ракоці II та переходу міста до відання Королівської Казни. Про це свідчать передусім матеріали, які використовувалися для будівництва, а також спосіб кам'яної кладки, зокрема і той факт, що роботи здійснювались нашвидкуруч. Він не є архітектурним шедевром епохи Середньовіччя, з одного боку, з іншого – уже в 19 столітті не відповідав фортифікаційним вимогам того часу. Актуальна версія Замку є значно гіршою, ніж його по-

передні у 14–17 століттях. Зокрема, у попередні часи на подвір'ї було кілька адміністративних будинків і замкова церква, які у 19 столітті обліковувались як руїни.

7. Ужгородська фортеця у період Середньовіччя була значно більшою, ніж ми спостерігаємо сьогодні. Сам Замок був лише внутрішньою частиною фортеці, на- томість вона займала всю сучасну Замкову гору, яка була подібна до острова, оточеного з обох боків рука- вами річки та укріплена мурами і палісадом.

8. У кінці 18–19 століть комплекс Замку включав до свого складу палац; житло вчителя; учительську се- мінарію; житло скарбника; господарську споруду, прибудовану до бастіонів; колодязь глибиною 30 мет- рів. Окрім палацу та колодязя, які були споруджені у попередні історичні періоди, решта приміщень були сучасними.

9. Замковий палац – споруда розмірами завдовжки 66 та завширшки 44 метри, що містить перший і другий поверхи. На другому поверсі знаходилася каплиця, перебудована з колишнього спального приміщення у 1857 році, з настінними розписами авторства Фер- динанда Видри. Так само на поверсі знаходилися біб- ліотека, що містила 1600 томів різноманітних книг. Тут також розташовувалися апартаменти директора, аудиторії, житлові приміщення студентів, апарта- менти шкільного інспектора і священника, палата для хворих. На першому поверсі знаходилися примі- щення для директора; вчительська квартира; кімнати кухаря, управителя фондами, слуг; їдальня; кухня; підсобні приміщення; зерносховище та кілька ауди- торій. До замкового палацу примикав сад із абрикос- овими, сливовими та горіховими деревами.

10. Найбільш значущою спорудою, окрім палацу, була замкова церква, яка виконувала роль домашньо- го храму для власників замку. В її підземній крипті здійснювали захоронення правлячої родини та бла- городних дворянських сімей міста. Точного часу її бу-

дівництва встановити неможливо, так само як і часу руйнування. Натомість достеменно відомо, що у 1762 році вона ще існувала. Це підтверджується листом місцевого настоятеля католицької парафії до Егерського єпископа, з проханням надати дозвіл на використання дорогоцінностей, які будуть віднайдені у захороненнях крипти, для будівництва нової приходської церкви на сучасній вулиці Волошина. Найімовірніше, вона була зруйнована на початку 19 століття, оскільки на момент видання монографії у 1861 році в Ужгороді ще жили свідки, що її застали цілою.

РОЗДІЛ 3

Давні привілеї м. Ungvár та колишні почесті.

Традиції, збережені містянами.

Докази щодо підтвердження колишніх привілеїв міста. Останні кроки у справі автономії м. Ungvár

1. Ужгород належить до переліку найстарших і найвизначніших міст Королівства Угорщина, натомість протягом тисячолітньої історії цей факт дещо нівелювався.
2. Правовий статус міста від початку його заснування не достатньо досліджений через брак документальних джерел.
3. Починаючи з кінця 9 – початку 10 століття (часів завоювання угорцями Придунайської низовини, Паннонії та Південних Карпат за князювання Арпада), Ужгород мав статус центру замкової домінії і належав до власності Корони. Замкова домінія – територіальна одиниця, яка належала Короні й формувалася навколо князівських, а згодом – королівських замків.

Домінія виконувала адміністративні, судові, фінансові та військові функції.

Центри доміній мали статус «вілли», що з латинської мови перекладається як місто. Саме вілли стали прообразом майбутніх міст. Таким чином, практично з часу свого заснування Ужгород виконував роль міста – адміністративного центру регіону.

4. У 1248 році, за часів правління короля Угорщини Бейли IV, Ужгород отримав грамоту з міськими привілеями і статусом «вільної вілли», що фактично означало надання йому міських прав, аналогічних до Магдебурзького права. Слід зауважити, що Магдебурзьке право було лише одним із прикладів системи міських прав, які зародилися в Німеччині і отримали своє розповсюдження у Центральній та частково у Східній Європі. Угорщина, до якої в ті часи належав Ужгород, створила власний інститут міських приві-

леїв – Сейкешфехерварське право, що вперше було надано місту Сейкешфехервар у 1237 році. Він базувався на аналогічних правах міст Південної Німеччини, зокрема Нюрнберга. Важливо підкреслити, що решта міст сучасної України, які перебували у складі Польщі та Великого князівства Литовського, отримували міські привілеї на століття або декілька пізніше – Львів у 1356 р., Кам'янець-Подільський у 1374 р., Київ у 1494–1497 р.

IV. BÉLA БЕЙЛА IV

король Угорщини у 1235–1270 рр.
відбудував державу
після навали монголо-татар;
розпочав будівництво кам'яних
фортець; надавав самоврядні
права містам і колоністам
з інших країн;
з династії Арпадів

5. Бейла IV був королем, якому вдалося пережити монголо-татарське нашествя і не втратити незалежність Угорщини. Після спустошливого нападу він наново відбудував замки і міста, запросив колоністів із різних держав для внутрішнього розвитку депресивних і прикордонних територій, чим заслужив славу другого будівничого вітчизни. Одним із прийомів у

державному управлінні було надання самоврядування містам. Серед таких міст був і Ужгород. Цей факт повністю спростовує твердження про меншовартість і недорозвиненість Ужгорода як міста у історичному минулому. Натомість підтверджує його тисячолітні традиції муніципалітету.

6. У відповідності до королівської грамоти про самоврядування, Ужгород був наділений такими правами:

- право на судочинство у цивільних і кримінальних справах для жителів міста. Виключення з юрисдикції суду графа (ішпана) комітату та Палатину (прем'єр-міністра). В окремих категоріях цивільних та кримінальних справ судовою інстанцією виступав Король або Королівський Скарбник; вони також могли переглядати рішення, постановлені міським судом;
- право на обрання Судді Міста та Присяжних суддів, які обиралися населенням терміном на один рік і в своїй сукупності становили муніципальний уряд та суд;
- право на обрання міського священника – настоятеля парафії;
- звільнення від торговельного мита – т.з. третини;
- право на проведення ярмарку.

Альтернативними обов'язками громадян міста була сплата земельного податку або військова повинність.

7. Наступним етапом становлення самоврядування слід вважати правління короля Жігмонда (Сигізмунда Люксембурзького), який правив із 1387-го по 1437 рік. На початку 15 століття він запровадив реформу міст, якою розширив самоврядні права, зокрема у судовій сфері. Ужгороду, як і іншим вільним віллам, був визначений чіткий порядок апеляції на рішення міського суду до суду Королівського Скарбника. Також місто могло направляти своїх делегатів у Державні Збори – Парламент.

8. Ужгород був позбавлений статусу самоврядного міста за часів правління Короля Уласло II (Владисла-

ва II з династії Ягеллонів, правив у 1490–1516 роках), який запровадив політику повного підкорення міст місцевим феодалам і комітату як королівській адміністративно-територіальній одиниці. Цей крок значно загальмував розвиток міст по всій країні, зокрема і Ужгорода.

9. Незважаючи на статус приватновласницького міста, в Ужгороді була продовжена практика надання значної частини самоврядних прав його жителям з боку графів Другетів – династії, яка володіла містом. Найбільший об'єм самоврядування спостерігався у 16–17 століттях, який, зокрема, полягав і в наданні привілеїв для цехів майстрів різних професій. Наявність цехів свідчить про високий рівень розвитку міста, у повній відповідності до тенденцій тих часів. Надання і систематичне підтвердження самоврядних прав з боку власників міста спростовує поширену тезу про тяжкий гніт населення з боку феодала і повну відсутність будь-яких муніципальних прав.

10. У місті нараховувалися такі цехи:

- кравців – заснований у 1569 році;
- кушнірів – заснований у 1608 році;
- гончарів – заснований у 1636 році;
- шевців і чоботарів – заснований у 1660 році;
- хірургів – заснований у 1665 році.

11. Окремо слід згадати про надання у 1630 році (в тексті книжки ймовірна «опечатка» – 1730 році) привілеїв єврейській общині, що складалася з 50 чоловік і прибула до міста для заняття торгівлею. Цікаво, що наприкінці 19 століття у майже 10-тисячному Ужгороді вона складала вже третину всього населення. Автор, ймовірно, помиляється, коли говорить про те, що привілеї общині євреїв надав Янош Другет у 1730 році, оскільки наприкінці 17 століття рід Другетів згас. Таким чином, або привілеї були надані королівською казною як власником міста у 1730 році, або єв-

реї прибули до Ужгорода на століття раніше, за правління Яноша Х Другета.

12. У 17 столітті, за часів правління останніх представників династії Другетів та в період Міклоша Берчені, Ужгород перебував у фазі максимального розвитку архітектури, містобудування, торгівлі, цехового виробництва тощо. Сучасники називали його малим Віднем, підкреслюючи рівень його розвитку.

13. У 1711 році, після поразки національно-визвольної війни Ференца Ракоці II, в якій ключову роль відігравав тогочасний власник Ужгорода граф Міклош Берчені, місто було повернуто до власності Корони. Казна, яка здійснювала управління містом від імені Короля, позбавила його всіх прав на самоврядування.

14. У 1848 році, у відповідності до тимчасового розпорядження Намісника Угорського королівства, Ужгород наділили правом мати власну раду та судовий орган. Права на самоврядування було частково відновлено. Водночас місто підпорядковувалося комітату та Королівській Намісницькій Раді.

15. Міська рада Ужгорода у другій половині 19 століття звернулася до Парламенту з проханням відновити повну міську автономію у правотворчих та адміністративних справах, надавши йому статус вільного королівського міста. Це звернення задоволено не було. Ужгород отримав статус «міста з правом ухвалення законів», тобто міста, напряду підпорядкованого центральному уряду – лише у період повторної належності до Угорського королівства з 1938-го по 1945 рік.

16. Серед факторів, які міська рада наводить в якості підстав для надання статусу вільного королівського міста, слід виділити такі:

- історичний, у відповідності до якого місто назване одним із найстарших у країні, форпостом завоювання угорцями нової Батьківщини, а також таким, що з моменту утворення належав Короні та був наділений самоврядними правами;

- географічний – розташування міста Ужгород на торгових шляхах, зокрема з Польщею;
- економічний – місто має розвинений сектор ремесел і торгівлі;

- політико-культурний – Ужгород є столицею комітату Унг і важливим освітнім центром усього Карпатського краю (сучасні Закарпаття та Східна Словаччина); має низку навчальних закладів, які є лідерами в усьому регіоні; тут знаходиться резиденція Греко-католицької єпархії, що об'єднує обширні території кількох комітатів. Зауважено, що Ужгород є найважливішим центром «угорського духу» на теренах Карпатського краю, здебільшого заселеного слов'янами.

17. Як доказ наявності самоврядних прав Ужгорода автор наводить матеріали окремої судової справи, що засвідчує події 17 століття і збереглася у комітатських архівах. У ній, поміж іншого, йдеться про наявність у міської общини права обирати власного суддю, який за походженням не мусить бути дворянином, правомочності міщан вільно розпоряджатися належною їм нерухомістю тощо. Останнє право засвідчує, що населення Ужгорода в ті часи переважно складалося з вільних людей, а не з кріпаків.

1776

РОЗДІЛ 4

Походження єпископства
і його історичний статус.
Внутрішнє життя цього єпископства
й релігійне становище.
Історія церковного об'єднання у цій єпархії,
передусім у м. Ungvár.
Єпархіальні фонди

1. Статус Ужгорода значно підвищився після того, як тут було визначено центр Греко-католицької єпархії, яка стала повноправною у системі Католицької церкви у 1771 році. Рішення про розташування органів управління саме в Ужгороді було прийнято за часів правління королеви Угорщини Марії-Терезії Габсбург та єпископства Андрія Бачинського. Беручи до уваги розлогість території єпархії, яка на ті часи охоплювала десяток комітатів північно-східної Угорщини, а також роль церкви в освіті, культурі, адмініструванні, місто перетворилося на потужний регіональний центр. Для виконання нових функцій Корона надала необхідний матеріальний ресурс. Для діяльності церковних структур, у тому числі духовної і учительської семінарії, єпархії були передані більша частина Ужгородського замку, колишній комплекс єзуїтського монастиря, школи та церкви, а також значна частина вулиці Капітульної, що з'єднувала Замок із новоутвореним Кафедральним собором.

2. Повноправна Греко-католицька єпархія постала у 1771 році. До того моменту мукачівські єпископи мали статус вікарія Егерської католицької дієцезії. Цей статус означав, що вони заміщали правлячого ординарного єпископа для вірників дієцезії, що сповідували візантійський обряд. Вікарії хоч і володіли титулом єпископа, водночас не були наділені право-

мочністю правлячого архієрея (керівника) єпархії. Греко-католики також не мали чітко визначених географічних меж своєї церковної одиниці, а їх єпископ-вікарій здійснював свої повноваження у рамках Егерської дієцезії для всіх вірян візантійського обряду. Слід зауважити, що практика призначення кількох єпископів у склад однієї дієцезії латинського обряду чи єпархії східного обряду є поширеною в рамках Католицької церкви. Це відбувається у випадку значного географічного масштабу церковної територіальної одиниці або наявності в ній кількох національних або обрядових общин. У таких випадках один з єпископів є ординарієм – керівником дієцезії (або єпархом у єпархії східного обряду), а інші – єпископами-помічниками.

3. Греко-католицька єпархія знаходить свої корені у Мукачівській православній єпархії. Час її утворення достеменно невідомий. Висувається кілька гіпотез стосовно цього питання:

1) єпархія була утворена ще до часу завоювання угорцями Придунайської низовини (до 895 року) і входила до системи церковних територіальних одиниць Болгарського царства або Моравійської держави. Її утворення відбулося ще до церковного розколу 1054 року, а тому віднесення її до православ'я чи католицизму є недоречним;

2) єпархія була закладена у 13 столітті, у часи правління Бейли IV, після монголо-татарської навали на Угорщину. Утворення її пов'язане з першим великим переселенням руських із Галичини, яким Короною надавалися землі в гірських районах сучасного Закарпаття для колонізації. Переселенці були православними за віросповіданням, отже і єпархія була православною;

3) єпархія постала у другій половині 15 століття і виросла навколо Мукачівського монастиря, заснованого подільським князем литовського походження Федором Корятовичем, котрий отримав посаду ішпана

(графа) комітату Берег від угорського короля Жігмонда. Вона слугувала церковним осередком для другої великої хвилі переселенців – православних руських, що прибули разом із Корятовичем.

У будь-якому разі документальне підтвердження про наявність єпископів існує лише починаючи з 1491 року.

4. Правовий статус єпархії до укладання унії з Римом, як і розташування її адміністративного центру, достеменно невідомі. Згідно з відомостями, віднайденими у джерелах, вона була підлегла православному митрополиту в Надорфехерварі / Белград (сучасна Сербія). Натомість деякі дослідники, спираючись на інші джерела, згадують про її залежність від православної архієпархії Дюлафехервар / Алба-Юлія (сучасна Румунія). Слід зауважити, що обидві території у ті часи належали до Угорщини. Наскільки вона була самостійною і повноправною – питання залишається відкритим, оскільки також відомі непоодинокі факти підпорядкування православних вірників католицьким церковно-адміністративним структурам на території тогочасної Угорщини. Стосовно центру єпархії слід підкреслити, що він, ймовірно, мігрував і завжди був прив'язаний до якогось важливого монастиря, як це прийнято у православних. Сама єпархія виконувала роль церковного центру для православних руської та волоської національних общин Угорщини, де б вони не проживали. Саме тому в титулі єпископа траплялися назви як населених пунктів (Мукачево, Маковиця), так і територій (Мараморш, Спіш).

5. Важливо підкреслити, що православну віру сповідували руські та волохи, які прибували на територію Угорщини кількома великими хвилями і зберігали свою віру. Водночас місцеве населення, зокрема і міста Ужгород, починаючи з 1000 року, здебільшого сповідувало католицизм. Це було пов'язано з вибором саме латинського формату християнства першим королем Іштваном I Святим, який хрестив Угорщину.

6. Спроби спонукати православних руських і волохів до переходу в католицизм латинського обряду тривав багато століть. Початки цього шляху спостерігаються уже в 13 столітті, зокрема за часів правління короля Бейли IV та часу проведення Другого Ліонського Собору 1273 року, де вперше була запропонована модель унії. Суть її полягала у підпорядкуванні православних Папі та визнанні догматів Католицької церкви при збереженні східного обряду. В нашому краї такі ініціативи набули максимальної інтенсивності в 17 столітті. Слід зауважити, що натхненниками цього процесу виступали графи Другети, а форпостом процесу став Ужгород. Важливо, що всі ці події відбувалися на тлі контрреформації, тобто відновлення позицій Католицької церкви, яка втратила багато вірників, що стали протестантами. Таким чином було укладено три унії, які мали на меті підпорядкувати православних руських і волохів католицькій церкві: Ужгородська 1646 р., Мукачівська 1664 р. і Марамороська 1713 років. Кожна з них охоплювала територіальний масштаб одного або декількох тогочасних комітатів. Першопочатково це був комітат Унг, столицею якого був Ужгород; згодом – комітати Берег, Мараморош і Угоча. Внаслідок міграції руських і волохів усередині країни, з часом виникали унійні церковні структури і в інших комітатах.

7. Перехід православних у структури Католицької церкви був розтягнутим у часі й доволі важким. Ієрархи максимально зберігали всі обрядові особливості, традиційні для вірників. Час від часу відбувалися повернення окремих парафій до православ'я та повторне їх навершення до церковної єдності з Римом.

8. Той факт, що саме Ужгород був центром, звідки розповсюдилася ініціатива з'єднання православних північно-східних комітатів Угорщини з Католицькою церквою, свідчить про стійкі позиції католицизму в місті.

РОЗДІЛ 5

Римо-католицька церква м. Ungvár
та житло священника.

Помешкання для вчителів та органістів.

Історичні доходи церковної парафії.

Czeholnyai **[Цегольнянська]** парафія та храм.

Соборний храм та єпископська резиденція.

Грецька церква

1. Місто Ужгород уже з початку 14 століття було важливим політичним і релігійним осередком. Римо-католицька віра була першою, яка почала розвиватися в місті з 11 століття, з часів короля Іштвана Святого.

2. Руські, які дотримувалися православного віросповідання і проживали в місті після кількох хвиль переселень, довгий час не мали церковного осередку – парафії.

3. У 1332 році Ужгород уже мав власну римо-католицьку парафію як церковну адміністративну одиницю базового рівня, яка з того часу безперервно існує аж до сьогоднішніх часів. Він також виступав центром унґського архідеканату – церковної одиниці проміжного рівня, на яку поділялися дієцезії. Ужгородська парафія та архідеканат належали до складу Егерської дієцезії, на чолі з єпископом.

4. Першим парафіяльним храмом була церква, яка стояла на Замковій горі, навпроти Замку, в межах оборонних укріплень із палісадом. Вона знаходилася на південній стороні вулиці Капітульної, у районі будівель Юридичного факультету УжНУ, Австро-Угорського дому та Вілли П (номери будинків 26-24-22).

Слід зауважити, що цю церкву не слід ототожнювати із католицькою замковою церквою, яка стояла на його подвір'ї, слугувала домовим храмом власників Замку та була знищена на початку 19 століття. Підкреслимо,

що мова йде про існування саме двох окремих культових споруд. Про існування замкової церкви відомості трапляються в усіх пізніших дослідженнях про місто. Натомість про парафіяльну церкву – жодного. Таку ситуацію можна пояснити двома причинами:

1) неправильним перекладом, коли слова «перед замком у межах оборонних укріплень з палісадом» було спрощено перекладено як «перед замком, у межах стін», тобто у замковому саду, безпосередньо перед приміщенням палацу. Саме там, де стояла замкова, а не парафіяльна церква. Таким чином, із двох церков через помилку стала одна;

2) ідеологічними мотивами, згідно з якими у чехословацький та радянський часи обстоювалася думка про те, що автентичне населення міста і краю було православним за віросповіданням, а католицька віра йому віками насаджувалася феодалами-католиками, силоміць і не завжди вдало. Таким чином виник компроміс – унія. Звичайно, якщо допустити таку «свідому помилку перекладу», зрозумілим стає питання, чому не потрібно було згадати про наявність католицької парафіяльної церкви, натомість католицька замкова церква корелюється з такою логікою.

5. Біля церкви знаходився парафіяльний дім – резиденція настоятеля (пресвітера) та церковна школа, утворюючи разом із церквою комплекс споруд.

6. Приходська церква та комплекс належних до неї споруд були зруйновані на початку 17 століття, за часів правління графа Дьєрдя Другета.

7. Католицька община становила більшість у «внутрішньому місті», тобто на Замковій горі у межах фортеці. Натомість більша частина населення у «зовнішньому місті» виявляла прихильність до протестантизму, який отримав розповсюдження в Ужгороді з 16 століття, а досяг свого апогею в 1680 роках, коли католицька община була на межі закриття через малу чисельність прихожан. Релігійні конфлікти точилися саме між цими двома общинами.

8. Під час реформації ужгородська католицька община перейшла в протестантизм разом із церковним майном. Разом із тим, у місті не зупинялася боротьба за контрреформацію, очолювана власниками міста – графами Другетами.

Важливим моментом слід визначити 1613 рік, коли графом Дьєрдем Другетом було прийнято рішення про демонтаж тодішньої парафіяльної церкви, що стояла перед Замком і на той час належала протестантам під приводом необхідності розширення садів. Натомість реформатська община отримала земельну ділянку на сучасній вулиці Волошина, на місці теперішнього римо-католицького храму; також за гроші графа реформатам було збудовано новий храм. Врегулювання конфліктної ситуації є яскравим прикладом толерантності у відношенні віросповідання громадян уже в ті часи.

9. Римо-католицька община володіла значними майновими активами для забезпечення власних матеріальних потреб. Час від часу її керівники зверталися до Корони з проханням збільшити майно общини, висловлюючи невдоволення дефіцитом доходів. Серед власності общини були виноградники, орні поля та луки, споруди та кріпаки. Вони знаходилися як у самому Ужгороді, так і в навколишніх селах комітату Унг – Лекаровце, Гусак (села на території сучасного Кошицького краю, Словаччина), Боздош, Горяни, Дравці (сучасні мікрорайони міста). Джерелами отримання власності були кошти парафії та її священників; кошти, які виділяла Корона, а також заповіти і дарунки від заможних членів парафії.

10. Беручи до уваги дані про кількість виноградників у місті та околицях (чотири), які належали парафії, слід зробити висновок, що принаймні у 18 столітті Ужгород вже був містом із розвиненою культурою виноробства.

11. Сучасна католицька церква на вулиці Волошина була закладена у 1762 році на місці колишньої рефор-

матської церкви. Її будівництво, як відомо, було завершено у 1766 році.

12. Резиденція настоятеля збудована поруч протягом 1766–1767 років, також на місці колишнього будинку реформатського пастора. У цьому будинку сьогодні знаходиться дитяча музична школа.

13. Як церква, так і належні до неї резиденція настоятеля та початкова школа були реконструйовані у 1859 році завдяки зусиллям архіпресвітера і абата Шандора Гусара, тогочасного керівника парафії. У результаті реконструкції ці будівлі стали одними з найкращих у місті.

14. Православна, а згодом греко-католицька конфесія також мала у місті свою парафію щонайменше з 1575 року. Натомість перший храм був збудований у 1678 році, вже після прийняття унії. Він знаходився у північній частині долини, що простягнулася під Замковою горою. На початок вісімнадцятого століття він повністю занепав. Новий храм був збудований поміж 1787 та 1802 роками на Цегольні. Там, де сьогодні знаходиться православний та новозбудований греко-католицький храми. На подвір'ї також знаходилася початкова школа, а навпроти – резиденція пароханастоятеля. Школа, однак, не користувалася великою популярністю, передусім через те, що більшість бажала відвідувати розвиненішу римо-католицьку школу. На початку вірниками православної, а згодом греко-католицької общини були торговці греки, а також руські з усіх хвиль переселенців та їх нащадки.

15. Найбільшого розквіту греко-католицька община зазнала з 1775 року, коли королева Угорщини Марія-Терезія передала під потреби новоутвореної єпархії споруди розпущеного римо-католицького ордену єзуїтів – школу, церкву, монастир, а також виділила кошти на їх реконструкцію. У 1780 році, після завершення робіт, проведених коштом Корони, споруди були освячені і передані єпископу Андрію Бачинському.

16. Наприкінці 18 століття Ужгород демонстрував гарну панораму, завдяки Замковій горі з наявними на ній спорудами. Найкращий вид на місто був із півдня, з рівнини, звідки воно проглядалося більш ніж на три кілометри. Пагорб із Замком та Собором у стилі пізньої готики з двома великими та однією малою вежами був оточений кількома рядами будинків, що розташовувалися терасами.

РОЗДІЛ 6

Колишнє становище та організація
Унґварської церкви гельветського
[протестантського] віросповідання.

Короткий нарис історії церкви
і більш докладна інформація

1. Угорщина та Іспанія протягом середньовіччя були одними з найбільш релігійних держав, палкими прибічниками католицької віри. Такий стан речей був пов'язаний із багаторічним протистоянням зовнішньому ворогу – туркам та арабам, які сповідували іслам. Натомість після поразки Угорщини у битві під Могачем 1526 року, що спричинив подальший її розпад на три частини, в одній із них престол був зайнятий Габсбургами – ревними прибічниками католицизму. Через те, що значна кількість угорців сприймала їх як іноземних правителів, по країні дуже швидко розповсюдилася реформація, яку вони вважали новою «угорською церквою», оплотом нації. Серед двох головних течій у країні найбільшого розповсюдження набув кальвінізм, саме тому, що лютеранство було більш поширене в Німеччині, яка негативно сприймалася місцевим населенням.

2. Ужгородські жителі також перейшли в кальвінізм, що є свідченням домінування угорської національної общини серед населення міста на початку 16 століття.

3. Початок формування кальвіністської общини в місті датується 1546 роком, а в 1589 році вже існувала приходська церква, яка отримувала доходи за рахунок домінії та міста. Вона була утворена на базі католицької приходської церкви (тієї, що стояла навпроти Замку на вулиці Капітульній), оскільки більша частина прихожан перейшла у кальвінізм.

4. Період 16–18 століть у житті міста відзначався перманентними конфліктами та нестабільністю, основними причинами яких були два фактори:

1) політичний – комітат Унг, місто і його власники (Другети, а згодом Міклош Берчені) кілька разів змінювали орієнтацію з королівської Угорщини, де правили Габсбурги, на Трансільванію і навпаки. Це час від часу провокувало військові дії навколо Ужгорода, які не сприяли його сталому розвитку. Підкреслимо, що місто і комітат більшу частину цього часу все ж перебували під впливом королівської Угорщини, на відміну від решти трьох закарпатських комітатів;

2) релігійний – паралельно зі зміною політичної орієнтації, у ті часи була притаманна часта зміна релігійної приналежності з католицької на кальвіністську і навпаки. Релігійний фактор був напряму пов'язаний із фактором політичним, оскільки королівська Угорщина орієнтувалася на католицизм, а Трансільванія – на кальвінізм. Цікавим моментом виявляється також те, що часто міські жителі дотримувалися протестантського віросповідання, а його власники Другети, які одночасно були графами (ішанами) комітату, були ревними католиками.

5. Друга половина 16 століття була найбільш сприятливим періодом у розвитку протестантів. Натомість, починаючи з 17 століття, спостерігаються значні рухи у напрямку контрреформації, мета якої – повернення вірників до католицизму.

6. У 1613 році зруйновано реформатську церкву. Це була колишня католицька парафіяльна церква, яка вже існувала в 14 столітті на вулиці Капітульній, навпроти Замку, в межах фортечних укріплень. Ініціатором її демонтажу був тодішній володар міста граф Дьєрдь Другет, який сповідував католицизм. Однак толерантне відношення до вірників іншої конфесії було надзвичайно високим навіть у ті часи. Прийнявши рішення про знесення церкви, граф надав кальвіністам іншу земельну ділянку та виділив кошти для будівництва нової церкви. Ця церква була збудована на сучасній вулиці Волошина у тому ж 1613 році, на місці сучасної католицької церкви. Разом із нею також збудували парафіяльний дім (резиденцію пастора) та школу, таким чином «перенісши» весь церковний комплекс із Замкової гори в Нижнє місто.

7. У період із 1680-го до 1710 року церковний комплекс кілька разів переходив із рук кальвіністів до католиків, аж допоки остаточно не перейшов у власність католиків у особі монахів-єзуїтів. Із того часу протестантська община міста Ужгород тимчасово припинила своє існування і була перенесена на базу однієї зі своїх філій у Радванці.

8. Боротьба за церкву та за вірників також була пов'язана з боротьбою за дохід, який церковна община отримувала від міста та його володарів. Вона велася двома основними шляхами: політико-правовим – через тиск власників міста і судові спори, та місіонерським, в якому так само провідну роль грали власники міста, котрі запрошували і підтримували матеріально діяльність монахів різноманітних католицьких орденів.

9. У 1789 році королівською владою надано дозвіл на будівництво нового реформатського храму та перенесення общини з Радванки до Ужгорода. Він мав бути збудований у районі сучасної вулиці Ольбрахта розміром близько 260 квадратних метрів. Такий вихід влада знайшла із ситуації, коли обидві общини

конкурували за право володіння церквою та супутніми спорудами. Однак виділена ділянка не влаштувала кальвіністську общину, оскільки знаходилася в забороненій місцевості на виїзді з міста, що було неадекватним компенсатором за втрачене майно в центрі.

10. У 1792 році Корона, за клопотанням владних органів комітату та на виконання закону, виданого Парламентом, надала земельну ділянку біля сучасного Комітатського уряду (Жупанату, сучасний Художній музей), на місці сучасного знаходження реформатської церкви. У 1793 році було закладено фундамент нової церкви, а в 1796 році вона отримала купол та освячення.

11. Кам'яний будинок пастора був збудований у період між 1817–1829 роками, в якому також знаходилися церковні служби общини. Ця будівля прикрашає наше місто і сьогодні. До часу її спорудження парафія знаходилась у дерев'яному будинку поруч із церквою. У 1850 році був проведений ремонт вежі храму, в 1851 році – відновлення інтер'єру, а в 1852 році, завдяки подарунку пані Горват Марії, встановлено орган.

12. Разом із міською церквою община продовжувала володіти наділом та спорудами у Радванці, які після 1834 році були викуплені із застави та піддалися реконструкції.

1546

РОЗДІЛ 7

Навчальні заклади.

Колишня колегія єзуїтів і школа.

Витяги з історії колегії єзуїтів.

Імператорсько-королівська головна гімназія

1. Починаючи з 1636 року, Ужгород став визначним освітнім центром Верхньої Угорщини – сучасного Закарпаття та Східної Словаччини. Це сталося внаслідок перенесення з міста Гуменне єзуїтської школи з монастирем за ініціативою графа Яноша Другета, який був графом (іспаном) комітатів Унг та Земплин.

2. Оригінальна семінарія була заснована в місті Гуменне (сучасна Словаччина) його батьком, графом Дьєрдем Другетом у 1614 році.

3. Період 16–18 століть був неспокійним з огляду на конкуренцію за домінування в регіоні між Габсбургами, які правили у Королівській Угорщині, та Трансільванією. З іншого боку, це був період релігійної ворожнечі поміж католиками (прибічники Габсбурзької Угорщини) та протестантами (прибічники Трансільванії). Політична та безпекова нестабільність не оминула і становлення єзуїтської колегії. Так, у згаданий час вона кілька разів була вимушена переривати свою роботу, а монахи-єзуїти покидали її, шукаючи притулку в сусідній Польщі, через переслідування з боку протестантської Трансільванії і її правителів, які час від часу займали місто. Періоди роботи і «втечі» єзуїтів склалися таким чином:

- 1614 – колегіум заснований у Гуменне;
- 1619 – евакуація до Кракова;
- 1629 – відновлення роботи у Гуменне;
- 1636 – перенесення до Ужгорода;
- 1644 – припинення роботи і евакуація до Кракова через вислання монахів Ференцем Ракоці I, який за-

йняв Ужгород; разом із тим, майже відразу колегія поновила свою роботу;

- 1679–1684 роки – колегія і школа припиняла роботу в час, коли місто ненадовго зайняв Трансільванський князь Імре Текелі. Єзуїти були вислані з Ужгорода. Після відновлення у 1684 році контролю за містом Королівською Угорщиною школа поновила діяльність;

- 1685 рік – після повторного зайняття міста військами Імре Текелі колегія і школа були закриті, а монахи втретє вигнані з Ужгорода;

- 1700 рік – школа і колегія відновили свою роботу і, незважаючи на військові дії під час визвольної війни на чолі з Ференцем Ракоці II у 1704–1711 роках, продовжували працювати до 1707 року, інколи обмежуючи аудиторний навчальний процес;

- 1707–1711 – чергове вигнання єзуїтів і майже повне припинення викладання; значне руйнування приміщень школи;

- 1716 рік – повноцінне відновлення навчально-виховного процесу.

4. Школа та колегіум виконували два головні завдання:

- навчання молоді;

- місіонерську діяльність із повернення у лоно католицької церкви протестантів. Щодо останнього завдання, робота не припинялася навіть у час військових дій і досягла значних успіхів. У 1702 році в Ужгороді було зафіксовано 3200 парафіян римо-католицької церкви, що складало майже половину тогочасного населення.

5. У 1773 році Орден Єзуїтів був розпущений, а школа та колегія перейшли у відання римо-католицького єпископа в Егері. Натомість колишні монахи стали священниками і продовжували роботу з виховання молоді.

6. Часті міжусобні війни поміж Трансільванією і Королівською Угорщиною, а також війни Королівської

Угорщини з Османською Імперією за відновлення контролю над Центральною і Південною Угорщиною спричинили значний дефіцит державних службовців. Він був пов'язаний із тим, що більша частина молоді дворянського походження, яка в ті часи служила в апараті державних установ, шукала самореалізації на військовому поприщі. На початку 18 століття ситуація змінилася й аристократичні батьки почали більшу увагу приділяти навчанню та службовій кар'єрі своїх дітей. У цей час Ужгородська колегія стала головним освітнім закладом для комітатів Унг, Берег, Угоча, Мараморош, Сотмар, Соболч, що значно підняло статус міста. У закладі навчалось двісті осіб, серед яких один граф, чотири барони та багато дворян, подекуди у доволі зрілому віці – 21–30 років.

MÁRIA TERÉZIA МАРІЯ-ТЕРЕЗІЯ

королева Угорщини
у 1740–1780 роках, імператриця
Священної Римської Імперії;
з династії Габсбургів; перетворила
Ужгород у регіональний центр,
розташувавши органи управління
єпархії та шкільного округу

7. У 1775–1776 роках, за часів правління королеви Угорщини Марії-Терезії Габсбург, була проведена шкільна реформа, внаслідок якої ужгородська школа і колегіум перетворилися на королівську архігімназію. В Ужгороді було розташовано центр освітнього округу, який включав до свого складу п'ять комітатів історичного Закарпаття – Унг, Берег, Угоча і Мараморош – та комітат Сатмар (сучасна Румунія).

8. У 1783 році імператор і король Угорщини Йосиф II продовжив реформу, суть якої полягала у переведенні на німецьку мову викладання, яке до того відбувалося латинню та угорською, а також запровадження плати за навчання. Наслідком цього було зниження якості викладання, позаяк більша частина професорів не володіла німецькою, а на спорожнілі місця запрошувалися низькокваліфіковані німецькомовні особи, які до того не займалися викладацькою роботою. Так само зменшився потік ерудованих абітурієнтів,

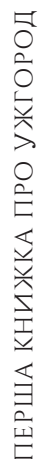
оскільки не всі мали можливість платити за навчання. У кінцевому результаті навчання в гімназії перетворилося на посилене вивчення німецької мови, оскільки більшість студентів володіли латиною і угорською, натомість приділялася менша увага іншим предметам. Для вирівнювання якості освіти у країні були введені окружні шкільні інспекторати, а Ужгород віднесений до інспекторату Кошіце (Словаччина). Ці нововведення були скасовані вже у 1790 році, і в гімназії поновили викладання угорською та латиною, а також вільний набір абітурієнтів.

9. У 1851 році відбулася чергова освітня реформа, згідно з якою гімназії мали бути реорганізовані на початкові школи та вищі гімназії. У шкільних закладах вводилася підсилена увага викладанню алгебри та природничих дисциплін, а мова навчання знову змінювалася з угорської та латини на німецьку, з додатковим вивченням грецької та мов національних общин, що проживали в регіоні. Діяльність вищих гімназій мав забезпечувати муніципалітет, а у випадку відсутності матеріальних можливостей – держава забезпечувала діяльність лише початкової школи. Слід відзначити, що міська рада Ужгорода спромоглася забезпечити утримання вищої гімназії, але за умови викладання в ній угорською мовою. Незважаючи на поліконфесійність та наявність трьох основних етнічних груп у місті (угорці, руські, євреї), угорська залишалася мовою спілкування більшості населення.

10. Ужгородська архігімназія з 1776-го по 1785 рік знаходилася у будівлі колишньої римо-католицької єзуїтської школи. Вона розташовувалася перед колишнім монастирем братів-єзуїтів (сьогодні резиденція греко-католицького єпископа), в районі сучасного скверу Марії-Терезії (площа А. Бачинського та початок вулиці Капітульної). У часи свого розквіту це була масштабна архітектурна споруда. Однак із часом, передусім через міжусобні війни, перетворилася в непридатну для навчання, оскільки кількість

ПЕРША КНИЖКА ПРО УЖГОРОД

ПЕРША КНИЖКА ПРО УЖГОРОД

ПЕРША КНИЖКА ПРО УЖГОРОД

РОЗДІЛ 8

Виникнення та становлення
священницької семінарії у м. Ungvár.
Теологічний ліцей у містах Munkács та Ungvár.
Визначні події цього навчального закладу

1. Духовна Семінарія була заснована в 1744 році в місті Мукачево за ініціативи єпископа Мануїла Ольшавського. Оскільки будівництво здійснювалося в основному коштом єпископа, а матеріальне становище греко-католиків було не багате, роботи завершилися в 1747 році. Будівля розташувалася на ділянці мукачівської греко-католицької приходської церкви. Після її посвячення єпископ звернувся до Корони і отримав у 1748 році фінансування на діяльність семінарії, зокрема, було оплачено роботу вчителям.

2. До моменту заснування семінарії навчання майбутніх греко-католицьких священників здійснювалося як у Мукачівському монастирі, який був резиденцією єпископа, так і у семінаріях міста Егер та Трнава. Як правило, при монастирі отримували навчання майбутні монахи, натомість семінарії закінчували священники з білого духовенства.

3. Ідея заснування навчального закладу для греко-католицьких священників була висловлена в 1726 році в місті Егер на зібранні священнослужителів римо-католицької дієцезії, до відання якої у ті часи належала і греко-католицька церковна ієрархія, очолювана мукачівським єпископом-вікарієм. До моменту її утворення спостерігалася конкуренція за отримання державних коштів і функціонування такої установи в рамках Егерської католицької дієцезії. На них претендували католицький єпископ Егерський, який пропонував розташувати семінарію для греко-католиків саме в Егері, та його заступник для греко-като-

лицький єпископ-вікарій Мукачівський, котрий висловлювався за її розташування поза Егером, у ареалі проживання греко-католиків.

4. Із 1754 року за розпорядженням Корони майбутні греко-католицькі священники мали навчатися у Егерській семінарії, де їм було виділено 12 місць.

5. Справжнього інституціонального зміцнення семінарія зазнала з часу надання Греко-католицькій єпархії повноправності й організаційної незалежності, з визначенням її центру в Ужгороді. Завдяки зусиллям і підтримці королеви Угорщини Марії-Терезії Габсбург, вона була розташована в Ужгородському замку, займаючи більшість його приміщень. Заклад забезпечував навчання, обмундирування та харчування для сорока семінаристів. Її керівником визначався один із каноніків – найважливіших посадових осіб, що разом з єпископом здійснювали управління єпархією.

6. Викладання у семінарії здійснювалося угорською мовою, з використанням також руської і волоської (румунської) мов для кращого розуміння тими семінаристами, для яких ці мови були рідними. З часом офіційною мовою викладання стала латинська, однак попередні мови не втратили свого місця в навчальному процесі. Штат семінарії складався з п'яти викладачів; три з них, окрім угорської та латини, мали володіти руською, а два – волоською (румунською) мовами.

7. Із 1774 року майбутні греко-католицькі священники також могли отримувати навчання у генеральній семінарії, заснованій у Відні, – *Barbaram*. Із часом вона була переведена до міста Егер, а з 1783 до 1784 року функціонувала у Львові, який на той час належав до монархії Габсбургів. У ній навчалося всього 48 семінаристів руського, волоського та хорватського походження. Було визначено чіткі квоти на навчання з різних частин габсбурзької країни. Цікаво підкреслити, що з Мукачівської греко-католицької єпархії з центром в Ужгороді в ній навчалося 11 семінаристів,

у той час як зі Львівської – 8. Даний факт свідчить про значення історичного Закарпаття і Ужгорода, як його фактичного регіонального центру, в системі координат великої монархії та повністю спростовує стереотипи про слабку освіченість людей і загальну занедбаність і провінційність краю. Так само він демонструє важливе місце Ужгорода, в тому числі й порівняно зі Львовом, який на той момент виконував роль адміністративного центру Галичини.

8. В Ужгороді двічі перебувала Корона Святого Іштвана – символ Королівства Угорщина і головний монарший атрибут. Уперше це відбулося 10 грудня 1805 року, а вдруге – 10 березня 1806 року. Ці події пов'язані з її тимчасовим перевезенням до Мукачева – найвіддаленішої фортеці тогочасної Угорщини – через небезпеку наступу французьких військ Наполеона. Охоронці Корони зупинялися на нічліг у палаці єпископа та обидва рази відвідували Ужгородський замок, де знаходилася семінарія.

9. Духовна семінарія в замку була центром політичного та світського життя, де часто проводилися важливі державні заходи. У квітні 1809 року її відвідав ерцгерцог і Королівський принц Карл Амбруш Габсбург, що був архієпископом-примасом Естергома і головним церковним ієрархом Угорщини. В одному із залів Замку було проведено урочисте зібрання ради комітату Унг. 12 серпня 1810 року до її стін завітав ерцгерцог і Королівський принц Райнер Габсбург, воєначальник і майбутній віце-король Ломбардії і Венеції.

Підкреслимо, що Ужгород володів необхідною інфраструктурою для проведення подібних заходів, що свідчило про його значення як регіонального центру. У 19 столітті в місті були принаймні три комплекси, що слугували таким цілям: Ужгородський замок із розташованою там семінарією, школа і колегіум, де сьогодні перебуває Комерційний коледж, та Резиденція єпископа.

РОЗДІЛ 9

Капітула та єпархіальна курія. Їхні форми

1. Невідомим залишається момент, з якого часу православні єпископи розташували свою резиденцію в Мукачівському монастирі. До укладення Ужгородської унії 1646 року та переходу в підпорядкування Папі Римському резиденцією православного єпископа був монастир, а кафедральним собором – монастирська церква Святого Миколая у Мукачеві. Лише наприкінці 17 століття, за часів Яноша де Камеліса, котрий діяв як помічний єпископ Егерської дієцезії, було збудовано житло, окреме від монастиря.

2. Капітула – як основний управлінський орган католицької дієцезії, що підпорядкований єпископу і складається з каноніків – почала формуватися лише після укладання Ужгородської унії 1646 року. Разом із тим, беручи до уваги, що греко-католицька ієрархія не мала статусу повноправної єпархії, а була об'єднана у вікаріат, очолюваний титулярним єпископом, що виконував роль помічника католицького єпископа в Егері, положення Капітули і каноніків також не знайшло юридичного оформлення. Починаючи з 1742 року, греко-католицький єпископ-помічник Блажовський починає призначати членами єпархіальної курії найбільш впливових керівників деканатів, які, однак, не отримували титулу каноніка.

3. Лише з 1771 року, з часу отримання організаційної самостійності греко-католицької єпархії та подальшого визначення її центру в Ужгороді, єпископом Андрієм Бачинським із дозволу королеви Угорщини Марії-Терезії була утворена повноцінна Капітула та призначено сімох каноніків із відповідним статусом і привілеями. Цей орган управління був аналогічний подібним інститутам у Римо-католицькій церкві.

РОЗДІЛ 10

Греко-католицький єпархіальний сирітський
притулок м. Ungvár і міська установа
для догляду за хворими. Мета діяльності
закладу та милосердні засновники

1. Ідея спорудження інтернату для дітей померлих греко-католицьких священників висловлена у 1820 році єпископом Елеком Повчі. Було організовано збір коштів, більшу частину з яких вклав сам єпископ. Короною надано приміщення на вулиці Капітульній, №13 – сучасний корпус кафедри прикладної фізики УжНУ. Будівельні роботи в основному були завершені в 1830 році. 1 жовтня 1840 року заклад був офіційно відкритий, оскільки на той момент був мобілізований достатній капітал для його належного функціонування. Загальна вартість будівництва обійшлася у 30000 форинтів, натомість зібрані матеріальні фонди для його функціонування складали 30800 форинтів. Окрім підтримки Корони, основними донорами закладу були священники та заможні громадяни з території історичного Закарпаття.

2. Лікарня для громадян міста була заснована ще з часів династії Другетів, тобто найпізніше – у другій половині 17 століття. Розташовувалася вона в районі сучасної римо-католицької церкви. У попередні часи установа була масштабнішою, натомість наприкінці 18 століття могла обслуговувати лише п'ятьох хворих. Зменшення потужностей, імовірно, пов'язане з двома причинами: по-перше, початок 18 століття був часом занепаду і руйнувань через військові дії у визвольній війні Ференца Ракоці II і часті переходи міста з рук королівської влади Габсбургів до Трансильванії і навпаки; по-друге, через «бунтарство» міста, після повернення контролю над ним з боку Корони, були

суттєво урізані його самоврядні права і фінансування багатьох соціальних потреб. Із часом ситуація покращилася, особливо з моменту визначення тут регіонального центру новоствореної греко-католицької єпархії.

У цьому аспекті цікаво відзначити, що на момент перебування міста у власності феодалів із роду Другетів, з 14-го по 17 століття, об'єм його самоврядних прав і капіталовкладень у міську інфраструктуру був набагато вищим, ніж у перші десятиліття повернення його у власність Корони. Для ілюстрації наведемо об'єм фінансування лікарні наприкінці 18 століття: 128 форинтів статутного капіталу та 50 форинтів + 60 мірок зерна щорічно, які забезпечувалися за рахунок міста. Згадаємо, що статутний капітал інтернату для дітей священників мав статутний капітал 30800 форинтів і був утворений в основному за рахунок пожертвувань.

РОЗДІЛ 11

Чернечий інститут виховання дівчат
у м. Ungvár. Засновники інституту,
його покровителі
та статистичне становище вихованців

1. Перший навчальний заклад для дівчат був утворений у 1859 році за ініціативою Мігалья Гааш, римо-католицького єпископа Сатмарського, до дієцезії якого належав і Ужгород. До цього моменту вихованням дівчат особливо не переймалися. Родини, які хотіли надати освіту своїм донькам, направляли їх на навчання переважно до Пешта, Кошиць або Прешова. На початку, для школи було взято в оренду одну з будівель, розташованих на вулиці Капітульній, що на-

лежала Короні. У 1860-1861 роках було придбано та реконструйовано під потреби школи іншу споруду, що межувала з парафіяльним домом і римо-католицькою церквою – сучасне приміщення Музичного коледжу. Фінансування відбувалося за рахунок єпископа, священників, благодійників, а також міста. Сама будівля придбана за 7000 форинтів.

Цікавою була практика надання доходу з власного капіталу на потреби інституції. Зокрема, колишній декан і настоятель парафії в Ужгороді Гусар Шандор надав 2000 форинтів капіталу, відсотки з якого щорічно зараховувалися на утримання школи; після його смерті і сам капітал переходив у її власність. Місто забезпечувало по 200 форинтів щорічно.

2. Забезпечення навчання здійснювали директор, чотири вчителі та два помічники вчителя; більшість співробітників було монахиями Ордену дочок милосердя з Сатмарської дієцезії. Навчання відбувалося протягом трьох років і включало у свою програму угорську, німецьку і грецьку мови, арифметику, історію, географію, природознавство, малювання, співи і хатню жіночу роботу. Загальна кількість учениць у 1859-1860 навчальних роках складала 257 осіб.

1775

UNGVÁR TÖRTÉNETE

A

LEGRÉGIBB IDŐKTŐL MAIG.

IRTA:

MÉSZÁROS KÁROLY,

Ungvár városa képviselőjének megbízásából.

Ára 1 új forint.

PESTEN

RÁTH MÓR KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN S BIZOMÁNUÁBAN.

1861

ІСТОРИЯ М. UNGVÁR
[УНГВАР]
ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДОНИНІ

Написав
Mészáros Károly [Карой Мейсарош]
За дорученням ради міста Ungvár

Ціна 1 новий форинт

Pest [Пешт]
Книжкова торгівля та комісійний магазин
Ráth Mór [Мор Рат]

1861

ELŐSZÓ

ПЕРЕКЛАД ОРИГІНАЛЬНОГО ТЕКСТУ

ПЕРЕДМОВА

Промайнуло вже майже двадцять років, як я висловив пристрасне бажання: нехай би обізнані патріоти-фахівці написали докладну історіографію наших найвизначніших міст! Оскільки кожна монографія вичерпує свій предмет дослідження, то така праця, на мою думку, не лише стала б величезним досягненням для нашої літератури, але й для національної історії.

Отже, натхненний цим переконанням, я роками вивчав чарівні історії м. Ungvár – того місця, де в переможних піснях наших предків, котрі здобули вітчизну, вперше зазвучало угорське слово, яке не тільки стало в Паннонії першим свідком доблесті угорської зброї, а й впродовж тисячоліття майже безперестанку служило театральними підмостками для всіх тих великих битв, які наші батьки вели за свободу та в ім'я віри. Цей величний спогад дав мені достатньо ентузіазму та настійливого терпіння до праці, а наполеглива робота – таку купу матеріалу, внаслідок чого ця книга в об'ємі могла б зрости вчетверо, якщо б я спитав поради лише у свого ентузіазму. Але, безумовно, я не міг слідувати цьому: частково тому, що предмет дослідження не дражнив увагу широкої публіки всієї країни і, таким чином, не обіцяв численних покупців; частково – через виняткову бідність міста Ungvár, внаслідок чого я не міг розраховувати на значну матеріальну підтримку, як, наприклад, історіографи таких багатих міст, як Debreczen, Kecskemét [Дебрецен, Кечкемет, сучасна Угорщина] або Szeged [Сегед, сучасна Угорщина].

Попри все, я хоробро взявся за це, щоб принести цю незначну жертву моєї любові до вітчизни. Це небагато, але в дні мого життя, вкриті памороззю, цей плід, який хоча й ви-

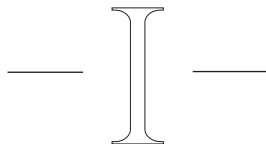
зрів за поганих погодних умов, зберіг свій справжній аромат. Я певен, що ніколи не буду соромитися через те, що цю роботу писав із таким відчуттям, яке мені нашіптував геній нашої нації – богиня правди. У такий спосіб я хотів спорудити міст до минулого, щоб світ побачив, що й угорський народ, як і всі інші народи, створений за подобою Божою і споріднений із Богом, а дух його, завжди благородний, витривалий, плідний, непереможний, був і буде. Оскільки у мене не було зразка, мені довелося спуститися до первинних витоків джерел минулого. І те, що з цих глибин я добув не фальшиві перли, підтвердять мої достовірні цитати.

У м. Ungvár, 31 серпня 1861 р.

Mészáros Károly [Карой Меїсарош]

Панорама Замкової гори Ужгорода
середини 18 століття; реконструкція
за описом Бомбарді, 1750 р.

Назва Ungvár та її походження. Перші мешканці. Географічне положення та місце розташування в стародавні часи

Місто Ungvár і його назва набагато старші за нашу вітчизну, на честь здобуття якої войовничі війська Árpád-a [Арпад, великий князь угорців у 889–907 роках, під час правління якого вони у 895 році здійснили перехід через Карпати і здобули нову батьківщину] тут випили перший кубок алдамашу [ритуального подячного напою]. Деякі наші письменники виводять походження назви від імені “Oneges” [Онегес] – посла, якого імператор Theodozsius [Теодозіус / Феодосій, імператор Східної Римської Імперії у 408–450 роках] направив до короля гунів Etele [Етеле / Атілла, правитель Гунів у 434–453 роках]. Так, Jászay Pál [Пал Ясої, угорський історик, жив у 1809–1852 роках] робить при цьому такі умовиводи: ми вважаємо, що “Ong” [Онґ] або “Ung” [Унґ] – це зіпсована форма імені Oneges [Онегес], бо якщо випустити грецьке закінчення “es”, то стає “Oneg”, точніше “Ong” або “Ung”, що ми вважаємо є власним іменем особи [антропонімом]»¹. Згідно з цією точкою зору, назву й первинне походження Ungvár можна б виводити від імені грецького посла Oneges [Онегес] і стверджувати те, що Ungvár був заснований або ж ним володів той грецький посол на ім'я Oneges [Онегес].

Вважаємо, це було б хибним шляхом, адже Luitpránd-ом [Луїтпранд / Ліутпранд, римо-католицький єпископ міста Кремона у сучасному італійському регіоні Ломбардія, дип-

¹ A magyar nemzet napjai. Irta Jászay Pál. Pest, 1855. 87. t.

ломат, історик, управлінець; жив приблизно у 920–972 роках] у праці з того самого періоду написано, що це місто отримало назву від слов'янського гідроніму Ung, що протікає через місто та комітат Ung [Унг]; таке слов'янське найменування існувало ще й у дев'ятому столітті. «Унго-град, сильна фортеця караванських (Карпатських – примітка Кароя Мейсароша) слов'ян, назву отримав від річки Унг, що слов'янською мовою означає швидкий»². Отже, зрозуміла розгадка. “Ungograd” [Унгоград] – тобто “Ungvár”. Оскільки слово “grad” [град] – слов'янське і воно означає укріплення, замок – місто отримало назву від річки Ung [Унг] (що угорською означає бистрий). Та ж річка подарувала ім'я як комітатові, в якому вона розташована, так і місту та укріпленню, що були свідками того, як Árpád [Арпад] здобув угорцям вітчизну.

Таку думку висловлює і гостроокий Timon [Тімон Самуїл, угорський історик і єзуїтський монах, жив на території сучасної Словаччини у 1675–1736 роках], який рішуче пише: «Ті, які вважають, що Унгарія названа від міста Унгвар, також дуже помиляються, бо це містечко бере назву від річки Унг, тому область називається не унгварською, а унгською»³. Отже, помиляється анонімний писар [Анонім, середньовічний хроніст і історик, ймовірно, єпископ і нотар короля Угорщини Бейли III; жив на зламі 12–13 століть] короля Béla [Бейла III, король Угорщини у 1172–1196 роках; із династії Арпадів], пишучи Ungvár як “Hungvár” і виводячи з цього власного імені походження найменування “hungari” [гунгари]. Але ще більше помиляється Nagy Lajos [Лайош Надь, угорський історик і католицький священник 19 ст.], шукаючи назву комітату Ung [Унг] у місті «Ungvár», а не в річці «Ung» [Унг]⁴.

Перші мешканці м. Ungvár ще до того, як це місто й край потрапили у власність угорців, які знайшли тут батьківщину, були слов'яни, а саме – русини, тобто руські слов'яни. Про це дає свідчення анонімний писар короля Béla [Бейла III], який

² Luitprandus Episcopus. *Cremona. Libri sex historiarum de rebus suo tempore in Europa gestis. Ab anno 891–916. Editio-Ruberiana.*

³ Timon: *Imago Novae Hungariae. Cassoviae, 1734. 3. l.*

⁴ Lud. Nagy Nititaepol. *geogr. statist. Regni Hungariae. Tom. I. Budae, 1828. P. 421.*

пише: коли в пошуку батьківщини угорці-мадяри, перейшовши високогірні ліси, спустилися в долину Ung [Унг], те місце, до якого вони спочатку дійшли й зайняли, назвали “Munkács” [Мункач], на згадку про те, що це місце вони досягли з найбільшими труднощами. Тут вони сорок днів присвятили відпочинку і цю місцевість надзвичайно вподобали. А мешканці цього краю, слов’яни, почувши про їх прибуття, надзвичайно злякалися⁵. Безсумнівним є те, що ці слов’яни не були ані моравлянами, ані чехами, а були чистими руськими, тобто руськими-слов’янами. Оскільки Ung [Унг] та Ungvár лежать у тому ж краї країни, де закінчувалася Мала Русь, тобто колишня Рутенія, звідки руські, тобто русини, перейшовши Карпати через Ужоцький перевал, який і зараз служить своєрідними воротами між Угорщиною та Галичем, оселились і у м. Ungvár, де, до речі, відоме укріплення послужило їм захистом⁶.

Вивчаючи мову унґварських руських, їх звичаї та релігійні обряди, не можна не помітити те, що все це, по суті, нічим не відрізняється від мови, звичаїв та вірувань галицьких та малоруських народів. Однак у часи здобуття вітчизни ці мешканці називалися не руськими, а мали спільне збірне найменування – слов’яни, що впливає і з розповідей Nestor-a [Нештор / Нестор, Літописець, літописець і монах Києво-Печерської лаври, жив приблизно у 1056–1114 роках], який чітко говорить: що угорці-мадяри вирушили зі Сходу, перейшовши через стрімкі верхи Карпат, почали завойовувати слов’ян і волохів, які там проживали⁷. Однак у ті часи у м. Ungvár та його околицях волохів не існувало. Це виявляється з хроніки анонімного писаря короля Béla [Бейла]: коли Álmos [Алмош, великий князь угорців у 850–895 роках, під час правління якого відбулося переселення за Карпати; батько Арпада] та його угорці зайняли фортецю Ung [Унг], вони змусили тікати тодішнього коменданта фортеці Laborcz-я [Лаборець, легендарний князь слов’янського племінного союзу з центром у сучас-

⁵ Anonym. *Belae Regis Not. Historiae Ducum Hung.* Cap. XII.

⁶ Bombardi: *Topographia magni regni Hungariae Viennae*, 2750. P. 48.

⁷ Nestor *évkönyvei Schlötzer*nél.

ному Ужгороді, правив приблизно у 875–896 роках], котрого народ називав «Дука» (герцог), якого потім повісили у м. Zemplén [Земплин, сучасна Словаччина]⁸. Оскільки слово «Дука» слов'янське, стає зрозуміло, що і народ, який тут проживав, теж слов'яни, а не волохи.

Nestor [Нештор / Нестор] і Jornandes [Йорнандес / Йордан, візантійський історик і чиновник 6 ст.], які ретельно займалися ознайомленням з руським народом, окремо не згадують руську й русинську народності, позаяк обидві ці назви набагато пізніші. Проте можна здогадуватися, що частину нинішніх руських, численість яких пізніше зросла за рахунок галицьких русинів і змішалася з ними, можна вважати і залишками стародавніх слов'ян. Хоча про більшу їх частину можна сказати, що вони здаються нащадками тих руських, що заселилися в часи королів Kálmán-a [Калман I Книжник, король Угорщини у 1095–1116 роках; із династії Арпадів; з 1102 року став королем Хорватії, об'єднавши її з Угорщиною персональною унією до 1198 року] та III. Béla [Бейла III]⁹. А також тих, які в часи панування Nagy Lajos [Лайош Надь / Людовик Великий, король Угорщини в 1342–1382 роках і Польщі в 1370–1382 роках; із династії Анжу], в 1360 році були привезені в Угорщину білоруським великим герцогом [князем] Koriatovics Tódor [Тодор Коріатович / Федір Корятович, князь подільський із литовської династії Гедеміновичів, за уступку прав на Поділля, отримав від угорського короля Жігмонда / Сигізмунда Мукачівську домінію та статус ішпана комітатів Берег і Шарош; помер у 1414 році] і, зайнявши численні місця в комітаті Ung [Унг], останнім часом розплодилися¹⁰. До речі, ці руські мешканці, як і в більш давні століття, так і нині збільшуються в чисельності за рахунок сусідньої Gallícia [Галіція / Галичина], оскільки зрідка минає рік, щоб численні родини, уникаючи голоду, злиднів і шукаючи кращого способу життя, продираючись через Карпати, не побували б у м. Ungvár і не оселилися тут.

⁸ Béla király névt.jegy. Цитована вище праця.

⁹ Tudományos gyűjtemény.821.XI.Köt.64, s kk.1.

¹⁰ Joannitius Bazilovics: Notitia Foundationis Thodori Koriatovics, 1799. Tom.1. Pag.7.

Крім руських, у м. Ungvár можете знайти низку етнічних груп, подібну за пропорцією та за чисельністю, зокрема *tót-iv* [словаків]. Судячи з їх мови та походження, це *szoták-tót-и* [словаки-сотакі], які, уникаючи релігійних переслідувань, переселилися сюди, здається, з Моравії та північно-західних комітатів Угорщини. Просочившись сюди з різних комітатів країни, вони творять найбільш значиму частину жителів.

До корінних жителів можемо зарахувати й угорців, які у цьому місті уже з часів *Árpád-a* [Арпад] становили половину населення і формували переважну більшість передусім у шістнадцятому та сімнадцятому століттях, але через релігійні переслідування їх кількість із дня на день зменшувалася¹¹.

Загалом кількість населення міста Ungvár становить 9015 душ, серед них: 3214 римо-католиків; 431 реформат [Протестантська церква кальвіністського напрямку]; 40 осіб аугсбурзького віросповідання [Протестантська церква лютеранського напрямку]; 10–20 осіб грецького (православного) необ'єднаного віросповідання; 2821 греко-католик; 2500 осіб юдейського віросповідання¹². Вони упереміш говорять руською та угорською мовами, за винятком німецьких, тобто швабських батраків, переселених сюди понад півстоліття тому, та посадовців, які в цей час позалітали сюди із-за кордону. В народному побуті переважно панує мода на угорські норми моралі та звичаї.

Час заселення згаданих німецьких, тобто швабських жителів *Sonnnefelds* [Зонненфельс], відомий віденський викладач імператорського університету ставить на період правління імператора II. József-a [Йожеф II / Йосип II, імператор Священної Римської Імперії з 1765 року та король Угорщини у 1780–1790 роках; з династії Габсбургів], який дотримувався принципу: влада та сила країн криються в значній чисельності населення. Дотримуючись цього принципу, після того як імператор II. József [Йожеф II / Йосип II] уже заселив численні угорські комітати та міста чужоземними

¹¹ Ujabb nemzeti könyvtár. V. Füz. Szalárdi kronikája. Pest 1853. 175 l.

¹² Fényes Magyarország geográfiai szótára. Pest. 1851. IV. Köt. 242. 5 i 5. Shematizmus Cleri Dioccsani Munkacsicuis. 1856. Kessoviac.

колоністами, за клопотанням правління казенної домінії його брат, ерцгерцог Miksa [Мікша / Максиміліан, із династії Габсбург; архієпископ Кельнський у 1784–1801 роках] відправив з архієпископства Köln [Кельнського], з околиць нижнього Рейну, численні сім'ї для заселення м. Ungvár. Тут, у м. Ungvár, на так званій вулиці Minaji [Минайській] їх уже мали чекати готові будинки, господарські будівлі, худоба та реманент. Після прибуття їх зустрічали як кріпосних селян із повними наділами. До того ж кожна сім'я отримувала від феодала цілий урбаріальний наділ [земля, за яку потрібно відпрацювати панщину]. Крім того, всіх переселенців на десять років звільняли від сплати державних податків і зборів. Проте через те, що ці шваби не звикли до тутешнього клімату з холодними повітряними потоками, незабаром вони майже всі вимерли, а їхні спустілі земельні наділи зайняли земплинські [з сусіднього комітату Земплин, сучасна Східна Словаччина] слов'яни греко- та римокатолицького віросповідання.

Під час приходу угорців у Верхню Паннонію місто Ungvár, через його географічне та топонімічне розташування, лежало не цілком у тому місці, де зараз. Це [сучасне] місце ще півстоліття тому, через розливи та мулистість річки Ung [Унг], було вкрите болотами. У той час і над цією територією, як і всією Верхньою Паннонією та родючою рівниною між Дунаєм та Тисою разом із підніжжям Карпат, панував Zalán [Залан / Салан, правитель долин Тиси і Дунаю на межі 9–10 століть; болгарського походження]. Як видно з місць таборування Arpád-a [Арпада], він, щоб зайняти країну, змушений був спуститись із фортеці Ung [Унг] і приймав послів Zalán-a [Залан / Салан] і місцевості Zemplény [Земплин, сучасна Словаччина]. Щодо вже зайнятих частин країни та тих, які ще слід зайняти, торг щодо придбання земель із Zalán-ом [Залан / Салан] вівся через його послів так, як із їх дійсним законним власником¹³.

Століття тому Bombárdi [Бомбарді, географ 18 століття; автор топографії Угорського королівства 1750 року] описав місто Ungvár так: місто Ungvár, збудоване на горі, ніби

¹³ Anonymus Belae Regis Notarius: Historiae dacum Hungariae Capit. 14.

розділене на два рукави швидкоплинними водами річки Ung [Унг], які, протікаючи через нього, охоплюють покритий хатами стрімкий гірський пік, надаючи йому подоби справжнього острова. У межах цього острова на високому пагорбі, оточене берегами річки лежить місто зі своїми низькими будинками, яке, однак, не можна назвати безкінечним. Між цими низькими будинками приємне враження для очей справляє справді гарна колегія монахів-єзуїтів [римо-католицький монастир, розташовувався на місці сучасного комплексу греко-католицької єпархії], а по сусідству з нею – вища школа, яка може бути зарахована до найбільш процвітаючих навчальних закладів Угорщини. Цей навчальний заклад у м. Homonna [Гомонна / Гуменне, сучасна Словаччина] заснував граф Drugeth János [Янош Другет], а до будівництва долучився Lippai György [Дьордь Ліппай] – архієпископ м. Esztergom [Естергом, сучасна Угорщина], пожертвувавши 800 форинтів. А пані Brandenburi Kata [Ката / Катерина Бранденбурзька], вдова трансільванського князя Bethlen Gábor-a [Ґабор Бетлен], дарувала на утримання цього навчального закладу свої відомі токайські виноградники. На завершення побудови церкви кошти дарувала герцогиня Báthori Zsófia [Жофія Баторі / Софія Баторі]. Фонд для забезпечення їдальні семінаристів та благородної молоді створив барон Milith György [Дьордь / Дьєрдь Міліт]. Проте цю семінарію та їдальню було перенесено в м. Kassa [Кашша / Кошице].

Є в цьому місті велика приходська церква. А також монастир монахів-відлюдників ім. Святого Павла [монахів Ордену Св. Павла-Відлюдника], який, проте, вже лежить у руїнах. Фортеця, яка займає верхню частину міста, колись була улюбленим місцем проживання родини Drugeth [Другет; династія графів французького походження, яка прибула в Угорщину у 1308–1310 роках із Неаполя у свиті короля Карла-Роберта з династії Анжу; її представники займали найвищі державні посади, а також були іспанами комітатів Унг і Земплин та володарями Унгварської домінії до 1691 року. Родоначальником династії був Філіп, котрий обіймав найвищу посаду в королівській адміністрації – на-

дора / палатина. Родина мала дві гілки, що отримали назву від головних маєтків – горянську (від сучасного мікрорайону Горяни) і гуменянську (від міста Гуменне, сучасна Словаччина). Після згасання горянської гілки наприкінці 14 століття її маєтки, включно з Ужгородом, об'єдналися в руках представників гуменянської гілки].

Це укріплення ділиться на дві частини, а саме: зовнішню частину, яку оточує глибокий рів із низькими берегами та п'ять окремих бастіонів, і внутрішню частину, яка складається з просторого прямокутного подвір'я, її прикрашають найкращі палати. Сяйво цих палат уже давно погасло, і фортеця також занепадає. Її розташування чудове. По сусідству з нею можна знайти дійсно ефективні лікувальні джерела, які дещо теплі, і якщо їх температуру підвищити дією вогню, вони особливо придатні, щоб лікувати захворювання кінцівок, навіть краще, ніж багато інших тепліших лікувальних джерел. Ми не знаємо, чи це джерело, чи інше носить ім'я Szent István [Святого Іштвана / Стефана, перший король і хреститель Угорщини; здійснив поділ країни на комітати за франкським зразком; визначив Унгвар центром комітату; з династії Арпадів], на честь якого тут збудовано храм, який відвідують численні паломники¹⁴.

Із викладеного вище можна зробити такі цікаві умовиводи та почерпнути наступну інформацію щодо історичного розташування м. Ungvár. Перш за все те, що стародавнє місто Ungvár колись лежало не на тому місці, де зараз. Оскільки:

- нинішнє місто Ungvár лежить з південного боку тієї групи гір, які відділяють комітат Ung [Унг] від Galicia [Галіція / Галичина], і які з цього боку міста простягаються гарною рівниною;

- [місто лежить] на подвійних пагорбах, розділених штучно спорудженим рукавом річки Ung [Унг], у той час як основний рукав, огинаючи східний пагорб, зливається зі штучним недалеко під містом.

¹⁴ Bombardi: Topographia Hungariae Viennae, 1750. Pag. 466.

Це правда, що внутрішня частина міста, особливо якщо поглянути з боку так званої купальні Savanyuviz-fürdő [Кисла вода] в бік старого моста річки Nagy Ung [Великий Унг], і зараз виділяється подібно до острова. Тому що центр міста оточують рукави річок Nagy та Kis Ung [Великий та Малий Унг] і ніби замикають його. Але знають живі [сучасники] і знають дослідники старовинних записів, що ті частини міста, які знаходяться за річками Nagy та Kis Ung [Малий та Великий Унг], півстоліття тому були чистими болотами та незалюдненою болотистою місцевістю. Звідси випливає, що там у новітні часи, передусім починаючи з великої дамби, води річки Ung [Унг] мали цілком іншу течію та відгалуження, ніж зараз, а саме: починаючи від флудерів [шлюзів] великої дамби, Ung [Унг] у більш давні часи вів свою течію під с. Radváncz [Радванц / Радванка] та с. Gereny [Герень / Горяни] в напрямку с. Darócz [Дароц / Дравці], як це показує його старе річище. Тільки в 1684 році сталося те, що Drugeth Zsigmond [Жигмонд Другет], останній володар м. Ungvár із того роду, наказав вирити цим водам інший канал і таким чином спрямував течію від теперішнього парку Vadaskert [Вадашкерт / Звіриний парк] у бік с. Eör-Darma [Ер-Дарма / Сторожниця].

Після того як рід Drugeth [Другет] згас, Ungvár потрапляє до роду Bercsényi [Берчені, граф, воєначальник, іспан комітату Унг із 1691 року та володар Унгварського замку після згасання династії Другетів у чоловічій лінії; здійснив масштабну реконструкцію замку, перетворивши його на політичний і культурний центр; брав участь у визвольній війні під проводом Ф. Ракоці; жив у 1665–1725 роках], а після Bercsényi [Берчені] – до державної казни. Мешканці міста судилися з казенною домінією, вимагаючи, щоб великий рукав річки Ung [Унг] відвели в інший бік, оскільки місто завжди піддається небезпекам, пов'язаним із розливами річки Ung [Унг]. Про цей процес можна і зараз прочитати в архівах комітату, з яких більш переконливо випливає, що старе місто Ungvár колись лежало не на тому місці, де воно є сьогодні.

Крім того, у твердженнях Bombardi [Бомбарді] вартою уваги є інша обставина: згідно з його досвідом та інформа-

цією, під містом Ungvár та його фортецею колись, і навіть сто років тому, існували термальні лікувальні джерела. Не ставимо під сумнів це фактичне ствердження, але нині знаємо, що ані у місті Ungvár, ані в цілому комітаті нема термального лікувального джерела. І що комітат, зокрема населені пункти Szobráncz, Jósza, Czigányócz, Szlatina, Derény [Собранц / Собранці, сучасна Словаччина; Їовса / Їовжа, сучасна Словаччина; Ціганьовц / Циганівці, Слатіна / Солотвино та Дерень / Деренівка] багатий на сірководневі холодні джерела. Uzsok [Ужок] благословенний наявністю залізовмісних, а місто Ungvár – так званими «кисло-залізними», проте холодними купелями.

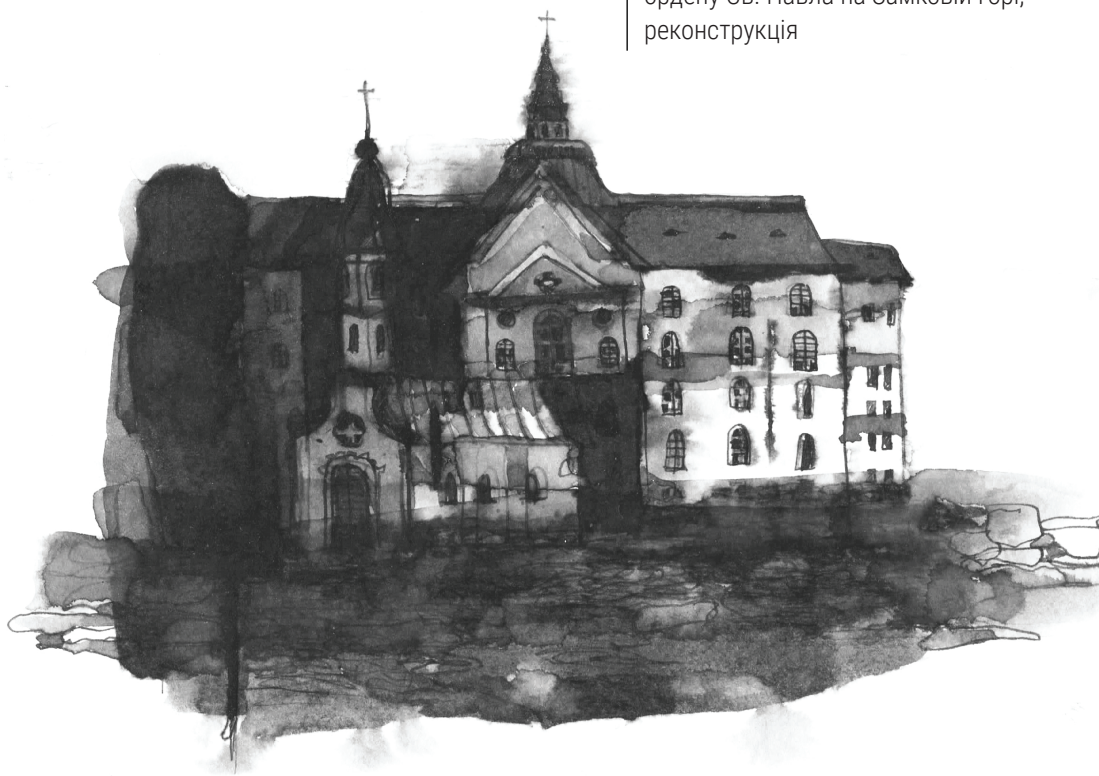
Отже, звідси випливає, що Ungvár, який мав колись термальне лікувальне джерело, не міг знаходитися на нинішньому місці, тим більше, що тут немає і сліду термального джерела. Проте знаємо від міського лікаря Др. József Beszterczey [Йожеф Бестерцеї], що близько тридцяти років тому в лісах, розташованих поблизу с. Gerény [Герень / Горяни], ще існувало термальне лікувальне джерело загального користування, яке мало значну дію на лікування захворювання кінцівок. Звідси можемо зробити висновок: стародавній Ungvár, ймовірно, лежав там, де зараз знаходяться сучасні села Gerény [Герень / Горяни] та Radváncz [Радванц / Радванка].

Цю нашу точку зору підтримують і ті обставини, що хоча монахи-відлюдники ім. Святого Павла [Орден Св. Павла-Відлюдника], яких згадує Bombardi [Бомбарді], і мали в місті Ungvár монастир, але руїни цієї обителі, а також розвалини храму, присвяченого Szent István [Св. Іштван / Св. Стефан], можна оглянути теж не в сучасному м. Ungvár, а у с. Gerény [Герень / Горяни], що розташоване поблизу. Цю обитель ще в 1384 році наказав збудувати gerényi Drugeth László [Ласло Другет Геренї / Горянський]. У південній частині фортечних ровів подарував монахам орні землі та значні площі виноградників. Пізніше Drugeth Miklós [Міклош Другет] та його внуки János [Янош] та Gáspár [Гашпар] в 1505 році, в часи правління короля II. Ulászló [Уласло II / Владислав II, король Угорщини у 1490–1516 роках; із династії Ягеллонів], збагатили щойно згадану

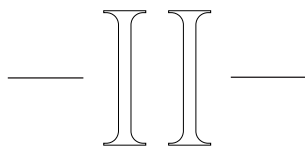
обитель монахів Св. Павла озером, так званим Horgastó [Горгашто / Рибник], залишки якого можна спостерігати в теперішньому рибнику¹⁵.

Отже, оскільки чітко згадується, що той монастир знаходився у місті Ungvár, у південній частині фортечних ровів, які зараз, у сучасності, лежать у с. Gerény [Герень / Горяни] та частково в с. Radváncz [Радванц / Радванка], зважимося повторити: місце розташування стародавнього м. Ungvár маємо шукати тут.

Римо-католицький монастир
ордену Св. Павла на Замковій горі;
реконструкція

¹⁵ Fragement. panis Corvi, seu reiquiac annal. Ordinis F.F. eremitarum. Sz. Pauli primi eremitaе. Volum. 1. Pag. 156 s kk V. ö Cherrier Miklós: A magyar egyház története. Pest. 1856. 294. l.

**Визначні місця м. Ungvár.
Фортеця. Замок-фортеця. Замкова каплиця.
Замкові сади. Відьмина яма**

Мало що збереглося з пам'яток давніх століть, які б і в наші часи прикрашали м. Ungvár. Але в північно-східній частині Карпат, там, де розкривається едемська [райська] рівнина угорської низовини, а річка Ung [Унг], води якої, втрачаючи свою неухильність у широкому ложі річки Tisza

Римо-католицька замкова церква;
реконструкція

[Тиса], грають хвилями на великих поворотах, ще знаходяться на високій гранітній скелі руїни тієї фортеці, при згадці імені якої швидше починають підійматися груди кожного угорця, а його почуття горять від полум'я внутрішнього вогню. Фортеця Ungvár – відкрита книга нашої давньої слави, нашого національного становлення, нашого болю і тисячолітньої боротьби! Там, угорі пили перший келих алдамашу [ритуального подячного напою] наші прабабки в пошуках вітчизни в дев'ятому столітті, коли, сп'янілі від першої перемоги, кидали у вогнище білих рисаків як спокутну жертву милостивим богам.

Із того часу ця фортеця витримала багато різних випробувань і пройшла через руки численних власників, а саме: з 894 року, коли Árpád [Арпад] з військом зайняли цю фортецю й визнали її форпостом епохи Здобуття вітчизни, і аж до 1312 року вона належала до справжніх здобутків святої корони. Проте з 1308 року, коли рід Árpád-а [Арпада] згас повністю, разом із Róbert Károly [Кароль-Роберт / Карл-Роберт, король Угорщини у 1308–1342 роках, засновник угорської гілки династії Анжу, яка згодом правила також у Польщі] з району Салерно Неаполітанської держави, в Угорщину переселилися Drugeth Fülöp [Фюльоп Друґет / Філіп Друґет] та János [Янош Друґет / Жан Друґет]. Здобувши титул надора [палатин – правитель королівства; вища посадова особа], в нагороду за вірну службу їм дісталися Makovecz [Маковець], Homonna [Гомонна / Гуменне, сучасна Словаччина] та замок Ungvár разом із численними домініями, з яких найбільш значимою була домінія у с. Gerény [Герень / Горяни] під м. Ungvár, що була маєтком Drugeth János-а [Янош Друґет].

Після смерті Drugeth János-а Ungvár успадкував його син Drugeth Miklós [Міклош Друґет]. Будучи спочатку вихователем синів Róbert Károly-а [Роберт-Кароль / Карл-Роберт], він у 1354 р. став державним суддею і головний іспаном комітату Thuróc [Туроц / Турчанський комітат, сучасна Словаччина]. Він був присутнім, коли Zách Bódog [Зах Бодог] завдав смертельного удару королеві Erzsébet [Ержебет, дружина короля Карла-Роберта і мати короля Лайоша Великого, жила у 1305–1380 роках] та її синам Lajos-у [Лайош]

та Endre [Ендре]. Саме він стримав смертельні удари кирки, отримавши важкі поранення¹⁶.

Miklós [Міклош] узяв прізвище Gerényi [Ґеренї], у той час як друга гілка династії, а саме – нащадки Fülöp-a [Фюльоп / Філіп] називалися Drugeth [Другет]. Із тих часів замок Ungvár був власністю нащадків роду Gerényi [Другетів де Ґеренї] та Homonna [де Гомонна], які мали спадковий титул та права головних ішпанів [графів – керівників комітату] аж до 1684 року. В той рік Tököli Imre [Імре Текелі, угорський аристократ, глава національно-визвольного руху курців, які боролися проти королівської династії Габсбургів в Угорщині; жив у 1657–1705 роках; другий чоловік Ілони Зріні] атакував Ungvár, захопив його, а Drugeth Zsigmond-a [Жигмонд Другет], який його захищав, полонив і у м. Kassa [Кашша / Кошице] відтяв йому голову. На цьому Zsigmond-i [Жигмонд] увесь рід Drugeth [Другетів] по чоловічій лінії згас. Тому після його смерті Ungvár, як майно, що успадковується лише по чоловічій лінії, було даровано графові Bercsényi Miklós [Міклош Берчені]¹⁷.

Після нещасливого завершення революції II. Rákóczi Ferenc [Ференц II Ракоці, угорський аристократ, принц / князь Трансільванії, керівник національно-визвольної війни 1703–1711 років проти династії Габсбургів; син Ілони Зріні і її першого чоловіка Ференца Ракоці I] все майно Bercsényi [Берчені], зокрема Ungvár разом із належною до нього величезною домінією перейшло до казни. Воно було у власності казни аж до 1777 року, коли Mária Terézia [Марія-Терезія, королева Угорщини і Чехії, ерцгерцогиня Австрії у 1740–1780 роках; дочка, дружина і мати імператорів Священної Римської Імперії; здійснила низку реформ, які сприяли розвитку підвладних їй держав; розташувала в Ужгороді центр повноправної греко-католицької єпархії у 1175 та освітнього округу в 1776 році, чим перетворила місто на регіональний центр тогочасної північно-східної Угорщини], як великодушний дар, подарувала замок Мункачському греко-католицькому єпископству, яке пересе-

¹⁶ Katona: Historia Crit. Regni Hung, Tomo I. Ord. 8. Pag. 630: s kk.

¹⁷ Szirmay Antal: Notitia Historica comit. Zemplén. Budae, 1804. 256 l.

лилося в м. Ungvár і задіяло його [замок] як семінарію для освіти священників єпископства; до цього часу вона так і використовується.

Що стосується будівництва та зовнішньої форми цієї фортеці – не слід у ній відшукувати якогось середньовічного шедеву. Матеріали мурів-стін, використаний будівельний розчин (малтер), камені, з яких їх збудовано, засвідчують: майстер, котрий зводив ці замкові палаци та бастіони, ймовірно, жив всього на одне століття раніше, ніж ми. Той майстер не знав могутності ані бомб, ані снарядів, ані багатоствольних гармат. Ця фортеця дійсно не відповідає жодним потребам сьогоднішньої фортифікаційної науки. У своїй старій, більш ширшій формі, коли вона [фортеця] включала в себе і теперішній острівний пагорб міста – тоді вона ще була презентабельною. Але зараз, за винятком чудового розташування, зі скалистою прикрасою, яка служить її базовою точкою, вона заледве показує щось більше, ніж будь-який мисливський замок у Fölvidék [Фелвідек / Верхня Угорщина, сучасна територія Словаччини і Закарпаття]. З її бастіонів на сьогодні існує вже тільки один, і той із природного гранітного каменю, з малою кількістю вапна, ніби його скидали тільки так, поспіхом, за двадцять чотири години. І рів теж один, безпосередньо прилягає до фортечного подвір'я, виритий досить глибоко, використовується для посівних грядок.

Першими творцями наявних на сьогодні фортечних стін [мурів] та будівель можемо вважати [членів родини] Drugeth [Другет], бо не віриться, що колишня фортеця Laborc [князя Лаборця] могла й після тринадцятого століття опиратися небезпекам часу, передусім нашествю татар, які у 1246 році спричинили тут страшенні спустошення¹⁸. Із напису «1658», що читається на внутрішньому склепінні фортечних воріт, випливає, що теперішній бастіон замку-фортеці збудував Drugeth Görgy [Дьордь / Дьердь Другет], який із 1647 по 1661 рік був головним іспаном комітату Ung [Унг]. Проте у 1684 році, коли Tököli Imre [Імре Текелі] відібрав Ungvár від Drugeth Zsigmond-a [Жигмонд Другет], він обніс цей замок новими мурами та сторожовими вежами, як про це

¹⁸ Rogerius: Carmen miserabile. Capit 14, 20, 27.

одноголосно згадують Szirmay [Сірмай / Сірмай, угорський географ та історик, жив на території сучасної Словаччини у 1747–1812 роках] та Bombardi [Бомбарді].

Із оригінальних документів II. Rákóczy Ferenc-a [Ференц II Ракоці] ми читали, що Bercsényi Miklós [Міклош Берчені] [листом] від 10 січня 1706 року та листом від 9 січня 1708 року до Baranyai András-a [Андраш Бараняї], як повновладного управителя домінії Bercsényi [Берчені], так само наказує громаді комітату виставити робітників для ремонту замку Ungvár, який імператорські війська дуже пошкодили. І дійсно, протягом щойно згаданих двох років цю фортецю було відремонтовано; але у цей самий час, оскільки Ungvár був ареною постійних протистоянь, II. Rákóczy Ferenc [Ференц II Ракоці] своїм приписом від 4 червня 1707 року аналогічно серйозно спонукає органи комітату Ung [Унг], нехай поспішають силами громадськості комітату та за його кошти провести ремонти, оскільки за найближчі місяці фортеця дуже постраждала через часті атаки. І це була остання архітектурна реконструкція, через яку пройшов Ungvár.

На теперішній час у замковому комплексі ще існують такі будівлі: 1 – замковий палац; 2 – одне житло вчителя; 3 – вчительська семінарія; 4 – житло обліковця церковних фондів; 5 – прибудована до мурів бастіону одна довга господарська будівля, з конюшнями та каретним приміщенням; 6 – колодязь заглибшки 26 ліктів посередині подвір'я замкового палацу.

Палац знаходиться у найвищій частині замкового ансамблю, збудований у формі чотирикутника з одним надбудованим поверхом [тобто двоповерховий]. Його довжина – 60, а ширина – 40 ліктів. Хто міг бути його першим будівничим – дослідити не можемо. Але оскільки точно відомо, що починаючи з доби Anjou [Анжу; період правління династії Анжу французького походження, що тривав у 1301–1386 роках] Ungvár уже був власністю [родини] Drugeth [Другет], а також через те, що на воротах замкового палацу справа на північному боці і зараз можна прочитати рік «1598», то більш ніж імовірно, що його наказав збудувати Drugeth István [Іштван Другет], який із 1587-го по 1603 рік був спадковим го-

ловним іспаном комітатів Ung [Унг] і Zemplén [Земплєн], а також власником доміній Homonna [Гомонна] та Ungvár¹⁹.

Про Drugeth István-а [Іштван Друґет], Bethlen Farkas [Фаркаш Бетлен] пише, що після того, як у 1566 році татари через Erdély [Ердель / Трансільванію] вторглися і в Угорщину й тут вчинили жакливі побоїща передусім у [комітатах] Beregh [Береґ] та Ung [Унг], в околицях Beregszász [Береґсас / Берегово], Ungvár та Nagy-Karos [Надь Капош / Вельке Капушани, сучасна Словаччина], цей Drugeth István [Іштван Друґет], ще дуже молодий чоловік, очоливши малочислене військо та повсталий люд, розбив численну татарську орду та повбивав їх під Karos-ем [Капош / Вельке Капушани, сучасна Словаччина]²⁰. Ймовірно, що і замковий палац Ungvár тоді зазнав значних пошкоджень. Могло статися так, що оскільки Drugeth István [Іштван Друґет] ще жив, то у 1598 році йому довелося заново відбудувати пошкоджені будівлі.

Дехто вважає, що замком після 1600 року володіла і родина Illyésházi [Іллейшгазі, угорська дворянська родина у 1444–1838 роках], а саме – надор Illyésházi István [Іштван Іллейшгазі]. Він на початку битви за незалежність, започаткованої Bocskay [Бочкаї / Бочкай, угорський аристократ, принц / князь Трансільванії, керівник повстання проти панування Габсбургів в Угорщині у 1604–1606 роках; жив у 1557–1606 роках], перебував у Польщі, уникаючи [караючого] батога імператора II. Rudolf-а [Рудольф II, імператор Священної Римської Імперії у 1576–1612 роках і король Угорщини у 1576–1608 роках; із династії Габсбург], а пізніше і сам став ревним діячем цієї революції і, більше того, власником цього замку та приналежного до нього майна. Щодо цього останнього [твердження], я не знайшов жодних надійних джерел. А про описаний період, щодо обставин, які стосуються [замку] Ungvár, знаю тільки, що після того, як у місті Szerencs [Серенч] 20 квітня 1605 року Bocskay István-а [Іштвана Бочкаї / Іштван Бочкай] патріоти вітчизни обрали князем, саме homonnai Drugeth Bálint [Балінт Друґет де

¹⁹ Szirmay Antal: Notitiae Cottus Zempleniensis. Budae 1804. Pag. 89, 89.

²⁰ Wolfgangus de Bethlen: Historia de rebus transylvanicis. Cibini, 1782, Tomo. II. Libr. V. Pag. 152.

Гомонна], який першим підняв стяг повстання у м. Gálszécs [Галсеч / Сечовце], і Drugeth György [Дьердь Другет] – з 1603 року обоє були головними ішпанами комітату Ung [Унг] і виступали активними прихильниками Bocskay [Бочкаї / Бочкай], а комітат Ung [Унг] разом із фортецею Ungvár також присягнули Bocskay [Бочкаї / Бочкай], серед інших двадцяти патріотично налаштованих повсталих комітатів²¹.

До того ж знаю і те, що 9 травня 1609 року Illyésházi [Ілльєйшгазі] вже не жив, і що цього ж року головним ішпаном комітату Ung [Унг] був homonnai Drugeth György [Дьердь Другет де Гомонна]²², і що він володів і домінією, і замком Ungvár, що видно з наступного документу, який знаходиться в архіві католицького монастиря м. Lelesz [Лелес, архів Премонстранського монастиря, сучасна Словаччина]: «Свідчення у приміщенні збору податків щодо ясновельможного Георгія Другета де Гомонна, графа земплинського і унгського комітатів; чи багато таких людей, які були залучені до римо-католицької віри: з власної волі чи примусом, чи за чиїмсь наказом вони це зробили»²³. А крім того, що як ці Drugeth-и [Другети], так і їх предки були не тільки головними ішпанами комітату Ung [Унг], але й фактично також феодалами й власниками міста Ungvár та його замку. Для мене це чітко видно з тих різноманітних жалуваних грамот про привілеї, що їх передусім пізніші [представники роду] роздавали м. Ungvár та ремісникам цього міста, про що й по сьогодні в архіві комітату Ung [Унг] наявні оригінальні документи. А саме: homonnai Drugeth Bálint [Балінт Другет де Гомонна] у 1608 році дав [привілеї] шевцям-чоботарям; той самий тоді ж кушнірам; Drugeth János [Янош Другет] у 1630 році – ювелірам; Drugeth Bálint [Балінт Другет] молодший у 1655 році – хірургам та цирульникам; а в 1669 році графи Drugeth Bálint [Балінт Другет], István [Іштван] та Miklós [Міклош] роздали патенти та різноманітні привілеї кравцям. Цього б вони вчинити не могли, не будучи фактичними землевласниками цього міста.

²¹ Podbárczky József: Uj Magyar Muzeum. Kiadja Toldy Ferenc. 1856., брошура IV., Pest. 311. 1.

²² Там само. Брошура VII. i VIII., 387 l.

²³ Actor. Conventus Lelessiensis Nro. 1. Ann. 1615.

На підтвердження цього всього – ще дещо. Після того, як у 1684 році Tököli Imre [Імре Текелі] зайняв Ungvár, про цю подію відкрито пише і Szirmay Antal [Антал / Сірмай Антал Сірмай]. Tököli [Текелі] за підтримки польського війська атакував і захопив фортеці, що належали Homonnai Drugeth Zsigmond-у [Жигмонд Другет де Гомонна]: Ungvár, Csicsóka [Чічовка / Чічава, сучасна Словаччина] та Brobaj [Бробай, сучасна Словаччина], а фортецю Homonna [Гомонна / Гуменне, сучасна Словаччина], що сама здалася, зайняв, одночасно привласнивши все майно мешканців Homonna [Гомони / Гуменного].

Після того, як Tököli [Текелі] у м. Kassa [Кашша / Кошице] Drugeth Zsigmond-а [Жигмонд Другет] обезголовив, із роду homonnai Drugeth [Другет де Гомонна] по чоловічій лінії живим залишився лише Robert [Роберт], корбавський єпископ і священний настоятель-абат. Він також не мав нащадків, внаслідок чого майно й, таким чином, замок Ungvár повинні були б перейти знову у власність корони. Але імператор Leopold [Леопольд, імператор Священної Римської Імперії у 1658–1705 роках і король Угорщини у 1655–1705 роках; із династії Габсбургів], з огляду на вірну самопожертву Drugeth Zsigmond-а [Жигмонд Другет], те майно, що по праву належало тільки чоловічій гілці, за винятком замку Ungvár, який отримав székesi gróf Bercsényi Miklós [граф Сейкеші Міклош Берчені], у якості Donatio Regia [королівський дар] надав дочкам Zsigmond-а [Жигмонд]: Julia, Borbála і Klára [Юлія, Борбала та Клара], а також його старшій сестрі Krisztina [Крістіна], яка була вдовою Forgács Endre [Ендре Форгач]²⁴. А зараз повернімося знову до замкового палацу.

Цей замковий палац було споруджено з одним надбудованим поверхом. Він включає в себе на верхньому поверсі нову каплицю, що у 1857 році була збудована з колишнього спального приміщення семінаристів. Освячення каплиці відбулося 6 грудня цього ж року. Прикраси і фрески в ній повністю у східному стилі виконав художник-академік, син нашої вітчизни Vidra Ferdinánd [Фердинанд Відра / Фердинанд Видра]. Біля цієї каплиці справа можна знайти

²⁴ Szirmay i l. munkája 256 l.

їдальню керівників семінарії, за нею далі на схід та південь – широкі апартаменти директора семінарії; з північно-східного боку – приміщення семінарської бібліотеки з понад 1600 томами стародавніх книг; це зібрання складається передусім зі спадщини померлих греко-католицьких священників. Про ці приміщення говорять, що саме вони були улюбленими вітальнями родини Drugeth [Другет]. На північ знаходиться спальня семінаристів, перебудована у 1847 році з великого замкового коридору. З північного заходу – ще одна, дещо менша спальня; з західного боку, крім трьох навчальних кімнат-аудиторій, ще в закутку – палата для хворих; на південь – по дві кімнати шкільного інспектора та священника семінарії; окрема кімната для слуг. Крім цього, тут же – один дорміторій [спальне приміщення, гуртожиток]. На першому поверсі дві кімнати директора та житло вчителя, що складається з трьох інших кімнат; одна кімната для кухаря; окрема кімната для різного непотребу; зі сходу – дві навчальні кімнати, три кімнати управителів фондами; із заходу – велика їдальня; кухня та харчова комора; з півночі – одна кімната для слуг та дві інші малі кімнати. Із південного заходу – просторе зерносховище.

Інші будівлі, такі як житло вчителя, згадане у план-схемі будівлі під номером 7 з назвою помешкання каноніка, будівля вчительської семінарії, помешкання скарбника-обліковця фондів та інші господарські будівлі, як більш новітні, не мають жодного значення. До речі, те, що і в епоху Mária Terézia [Марії-Терезії] ця фортеця та замковий палац були набагато більші, достовірно відображається планом, прикріпленим до однієї старої праці. Вона готувалася саме у той час, коли цей замок із рук державного уряду прийняв для потреб духовної семінарії високопреосвященний Vacsinszky András [Андраш Бачінські / Андрій Бачинський, перший повноправний греко-католицький єпископ у 1772–1809 роках, за часи якого Ужгород був визначений центром єпархії], греко-католицький єпископ мункачський, і переселився у м. Ungvár. Із цієї план-схеми видно і те, що у той час для потреб єпископства було передано тільки внутрішню частину замку Ungvár, а зовнішня частина утримувалася для

військових казарм, і, насамкінець, що на місці позначених там руїн, колись стояли блискучі палати та інші укріплення.

Крім вищевказаного, на згадку заслуговує і замковий сад із численними абрикосовими, горіховими та сливовими деревами, який із південного сходу охоплює внутрішній замок і має форму англійського парку. До того ж у саду є численні дерева, які близько 10–15 років тому виростили, завдяки натхненній праці Popovics András-a [Андраш Поповіч / Андрій Попович], тодішнього віце-директора духовної семінарії. Я вірю в те, що якби цей діяльний чоловік був генеральним директором цього закладу, зараз семінарія м. Ungvár, певно, знову могла б гордитися п'ятьма вежами, як колись у часи розквіту [династії] Drugeth [Другет].

У цьому саду є яма, тобто швидше заглибина, яку голос народу називає «відьминою ямою». Вона лежить на південь, перед головним ровом у малому заглибленні, поросла чагарником. На її місці десять років тому була кам'яна огорожа. «Відьминою ямою» називається тому, що близько 1730 року органи комітату Ung [Унг] спалили тут жінку-знахарку, дружину Szűcs György-я [Дьердь Сюч], уроджену Ruszkovszky Mária [Марія Русковські]. Так само як у м. Szeged [Серед] – матір Dugonics András-a [Андраш Дугоніч]. Мені казали, що документи щодо цього процесу можна знайти в архіві комітату, але, певно, що їх там не було, оскільки вони розчинилися!

Крім замкового палацу, без сумніву, більш значимою будівлею м. Ungvár була замкова каплиця. Цієї будівлі вже й сліду немає, але ще є живі люди, які пам'ятають, що замкова каплиця стояла перед замком, посеред саду семінаристів із півдня, де зараз цвітуть абрикосові дерева. Я прочитав у протокольних книгах Римо-католицької церкви м. Ungvár, що під цією замковою каплицею колись існувала відома крипта, в якій спочатку ховали [членів родини] Drugeth [Другет], а пізніше – і родів Barkóczy [Баркоці], Sennyei [Шенньєї] та csicséri Oroszok [Чічерських Оросів].

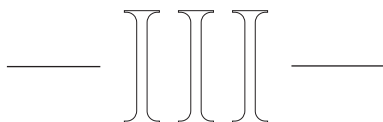
У 1762 році, у період, коли віце-деканом [керівником деканату – церковного округу Римсько-католицької церкви] був нині покійний Horvát Imre [Імре Горват], розпочалося будівництво теперішньої парафіяльної церкви.

Оскільки для будівництва не вистачало необхідних коштів, [згаданий] Horvát Imre [Імре Горват] – місцевий священник та віце-декан – звернувся до єпископа м. Eger [Егер] з тим, щоб католикам м. Ungvár було дозволено відкрити крипту замкової каплиці. Ті дорожочінності, які б, ймовірно, було знайдено там, використати на покриття [коштів] будівництва парафіяльної церкви. І хоча його світлістю згоду на це клопотання було надано передусім тому, що та крипта була пограбована замковою охороною ще двадцять чотири роки тому, це не обіцяло великого успіху.

Незважаючи на це, ревний віце-декан не кинув свого наміру заново дослідити ту крипту. Оскільки у той час у замку знову сиділи військові, він змушений був просити дозволу і від віденської ради верховного командування. Отримавши його, він одразу розпорядився розкрити крипту й почати пошуки. Однак там, крім декількох прогнилих

гробів і одного старого персня, інших скарбів не знайшли. Цей золотий перстень було знайдено між тлінними рештками homonnai grof Drugeth Bálint-a [графа Балінта Другета де Гомонна] – того іменованого мужа, який після смерті Bocskai István-a [Іштван Бочкаї / Іштван Бочкай] прагнув князування в Erdély [Ердель / Трансільванії]. Цей перстень коштував близько п'ятдесяти кремницьких золотих монет, у нього були вставлені три коштовні камені. Однак оскільки м. Ungvár уже в цей час належало до майна королівської казни, то і той перстень слід було надіслати в м. Pozsony [Пожонь / Братиславу], до королівської казни²⁵.

**Давні привілеї м. Ungvár та колишні почесті.
Традиції, збережені містянами.
Докази щодо підтвердження
колишніх привілеїв міста.
Останні кроки у справі автономії
м. Ungvár**

Попри те, що Ungvár займає почесне місце серед найстарших і найвизначніших міст угорської вітчизни, залишилося мало того, що через нашу історичну пам'ять належним чином могло б публічно розкрити цей його статус. Звідси те народне прислів'я, що Унгвар – ані укріплене місто, ані міське поселення. Та сама пітьма, яка покриває правовий статус Угорщини найдавніших часів, густим

²⁵ Protocollum V. Districtus Ungvariensis, 22-dik lapon.

туманом покрила це питання і щодо цього міста. Проте можна з певністю сказати, що Ungvár уже з часів здобуття вітчизни – як один із форпостів її захисту – зараховувався до майна корони. Уже починаючи із доби Árpád-a [Арпада], він [Ungvár] належав до тих міст, які у правничо-історичних спогадах іменувалися центрами замкової домінії. Ці замкові домінії були тими численними зернами, з яких пізніше розвинулися міста. У вітчизняних законах їх називали віллами [від латинського villa / французького ville – місто]. Такою віллою було і місто Ungvár в епоху [династії] Арпадів [династія великих князів і королів, що правила в Угорщині з 889-го по 1301 рік]. Із часів панування короля IV. Béla [Бела IV, король Угорщини у 1235–1270 роках; відбудував державу після навали монголо-татар; розпочав будівництво кам'яних фортець; надавав самоврядні права містам і колоністам з інших країн; з династії Арпадів], у нашій батьківщині увійшло в моду, що такі вілли одержували від національних королів спеціальні жалувані грамоти зі свободами; Ungvár, який уже тоді був містом, неодмінно мав таку грамоту²⁶.

Ці грамоти містили такі привілеї: комуни, наділені свободами у такий спосіб, звільняються від правового втручання з боку всіх зовнішніх суддів: графів комітату і навіть самого Надора [Палатина – правителя королівства, головного урядовця королівства – аналога прем'єр-міністра]. Ними з числа власних громадян щорічно обирався суддя (villicum) та міський священник. Крім судді, для управління міським урядом могли обиратись і присяжні судді, які під головуванням судді приймали ухвали щодо усіх боргових цивільних і кримінальних справ. Мешканці подібних вільних міст (hospites), крім того, могли бути засуджені тільки судом рівних собі (judicium parium), а більш важливі юридичні справи передавались на розгляд короля абоскарбника. У кожному випадку, якщо порушувалася свобода грома-

²⁶ Жалувана грамота Його величності короля IV. Béla [Бейла IV], з 1248. Далі: az ipar és kereskedés története a XVI-dik század elejéig Kassovics Károlytól. Buda 1842.

дьян, головним захисником [арбітром, судовою інстанцією] був Король. Такі міста не платили торговельної третини *tricesima* [торговельної третини / 30% податку з торгівлі] або мита. Право вільного ярмаркування (*forum liberum*) також вважалося одним із привілеїв, але за ці привілеї громадяни зобов'язані були або платити земельний податок (*censum ratione terragii*), або йти служити у військо.

Так, на підставі щойно змальованої схеми, читач уже може уявити, які привілеї мало місто Ungvár у найдавніші часи. До цих привілеїв в епоху короля Zsigmond-a [Жигмонд / Сигізмунд, король Угорщини у 1387–1437 роках і імператор Священної Римської імперії у 1411 / 33–37 роках; підтримував розвиток міст, надаючи їм привілеї; з династії Люксембургів], який у нашій вітчизні вперше адміністративно врегулював статус міст, додалися додаткові. Серед законів, прийнятих у 1405 році, виділяється те явище, що король Zsigmond [Жигмонд / Сигізмунд], у рамках законотворчого процесу, на [засідання] державних зборів запросив не тільки комітати та [автономні] округи, але й «польові» [відкриті] міста [без міських мурів із правом ярмаркування] та навіть вільні комуни (*villas liberae*), чим надав їм право на законотворення. Крім цього, він заново врегулює статус міст і встановлює, що громадяни свої апеляції до вищої інстанції мають подавати до скарбника, а комунальний [міський] суд має юрисдикцію над усіма справами, незалежно від рангу сторін, якщо на його території проживає відповідач. Оскільки Ungvár не належав до низки вільних королівських міст (які на підставі окремих різноманітних привілеїв мали первні, відмінні від решти, структурні особливості), з огляду на внутрішню структуру та привілеї він найбільше схожий на вищезмальовані *villa liberae* [вільні комуни].

У цій історії не доцільно далі відшукувати якісь окремі відмінні привілеї. Попри все, Ungvár був і так щасливим і процвітаючим містом і в шістнадцятому та сімнадцятому століттях. Допоки безпідставне застосування законів, прийнятих ще II. Ulászló [Уласло II / Владислав II], не поширили все більше васальне ярмо, внаслідок чого примхи деяких

магнатів-землевласників не знали жодних обмежень, а привілеї м. Ungvár усе більше утискалися, а його мешканців повністю опустили до рівня кріпаків.

За останніх [представників роду] Drugeth [Другет], з яких окремої згадки заслуговують László [Ласло], György [Дьєрдь], молодші Bálint [Балінт] та Zsigmond [Жигмонд], Ungvár знову почав процвітати, а його мешканці жваво займатися промисловістю, ремеслами, торгівлею і тішилися такими ж привілеями, як промисловці та ремісники м. Kassa [Кашша / Кошице]. Ці грамоти з привілеями і зараз можна прочитати в архіві комітату в оригіналі, які через їх [значний] об'єм тут, у рамках даної роботи, без порушення пропорції не можемо оприлюднити. З них окремо згадаємо лише наступне.

Цехове об'єднання кравців у 1569 році заснували граф homonnai Drugeth Bálint [Балінт Другет де Гомонна], István [Іштан] та Miklós [Міклош], наділивши їх різними привілеями. Drugeth György [Дьєрдь Другет] надав у 1660 році привілеї шевцям-чоботарям; Drugeth Bálint [Балінт Другет] молодший у 1665 році – хірургам, він же у 1608 році – кушнірам, у 1636 – гончарям. Цікаво згадати, що у часи тих же Drugeth-ів [Другетів] у м. Ungvár був урегульований правовий статус євреїв, із чого випливає, що близько 1730 року [ймовірна технічна помилка, мова йде про 1630-і роки], коли головним іспаном був Druget János [Янош Другет], у м. Ungvár заледве налічувалося близько 50 євреїв, у той час як тепер, через століття, їхня [кількість коливається] в межах 8000–9000 мешканців; вони складають майже дві третини населення.

Після провалу революції [під проводом] Rákóczy [Ракоці] (з 1711 року) Ungvár потрапляє в управління казни, а мешканці – під найжорсткіший кріпосний гніт. І, таким чином, стародавні свободи міста, а також маєтки все більше занепадали, і в кінці вісімнадцятого століття місто вже повністю опустилося до рівня кріпосної комуні. Давні палаци та ремісницькі підприємства зникли, багаті мешканці розбредилися, а колишній блиск, який Drugeth-и [Другети] порівнювали з [блиском] м. Bécs [Бейч / Відень], перетворився в ніщо. У такому становищі Ungvár був аж до 1848 року, коли,

згідно з XXIV законом 1847–1848 років, за поданням комітату, місто [було наділене] статутною радою і раз і назавжди отримало окреме депутатське представництво. Таку раду й одночасно окремий судовий уряд місто мало аж до 1851 року. Має його і донині. Хоча, згідно з тимчасовим законом, який регулював питання населених пунктів, виданим королівським намісником Geringer Károly-ем [Кароль Герінгер], як і всі інші міста, що не мають статус вільного королівського, воно [місто] підпорядковується центральним політично-судовим інституціям, а також безпосередньо – комітату. Надію на новий розквіт та автономію дає парламент, який наразі засідає з питання щодо міської організації, від якої очікуємо, що і цьому місту буде повернуто його автономію, яку воно дійсно заслуговує як за своїм географічним положенням, так і за заселеністю, [рівнем] розвитку торгівлі та промисловості.

Нещодавно, у розумінні законів 1848–1849 років щодо реконститування міського представництва, автор даних рядків подав сформульоване ним таке клопотання щодо цього предмету до національного законодавця [Державних Зборів]:

Велична вітчизно! Світова історія свідчить: міське самоуправління, права та свободи були не тільки першими колисками громадянського суспільства та освіченості націй, але й одночасно найнадійнішими годувальниками суспільних свобод. З іншого боку, в усі часи – єдиним осідком для промисловості, торгівлі, мистецтва та науки. Саме тому в давнину називали Рим – «богом» = Roma Dea = і божественним іменем Афіни. І справді, для всього того, що у людському суспільстві божественне, міста служать їх центрами й найбільш сяючими вівтарями.

Наші предки, які створили вітчизну, глибоко розуміли всю правду цього факту світової історії і тому діяли так, щоб сприяти художнім ремеслам, торгівлі, науці, заселенню. Уже в перші століття здобуття батьківщини деякі комуни отримували самоуправління, привілеї та свободи. Тобто намагалися розмножити [кількість] міст і зробити їх незалежними, щоб, таким чином, створити більше гарантій для суспільного порядку та громадських свобод.

У той час, на зорі угорської монархії, факти заселеності, вважаємо, наочно відображаються у привілеях міст. У ті славетні століття, коли кордони Угорщини вмивалися водами трьох морів, на противагу васальному тискові та олігархії, на грудях [базі] міст розвивався та все більше посилювався народний елемент, звільняючи їх від тих кайданів, які на них накладали сильні [світу] та владне аристократичне свавілля. Таким чином, міста, приборкуючи аристократичне свавілля, одночасно були вірними вихователями тих принципів, які принесли нам щасливу епоху правової рівності і в чиему самоуправлінні, ніби освячуючи, людське суспільство піднімає його божественне походження і все те, що в окремих суспільних об'єднаннях також є свідченням того походження.

Відповідне розуміння всього цього, породило, певно, те, що згадуване законодавство 1848 р. уже розповсюджує на наші міста політичну благодать правового суспільства. І те, що передусім у парламенті депутатське представництво мали вже не тільки королівські міста, але й комуні з більшою кількістю населення, піднявшись таким чином до того ж рангу, одночасно вимовивши, що наші міста угорське суспільство повинне, згідно з новітньою конституцією, також упорядкувати. Проте попри надзвичайну важливість і бажаність цього, таке впорядкування ще не відбулося через 12-річний період «голодних років». Ми, сподіваючись, що теперішній парламент не забариться, наважимося високу увагу законодавчого органу звернути, передусім із погляду міста Ungvár, на наші наступні побажання.

Бажаємо, щоб з нагоди проведення парламентського адміністративного впорядкування міст, нехай місто «Ungvár» отримає всі ті юридичні права – як і будь-яке інше подібне за чисельністю населення місто – і буде повністю звільнене від управління комітатом як королівське місто. Оскільки вважаємо, що місто Ungvár заслуговує цю винагороду як з погляду його величного минулого, так і теперішнього топонімічного та географічного розташування.

Знаємо, яким чином війська Árpád-a [Арпад], здобувши вітчизну, саме тут отримали низку тих блискучих перемог,

завдяки яким угорський кочівний народ отримав вічну батьківщину на чудових землях Паннонії. Тут вперше звучало вільне слово руху за конституційний спосіб життя тоді, коли великий вождь дав підняти на щит Álmos-a [Алмош] свого обраного наступника. І, на знак вірності та правової поваги до об'єднаної нації, герої, котрі здобули вітчизну, пустили кров зі своїх рук.

І у більш пізніх століттях місто Ungvár також було не тільки свідком та постійним місцем найславніших національних рухів, але і його натхненні громадяни, такі як [представники родів] Sarkandi [Шарканді], Békesi [Бейкеші], Drugeth [Другети] та Horváth [Горвати] не раз, а завжди були їх виконавцями. Більше того, Rákóczy Ferencz [Ференц Ракоці] та Bercsényi Miklós [Міклош Берчені] – [як символи] славної пам'яті угорської свободи – знайшли саме у місті Ungvár надійне наскельне гніздо, де занепадаюча національна справа знайшла вірного покровителя і зміцніла. Уже самі по собі ці історичні спогади роблять достойним зброєносне місто Ungvár, щоб воно, як колиска угорського національного правового життя, було обдароване системою місцевого самоврядування, як і будь-яке інше вільне королівське місто країни.

Прийшов час, щоб теперішній конституційний парламент тим більше поспішив виправити забудькуватість предків, оскільки на це комітати та інші обставини місцевого самоврядування дають як можливість для адміністративного впорядкування, так і потрібний простір дій. Місцеві органи у всі часи були найміцнішою опорою всенародної свободи. Отже, якщо їх розмножувати, то це [значить] не менше, ніж створювати фундаментальні стовпи для конституції країни.

До того ж географічне та топографічне положення міста Ungvár також потребують цього визнання. Оскільки це місто творить центр комітату Ung [Унг]. Тут знаходяться головні й найбільш процвітаючі навчальні заклади східної частини Карпатського регіону. Тут центр надзвичайно обширної Мункачської греко-католицької єпархії та капітули. Крім того, процвітання ремесел і та обставина, що Ungvár в угор-

сько-польській торгівлі для завзятості та підприємництва є не тільки бажаним, але й одним із найжвавіших центрів.

Усі ці і ще стільки ж причин та аргументів для підтвердження нашого бажання. До того ж Ungvár налічує 10000 мешканців. Місто [сповнене] чисто угорського духу, яке у всій верхній частині Карпат, вкритих слов'янською повинню, є одним з найсильніших представників та захисним бастионом нашої нації. Уже само по собі це здається достойною причиною, щоб це місто якнайшвидше долучити до добродійної дії системи місцевого самоврядування. Оскільки система місцевого самоврядування так само забезпечує і розвиває саму націю, то громадянство та свобода є для цього передумовами. А те, що явища місцевого самоврядування проявлялись у внутрішніх стосунках міста Ungvár уже і в більш давні часи, виявиться із наступного.

Оскільки місто Ungvár уже в часи здобуття вітчизни, як один із форпостів захисту, вважалося майном корони ще з епохи Árpád-ів [Арпадів], то воно мало б належало до числа тих міст, які наша правнича історична пам'ять називає центрами замкових доміній. Адже ми знаємо, що такі центри замкових доміній здавна могли похвалитися особливими правовими повноваженнями.

Ці центри доміній, як і ще стільки ж інших зародків міст, які у більш пізні часи отримали королівські привілеї, називалися «віллами». Такою віллою було і місто Ungvár. У епоху Árpád-ів [Арпадів], зокрема в часи правління короля IV. Béla [Бейли IV], воно [місто] разом з іншими вільними віллами уже тішилося привілеєм місцевої автономії. Не можемо стверджувати, що під час правління Zsigmond-a [Жигмунда / Сигізмунда] у 1405 році м. Ungvár користувалося правом на депутатське представництво у парламенті, подібно до королівських міст або ж більших польових [відкритих, не обмежених мурами] міст. Але за свідченнями документів, які можна знайти в архіві комітату, тут існувало процвітаюче та незалежне суспільне життя аж до шістнадцятого століття, коли внаслідок застосування безпідставних законів, прийнятих II. Ulászló [Уласло II / Владиславом II], свавілля магнатів-землевласників звільнилося від будь-яких

обмежень, а привілеї м. Ungvár також були поскубані, а його мешканців повністю опустили до рівня кріпаків.

У часи останніх із роду Drugeth [Другет], із числа яких окремої згадки заслуговують László [Ласло], György [Дьердь], молодші Bálint [Балінт] та Zsigmond [Жигмонд], Ungvár знову почав процвітати, а його мешканці розвинули в царині промисловості, ремесел та торгівлі таке пожвавлення та просвітління, що його [місто] Drugeth-и [Другети] порівнювали з м. Bécs [Бейч / Відень]. Проте після провалу революції [під проводом] Rákóczy [Ракоці] (з 1711 р.), потрапивши в пряме управління казни, це місто та його мешканці були позбавлені і тих стародавніх привілеїв, які ще існували, й були піддані найжорсткішому кріпосному гніту, з-під ярма якого їх було звільнено тільки на підставі благословенних законів 1848 року. А у розумінні XXIV закону 1847–1848 років, за рекомендацією комітату, місто було наділене статутною радою і разом із тим отримало самостійну законодавчу владу, якою може похвалитися й нині. Отже, оскільки ми цю законодавчу владу бажаємо підняти до рівня автономії вільних королівських міст, не хочемо нічого іншого, як поширити свободу в Угорщині й на те місце, яке було також колись загальнонаціональною свободою.

А зараз усі ті, хто бажає більше дізнатися щось про давню свободу та внутрішні взаємовідносини міста Ungvár, нехай прочитають наступний слідчий документ, виписаний мною на підставі оригіналів, що знаходяться в архіві комітату.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКВІЗИЦІЇ

Боже, що це?

1. Чи знає свідок, тобто чи [він] чув це від старших, що в часи, коли доміна Ungvár була маєтком роду вельможного графа Нотонаї [де Гомонна], і навіть пізніше, місто Ungvár настільки процвітало й зберігало свої свободи, що [для того, щоб

зайняти] посаду в міському уряді та суді для добродішних людей [не вимагалася підтримка] осіб з прерогативою благородного походження, і навіть більше: траплялося й таке, що суддя міста Унгвар одночасно виконував і функцію окружної судової інстанції благородного комітату за [місцезнаходженням обвинуваченого]?

2. Чи знає свідок, що в більш давні часи місто Ungvár завжди мало відомого нотаріуса, фіскального прокурора і, попри це, відомих чесних і порядних людей – членів ради? Отже, як і належить вільному місту, в усьому утримувався належний порядок, як і в інших підгірських містах [мається на увазі регіон Верхньої Угорщини, тобто сучасної Словаччини і Закарпаття].

3. За своєю вірою, нехай свідок свідчить: чи не так, що спадковими магнатами Унгварської домінії було таки збережено варту довіри, що оцінка земельних наділів у межах міста – не інакше і виноградників, орних земель та лук – і листи, [скріплені] печаткою про купівлю та продаж, не викликають сумнівів щодо найменших питань, а, навпаки, за їх змістом ті спадкові магнати-землевласники застосовували так, що справедливість торжествувала.

4. Чи не так, що свідок знає і те, що мешканці міста Ungvár не були зобов'язані нести спадкові кріпацькі обов'язки щодо домінії Ungvár, а будучи людьми з [правом] вільного пересування / міграції, могли, якщо будь-хто з них побажав, своє помешкання перенести в інше місце без будь-якого клопоту; і кожен міг не тільки піти, але й міг «свій будинок із наділом та інше нерухоме майно продати кому хотів – завжди, виконавши перед містом своє зобов'язання щодо таких будинків, земельних наділів, орних земель, лук та виноградників»; чи знає, що продаж спадкові магнати жодним чином не обмежували, як це практикувалося в інших підгірських містах?

5. Чи знає свідок, що мешканці м. Ungvár завжди зберігали право власності не тільки на будинки, але й на прибудинкові наділи, тому ніхто інший таку ділянку не міг отримати проти бажання актуального тримача, ані магнати-землевласники не турбували щодо питань будинковолодіння та продажу; і якщо комусь щодо певної будинкової території

надавалася пропозиція (тобто оферта і акцепт), земле-власниками одержувалось [право на придбання] не інакше, як тільки при відсутності кого-небудь, і таке будинковолодіння могло перейти до магната; або якщо той, кому пропонували, його купив від того, чийм воно було, й задовольнивши актуального тримача?

Перший свідок. Певно, свідок чув, що старший *Tótfalusy István* [Питван Тотфалуші], цього теперішнього рідний батько, був головним суддею міста *Ungvár*, який був після нього, чий син шляхом реставрації став не тільки міським суддею, а й перцептором сина і одночасно окружним суддею благородного комітату *Ungvár*, для сумлінного утримання порядку [разом із] привілеями самого міста при дуже старанному залишив за собою, не бажаючи в цих [питаннях] мешканців міста турбувати. Щодо пункту 3, певно, свідок знає, і щоденний досвід це підтверджує: якщо щось до цього було вписано в протокол міста, а хтось комусь що-небудь з числа мешканців міста як благородному чоловікові, а цей благородний мешканець із своєї частки хотів би продати вільному, а також благородному селянинові, селянин – благородному вільно всі викорчувані ділянки під закладення виноградників, які були закладені на місці викорчуваних ділянок могли бути продані, попередній землевласник, яким би [благородним] ім'ям він не називався, ніхто ніколи з числа магнатів не заперечували, натомість завжди мешканців міста в тому підтримували, а печатку міста як благородні, так і мешканці міста зберігали непорушною і по-сьогодні, і надалі бажають зберігати.

Чи свідок знає, що з часу проживання в м. *Ungvár* і ще й до того, тут проживали цілими родами ті, хто для родів вельможних панів *Нотопнаї* [де Гомонна] завжди були вірними прихильниками та слугами протягом літ, яким нема числа. Попри те свідок мав досвід, що мешканці м. *Ungvár* були людьми з правом вільного пересування / міграції, оскільки будь-хто з числа мешканців міста приходив і йшов, міг купити у місті нерухоме майно, якщо мав гроші, і міг [майно] продати кому забажалося і ніколи, ніхто з початку і понині не відбирав, ані наділи у місті, ані виноградники на пагорбах, ані орні землі та луки, а дотепер мирно кожен володіє своїм.

Усі інші пункти допиту підтверджує.

Другий свідок. Шановний Сигізмунд Доброні, який прожив у місті Ungvár, у віці приблизно 77 років, під присягою сказав. До першого [питання]. Певно, знає те свідок, оскільки він мав досвід за природою, що в часи коли місто було домінією родини Нотоннаі Другет [Другет де Гомонна], чинними суддями міста були такі чесні благородні люди й патріоти, які до того ж точно здійснювали адміністрування як ординарні окружні судові інстанції благородного комітату Ungvár [Унгвар]; і цей свідок, будучи в довіреному служінні згаданої вище родини Нотоннаі [де Гомонна], часто супроводжував графа, приводив до нього суддю міста Ungvár, а той суддя сідав на поданий графом стілець і, так [сидячи], дискутував із графом, як було необхідно; і більше того: той граф садив міського суддю до свого столу і так дискутував із ним приватно й публічно, як того вимагала справа.

Крім того, свідок знає і те, оскільки це він не почув від інших, а знає з власного досвіду, що до цього місто Ungvár так процвітало, що коли десь у суботу після обіду дзвонили дзвони, скликаючи до вечірньої [служби] всіх людей, які були далеко за межами [міста], працюючи в полі, – заходив і комендант міста, вдаривши в міський бубон на заклик Ісуса – мешканці міста виступили зі зброєю в руках на ринкову площу міста, починаючи з одного кінця міста до його іншого [кінця]; а комендант міста, будучи присутнім із сріблястою булавою, виконуючи свої посадові обов'язки, спонукав до тихого відпочинку, відпускав з гарною богобоязню, призначав із мешканців міста охорону навколо міста та до воріт і ринкових площ, а також як фіскал міста він карав порушників закону.

По-третє, і те знає свідок, що у міста з числа присяжних осіб були такі судді та фіскали, а попри це і нотаріус, який своєю рукою укладав та зберігав протоколи [різних типів], наприклад, звільнення міських земельних наділів, виноградників, орних земель і лук, а листи про їх продаж записувалися і ніколи в найменшому питанні не оспорювалися, а, навпаки, швидше їх продовжували і з боку спадкових магнатів були недоторканими; а хто як чинив, так тому присуджувалася правда.

По-четверте, незважаючи на свій молодий вік, свідок мав досвід того, що мешканці цього міста Ungvár завжди були людьми [з правом] вільного пересування / міграції і на цій те-

риторії [майно могли] вільно продати й вільно піти, куди забажалося, без сплати будь-якого податку або цензу. Але тоді з числа мешканців цього міста ніхто нікуди не йшов, а навпаки – [кількість жителів] збільшувалася. І тоді наважилася родина Drugeth Homonna [Другет де Гомонна] назвати місто Ungvár – малий Bécs [Бейч / Відень].

По-п'яте, свідок, безсумнівно, знає, оскільки свідок була матір'ю Homonnai Györgynének Eszterházi grófné [Дьєрдьне де Гомонна пані графині Естергазі], що мешканці м. Ungvár мали [право] на отримання в спадкове володіння не лише будинків, а й земельних наділів, тому їх інший не міг отримати, але (як було вищеописано) при відсутності нащадка, присуджувалося тому, кому заповідалося, або за угодою, або ж у порядку спадкової трансмісії, і у того залишалося все.

Третій свідок. Мартін Повч, який живе у Герені [Горянах], кріпак ясновельможного пана Франциска Дюлої, у віці 98 років, під присягою сказав. По-перше, він свідчить і добре пам'ятає, оскільки він добре знав вельможного графа пана Homonnai Bálint-a [Балінт де Гомонна], Zsigmond-a [Жигмонд] та János-a [Янош], а також пані графиню Eszterházi Mária [Марія Естергазі], через те, що свідок достатньо полював із вищеназваними титулованими графами, що в їх часи і потім місто Ungvár так процвітало, що залишалося не тільки зі своїми свободами, але й міські владні функції та суддівство виконували такі чесні благородні особи, ті, хто, зокрема, адміністрував і ординарні судові інстанції цього благородного комітату Ung [Унг].

По-друге, знає і те, що як присяжний суддя, так і члени ради склалися з присяжних людей [із числа] достойних благородних осіб; і фіскал разом із нотаріусом теж були присяжні у цього міста.

По-третє, підтвердив, що місто Ungvár мало безсумнівні [автентичні, оригінальні, беззаперечні] протоколи, де всі місця будинків, виноградники, землі та луки, записувалися належним чином – за заповітами або як того вимагали час та обставини, і їх пани спадкові магнати незмінно дотримувалися.

По-четверте, правдою є і те, оскільки своє постійне помешкання свідок завжди, з самого початку мав у с. Gerény [Ге-

рень / Горяни], він там і народився у році..., а потім щодня навідувався у м. Ungvár, оскільки він довгий час був іспаном поважної домінії Ungvár і також [успішним] сільським суддею, лісовим суддею, він вірно трудився, несучи службу, яка належала до домінії, оскільки до цього він був зобов'язаний присягою; тому знає те, що мешканці м. Ungvár були такими людьми, які, зазвичай, приходили і йшли, кому подобалося тут жити – міг залишитися, його ніхто не турбував, а кому не подобалося – міг піти куди подобалося, без турбот, а хто мав будь-які статки, міг їх вільно іншому продати, в цьому йому ніхто не перешкоджував; і спадкові земельні магнати як в інших містах, так само і тут дозволяли, і їх [дії] записували в міську книгу.

По-п'яте, знає свідок і те, оскільки потім також мешкав у м. Ungvár, як у с. Gerény [Герень / Горяни], що мешканці м. Ungvár не тільки щодо своїх земельних наділів, але і щодо їх успадкування завжди своє правонаступництво отримували так, що їх ніхто інший не міг використовувати без волі попереднього власника і не міг прибрати до рук; магнати також не перешкоджали володінню такого нерухомого майна, його продажу; а, якщо правонаступники таких осіб, які продають або заповідають, і листи щодо цього, як вище було написано, не були б [у наявності], то при їх відсутності таке нерухоме майно, зазвичай, переходило до магната-землевласника.

Четвертий свідок. Георгій Урай, який проживає в м. Ungvár, у віці приблизно 40 років, під присягою сказав. По-перше, звісно, цей свідок знає, оскільки у протоколах міста записано, що він те бачив і читав багато разів, будучи декілька років головним суддею міста Ungvár, зокрема, чув і від літніх людей, що в часи, коли рід покійного вельможного графа Нотоппау [де Гомонна] володів Унгварською домінією, місто Ungvár настільки процвітало і зберігало свої свободи, що службові та суддівські посади займали або виконували чесні й благородно вільні люди. Більше того: ті, хто були ординарними окружними суддями комітату Ungvár, не те що не бралися за займання посад або виконання [функцій] міського суду, а навіть у суді міста Ungvár в часи свідка функції присяжного нотаріуса декілька років виконував із благородної родини звияжний пан Havassy Mihály [Мігаль Гаваші], який був окружним суддею у відставці благородного комітату Ung [Унг].

По-друге, знає свідок звісно і те, що [не] тільки в часи свідка, але й завжди відомими нотаріусами і фіскальними прокурорами були іменовані панове Gyöngyössy László [Ласло Дьендьєші], Mosda István [Іштван Мошда], Bann István [Іштван Банн] або György [Дьєрдь], з якими той свідок був добре знайомий і які були справжніми благородними особами.

Щодо третього – підтвердив у цілому.

По-четверте, підтверджує. Почув, що ті кріпаки з сіл домінії, які опанували ремесла, поселялися і навіть за гроші купували у місті і його [міста]... нерухоме майно, і їх ніхто щодо того нерухомого майна не турбував.

По-п'яте, правда і те, що експонується [розкривається] у цьому п'ятому питанні, бо тільки таке нерухоме майно лишалося магнатам-землевласникам, чиї власники або контрактники [користувачі], або спадкодавці були не легалізованими або помирили без правонаступників; у таких випадках це майно переходило магнатам.

П'ятий свідок. Свідчення поважного Michael Papp [Михайло Папп], жителя м. Ungvár, благородного дворянина, 48 років, приведенного до присяги вперше. Свідок переконаний, що місто Ungvár до того так процвітало, що місцеві суддя, присяжні нотаріуси були благородні особи, а також ті, хто були й окружними суддями благородного комітату Ung [Унг]; а це зі своїх давніх листів бачить і знає, що покійний пан N.V. Havassy Mihály [Мігаль Гаваші] був ординарним окружним суддею комітату N. [Ноград, комітат розташований на суміжній території в сучасній північній Угорщині та південній Словаччині], а потім до самої смерті – присяжним нотаріусом, у кого той свідок у часи його окружного суддівства проходив свідком.

По-друге, присяжні нотаріуси, фіскальні прокурори та члени ради були з благородних осіб, як і в інших вільних містах, був хороший порядок.

По-третє, також підтверджую, що і цей свідок має такі листи-документи, які автентично видані, з печаткою міста.

По-четверте, підтверджує. По-п'яте, також підтверджує.

Шостий свідок. Paulus Dobos [Павло Добош] у місті Ungvár живе 60 років. Під присягою надав покази. По-перше, той свідок знає, що у часи вимерлого роду Drugeth Нотопнау [Другет

де Гомонна] місто Ungvár так процвітало і свої свободи зберігало, що міські посади займали благородні люди, і був такий міський суддя, котрий до того був і окружним суддею благородного комітату Ung [Унг].

По-друге, знає той свідок і те, що у попередні часи місто завжди мало свого присяжного нотаріуса, фіскального прокурора і присяжних добропорядних членів ради, оскільки і в інших вільних містах були такі члени ради.

По-третє, підтверджує сказане 4 і 5 свідками.

Сьомий свідок. Franciscus Butkovics [Франциск Буткович] у місті Ungvár живе 66 років, приведений до присяги вперше. Чув від старих людей, що в часи вимерлого роду графів Drugeth Нотоппай [Другет де Гомонна] і після того у м. Ungvár були судді, благородний суддя-прокуратор та особи, які чесно жили. Той свідок точно цього не пам'ятає, але те знає і розуміє, що присяжні нотаріуси були з таких благородних осіб, як пан Havassy Mihály [Мігаль Гаваші], який до того був окружним суддею благородного м. Ungvár; зокрема, панове Vay [Ваї], Gyöngyössy [Дьєндьєші], Morday Dán István [Иштван Мордаї Дан].

По-друге, панове Gyöngyössy, Morday [Дьєндьєші, Мордаї], Büin István [Иштван Бюін], Büin György [Дьєрдь Бюін] працювали, за словами цього свідка, фіскальними прокурорами міста, хоча ці [особи] не були благородними людьми.

По-третє, по-четверте, по-п'яте, підтверджує [сказане попередніми свідками].

Восьмий свідок. Paulus Kozma [Павло Козма] в місті Ungvár живе 76 років, приведений до присяги вперше. Він свідчить, що уже ... був пан Tótfalussy [Тотфалуші] присяжним суддею цього міста, потім багато років працював ординарним окружним суддею благородного комітату, і тоді це місто процвітало з усіма своїми свободами, зберігались усі привілеї, як у часи роду благородних Drugeth-ів Нотоппай [Другетів де Гомонна], позаяк він це чув і від старих людей.

По-друге, підтверджує і заявляє, що покійний пан N. Havassy Mihály [Мігаль N. Гаваші] спершу був ординарним суддею комітату N., а потім до самої смерті – нотаріусом, панове Kapornahy Mihály Deák [Мігаль Деак Капорнагі] разом із багатьма іншими – всі були благородними людьми, та ці ж

благородні люди були і дійсними фіскалами, зокрема, панове Gyöngyössy László [Ласло Дьендьеші], Morday [Мордаї], Bün István [Іштван Бюн] та Bün György [Дьєрдь Бюн], з числа яких Bün István [Іштван Бюн] був фіскалом благородного комітату.

По-третє, правда і те, що спадковими магнатами-землевласниками домінії Ungvár для міста Ungvár було передано протокольну книгу та печатку, таким чином підтвердивши, що довічні листи про протистояння [конфлікти], продаж та купівлю мешканців магнати також зберегли і не перешкождали їм, не зазіхали на власність, а кому належало правду присуджували²⁷.

— IV —

Походження єпископства і його історичний статус. Внутрішнє життя цього єпископства й релігійне становище. Історія церковного об'єднання у цій єпархії, передусім у м. Ungvár. Єпархіальні фонди

Одній із теперішніх своїх особливостей місто Ungvár може, безперечно, завдячувати тому, що сюди з м. Munkács [Мункач / Мукачево] було перенесено греко-католицьку єпископську резиденцію Угорщини. Походження цього єпископства губиться в пітьмі минулих століть, а нам здається, що воно існувало вже раніше, ніж вважає Bazilovics [Базіловіч / Базилович, греко-католицький монах-василіанин, історик, жив у 1742–1821 роках], який ряд єпископів

²⁷ Inquisitio Collateralis Fasciculus 136. Actorum nro. 357. 1737. J. 67. Instat. Nro. 176.

відкриває 1494 роком з єпископа János-a [Янош / Іоан], у часи [правління] короля Ulászló [Уласло / Владислава II]²⁸. Більшість саме тих народностей, які підпорядковувалися цьому єпископству, уже з епохи [династії] Árpád-ів [Арпадів] належали до числа корінних мешканців вітчизни, зокрема волохи та русини, які до правління короля IV. Béla [Бейла IV], зазвичай, належали до східної необ'єднаної [Православної] церкви. Але Béla [Бейла], заохочений Папою IV. Incze [Інче IV / Інокентієм IV, Папа Римський у 1243–1254 роках], спонукав русинів до об'єднання. Він просив кардинала Римської [католицької] церкви, щоб надав цьому народові окремого єпископа²⁹. Тим більше, що як русини, так і інші вірники грецького [візантійського] обряду, у той час підпорядковувалися латинським [римо-католицьким] єпископам, які їх не розуміли. Отже, віриться, що після приєднання до унії їх посли поїхали й до Риму, щоб отримати для себе єпископа.

Ймовірно, мункачське єпископство було засноване близько 1252 року. Проте у часи [правління] kún László [Ласло Куна / Ласло IV Половця, король Угорщини у 1272–1290 роках; із династії Арпадів], коли угорську вітчизну заповнили татари, вони знищили як Мілковію [Античне католицьке єпископство Мілковія, яке знаходилося на території Молдови, сучасна Румунія], так і давнє Мункачське єпископство, яке пізніше управлялося лише вікаріями. Саме з тих часів і аж до 1491 року знову немає жодного сліду, що руські та волохи цих країв мали б свого окремого єпископа. Крім того, для орієнтації з цього питання може послужити інформація щодо розселення тих народностей, які перебували під управлінням цього єпископства. Руські та волохи комітатів Bereg [Берег] та Mármaros [Мармораш], тобто ті,

²⁸ J. Bazilovics: *Brevis Hist. Foundationis Theodori Koriathovics. Cassoviae*. 1799. Part. I. Pag. 21.

²⁹ Carolus Péterffy *Sacra Concilia Regn. Hun. Possonii*, 1771. Part I. Pag. Pag. 72. «Отож, молимо і просимо покірно та набожно прихильність Вашої Святості, щоб Ви зволили відновити в пам'яті, як наші святі попередники разом із нами або, скоріше, ми з ними і після них постаралися у впровадженні і поширенні католицької віри; і, як очевидне, з нашого старання і турботи навернення знову тепер покликаних до віри куманів, які щодня повертаються; і покликаних до покірності Апостольському Престолу русинів; повідомлення про це до Вас або вже надійшли, або надійдуть згодом з повагою».

хто тут перш за все впадають у вічі, у перші століття здобуття вітчизни [угорцями] ще не проживали в цій батьківщині. Їх заселення відбулося набагато пізніше, ніж угорців. І слід відзначити, що і після того, як вони поселилися тут назавжди, спочатку разом зі своїми землями в Mármaros-i [Марморорш] знаходилися під управлінням галицьких князів.

Отже, не можна й припустити, що Мункачське єпископство в епоху Árpád-ів [Арпадів] уже існувало. Тим більше, що більш давні слов'яни, які знаходилися тут, не були руськими або русинами, а болгарськими слов'янами. Вони в часи короля László [Ласло I Святий, король Угорщини у 1077–1095 роках; централізував державу, надав розвитку економіці та захистив державу від навали печенігів; із династії Арпадів], внаслідок татарської навали, були вже майже всі винищені. Внаслідок цього, землі Bereg, Ugocsa і Mármaros [Береґ, Уґоча та Марморорш] довгий час залишалися спустошеними. Крім того, слід відзначити, що в усіх тих частинах країни, де [на теренах] теперішнього Мункачського єпископства мешкають руські, волохи та угорці, наприкінці XIII століття проживала значна кількість римо-католиків. Вони – мешканці комітатів Bereg, Ugocsa і Mármaros [Береґ, Уґоча та Марморорш] – королем III. Endre [Ендре / Андраш / Андрій III, король Угорщини 1290–1301 років; із династії Арпадів] на певний час були підпорядковані Еґерському [римо-католицькому] єпископу. Трансільванський єпископ грек Péter [Петер, єпископ римо-католицької дієцезії Трансільванія в 1203 році] висловив із цього приводу протест. Цей самий король пізніше повноваження Еґерського єпископа щодо тих регіонів відмінив і писав: «Щоб не владою, отриманою менш законно від нас, а дієцезіальним правом користувалися у Мараморорші, перед тим у присутності шановного отця Іоанна, архієпископа-митрополита Калочського, звичайно, пана Петра, єпископа Трансільванського, перевіряли за правом, чи земля, названа Мараморорш, знаходиться у кордонах і межах Трансільванської дієцезії, чи ні».

Із приводу написаного було проведено докладне розслідування, що належним чином підтвердило претензії Трансільванського [католицького] єпископа. Внаслідок цього,

населення [комітатів] Mármaros, Ugocsa i Bereg [Марморош, Уґоча та Береґ] було передане під юрисдикцію трансільванського єпископа³⁰.

Отже, дане розпорядження стосується організації римо-католицької дієцезії. Проте, без сумніву, що у цей час у цьому краї вже мешкали і руські, тобто русини, які перебували під управлінням галицького герцога – васала угорського короля. Оскільки у 1299 р. Gergely [Тергель / Георгій], головний ішпан комітату Bereg [Береґ], писав про себе як про офіцера галицького герцога Leo [Лео / Лев Данилович, князь Галицький у 1264–1301 роках, зять угорського короля Бели IV, що отримав комітат Береґ як придане за своєю дружиною Констанцією Угорською], то майже не підлягає сумніву, що серед тамтешніх мешканців уже в значній мірі домінували руські³¹, які також мали б мати й своє церковне правління. Але це церковне правління, як впливає з цитованих даних, імовірно, мало резиденцію у м. Premisl [Пшемисль / Перемисьль, сучасна Польща], а не у м. Munkács [Мункач].

Після всього наведеного, слід ще взяти до уваги дві обставини з загальної історії Угорщини. Такі васальні країни, як Erdély, Moldva i Galicia [Ердель / Трансільванія, Молдова / Молдова та Галліція / Галичина], були приєднані до материнської країни у давні століття внаслідок дуже змінних обставин. Часта зміна цих обставин спричинила потім те, що кордони єпископських областей та їх юрисдикція також змінювались: вони ставали або більш ширшими, або більш вузькими. Наприклад, були часи, коли деякі частини та комітати Угорщини, зокрема Mármaros, Szathmár [Марморош, Сатмар], належали до Erdély [Едель, римо-католицька дієцезія, Трансільванія]. Але ті вірники-католики, які проживали в цих частинах, належали раніше до Milkovia [середньовічне римо-католицьке єпископство Мілковії]. Після того, як воно припинило своє існування, – до єпископства Károlyfehérvár [Карольфеєрвар / Алба Юлія, тобто Трансільванського римо-католицького єпископства]³².

³⁰ Fejér György: Cedex Diplomaticus. Regn. Hung. VI. k. 2. r. 193. l.

³¹ Fejér: u.o. 416. 239. l.

³² Benkő Milkovia. V. ő a Károly-fehérvári római kath. nyilvános főgymnasiumának második tudósitánya. 1857-8. Kolosvárt.

Беручи до уваги те, що новітнє формування земель Молдови у XIV корініться в Mármaros [Марморош], у певному розумінні Молдову можна назвати дочкою Марморошу. З погляду на те, що близько 1374 р. Róbert Károly [Роберт Кароль / Карл Роберт] на межі Moldva [Молдва / Молдова] та Erdély [Ердель / Трансільванія] для волохів, які перейшли в римо-католицизм, уже заснував надзвичайно обширне єпископство Milkovia [Мілковія]. Тому більш ніж ймовірно, що у той час вірники-католики цих комітатів належали до щойно згаданого єпископського уряду, а волохи, які жили у грецьких схизмах, і дуже вірогідно, що й русини також, – жили під управлінням уряду митрополії Nándorfehérvár [Нандорфегервар / Белград, православна митрополія]. Це впливає з праці Baroniус-a [Бороніус / Бороній]³³, але ще більше – з листа-грамоти короля I. Mátyás-a [Матяш I Корвін, король Угорщини у 1458–1490 роках; з династії Гуняді; за його правління середньовічна Угорщина досягла піку могутності; зайняв також престולי королівства Чехія та герцогства Австрія – провінцій Священної Римської Імперії] з 1479 року:

«Ми, Матяш, з ласки Божої король Угорщини, Богемії і таке інше, доводимо до відома змістом цього, з якого зрозуміло для всіх, що ми, як на покірне прохання нашого вірнопідданого шановного Йоанніча, митрополита Нандор Альбського [Белградського], тому адресованого нашій величності, так з особливої пошани, ласкаво вирішили, що треба звільнити і підтримати назавжди в майбутньому всіх і кожного окремо волоських пресвітерів грецького віросповідання, які проживають у Мармороському комітаті, сучасних і майбутніх, від оплати деяких такс, як звичайних, так і незвичайних, які самі вони повинні давати для загального добра наших мешканців і від них же повинні поступати для нашої величності, навіть підтримуємо і звільняємо силою цього [декрету], на підставі якого вам, нашим вірнопідданим, всім і кожного окремо, прикажчикам і збирачам усіх такс, як звичайних, так і незвичайних, а також залежно від обставин, призначених наглядачів за нашими королівськими солекопальнями у вищезгаданому Мармороському комітаті, цим, суворо наставляючи, наказуємо, щоб майно знову згаду-

³³ Brovius: Continuat. Annalium Baronii Tom. XIV: Colum. 1497.

ваних волоських пресвітерів, як вище говориться, грецького віросповідання і підлеглих вищезгаданому митрополитові, для звільнення від деяких такс, як звичайних, так і незвичайних, які повинні бути внесені для загального добра наших мешканців. Отже, щоб ви ніколи і ні в якому разі не задумали і не насмілювалися яким-небудь чином, під приводом нашої ласки, всупереч формі даної нашої пільги проголошувати і збирати, а самих щодо несплати тих же [такс] в особах і справах, і в якому-небудь майні переслідувати, залякувати або яким-небудь способом карати. Після вичитання і виправлення помилок, дано в Буді в суботу перед неділею Летаре, року Божого 1470, нашого Угорського королівства і таке інше 22-го року, а Богемії – 11-го року. Місце печатки міської королівської скарбниці. Власноручно»³⁴.

У цій грамоті нашу увагу найбільше привернули три пункти. По-перше, що з питанням щодо повноважень мармороських волоських священників з клопотанням до угорського короля звертається митрополит Nándorfehérvári [Нандорфегервар / Белград] Joannich [Йоанніч]. З цього чітко випливає, що в умовах всіх тих політичних коливань, у яких на той час перебувала Сербія [у своєму ставленні] до угорської корони, митрополит Нандорфегерварський і його єпархія, [яка протягнулася] аж за річку Саву, були підлеглими угорського короля. По-друге, що мармороські волохи грецького обряду перебували у церковному підпорядкуванні митрополита Нандорфегерварського і, більш ніж ймовірно, руські також були споріднені з ними за віросповіданням, бо щодо них ніким не доведено, що в той час вони вже були об'єднаними [з католицькою церквою – уніатами]. І потретє, хоча у більш пізні часи єпископство, резиденція якого на даний час перебуває в м. Ungvár і яке одночасно називається також і мармороським, маковіцьким, сепеським, краснобродським і т.д., – надання цих титулів увійшло у моду лише після об'єднання [унії]. Внаслідок цього в Мункачський

³⁴ Старовинну копію цього документу знайдено мною в єпископському архіві й опубліковано також на шпальтах номера «Будапешті гірлап» / «Budapesti Hírlap» від 1 січня 1857 р., що одразу привернуло увагу і вченого-патріота Venczel Gusyátv [Густава Венцеля]. Опубліковано, крім іншого, і в збірці грамот Fejér György [Дьєрдь Феєр], якщо добре пам'ятаю.

єпископат у цитовані часи короля Mátyás-a [Матяш] ще не входили землі Mármaros [Марморос].

Проте у моєму розпорядженні є цікавий рукопис. Він, містячи біографію Olsavszky Mánuel [Мануель Олшавські / Мануїл Ольшавський – греко-католицький єпископ Мукачівський у 1743–1767 роках], поміж іншим скаржитись на підпорядкованість Егерській [римо-католицькій] дієцезії. Оскільки мункачські єпископи у цей час розглядалися лише як обрядові єпископи, а щодо більш давніх обставини Мункачської єпархії каже наступне: «Бо все-таки мункачські єпископи, мирно, очевидно і безсумнівно володіючи, без будь-якої духовної залежності користувалися правом щодо русинських парафій, що належали з незапам'ятних часів до цього єпископату, на дуже широкій території Верхньої Угорщини, без будь-якої перерви від 1458 року до часів Петра Партенія, тобто до 1660 року. Однак після того, як повстанці на чолі з принцем / князем Ракоці своїм військом захопили нерухоме майно, що належало цій єпархіальній мункачській церкві ще за часів Петра Парфенія [перший греко-католицький єпископ Мукачівський у 1655–1665 роках], славної пам'яті кардинал де Колоніч [Ліпот / Леопольд Колонич, римо-католицький архієпископ Естергома, кардинал і примас Угорщини у 1695–1707 роках], звернувши увагу на це, доніс до святого престолу: щоб мункачському єпископу відновити належне утримання, а русинським народом щоб міг керувати тільки єпископ свого обряду».

У цьому зверненні, вважаю, що саме 1458 рік є найбільш вартим уваги, на основі якого автором, здається, чітко стверджується, по-перше, те, ніби Мункачське єпископство у 1458 році вже існувало, а по-друге – що воно було не лише уніатським католицьким єпископством. Щодо останнього припущення, оскільки це видається необґрунтованим, маю такі примітки.

1. І я вірю в те, що Мункачське єпископство мало бути засноване не в 1494 році, як це, до речі, з легкістю стверджують Pray, Bazilovics і Cherier [Праї, Базіловіч / Базилович та Шер'є], а ще в епоху короля IV. Béla [Бейла IV], як я вже згадував про це вище. Але наслідуюся поставити під сумнів, що в 1458 році

це єпископство уже користувалось такою ж самостійністю, як це стверджується в цитованих рядках. Тим більше, що цей час припадає на період правління короля Mátyás-а [Матяш]. А цей правитель, як знаємо, не заснував жодного єпископства. Більше того, у цей час, з 1412 року, Szepesség [сепеські території / спішські території, сучасна Словаччина] в значній мірі відійшли до Польщі, оскільки були заставлені королем Zsigmond [Жигмонд / Сигізмунд], а тутешні руські належали частково до Сепеської [Спішської], а частково до Лемберзької / Львівської капітули. При цьому, не бачили нагальної та великої потреби в створенні окремого руського єпископства грецького обряду. Можливо, що інші руські та волохи грецького обряду в Угорщині між тим часом управлялися тільки єпископськими помічниками [вікаріями]³⁵.

2. Що стосується твердження, чи Мункачське єпископство з 1458 року і аж по 1660 рік було залежним, чи ні. Відповідь на це, на мій погляд, дасть лише розв'язання того питання, чи ті руські та волохи Угорщини, які зараз належали б до Мункачського єпископства, вже у той час жили в церковній унії чи ні? Це питання я спробую нижче розкрити більш докладно й надати належні відповіді.

Немає сумніву в тому, що ті вірники, які і зараз дотримуються грецького обряду, у початкові століття поширення християнства у нас [в Угорщині], зазвичай, перебували під управлінням латинських єпископів. Звідси – марно шукати походження Мункачського єпископства з тих часів. Проте, як наслідок розколу, що його започаткував константинопольський патріарх Cerulár Mihály [Мігаль Керулар / Михайло I Керуларій, патріарх Константинополя у 1043–1059 роках; започаткував Великий розкол поміж католиками і православними у 1054 році] (в 1050 роках), за спонуканням Папи VII. Gergely [Ґергеля VII / Григорія VII, Папа Римський у 1073–1085 роках] королі Géza, Salamon і László [Ґейза I, Шаламон та Ласло I Святий, королі Угорщини з династії Арпадів, які правили у 1063–1095 роках] усе більше забороняли

³⁵ Pray: Speci im. Hierarch Ecclesiae Hung. Part. I. pag. 413. Cherrier Miklós: A magyar egyház története. Pest. 1856, 209, l. Katona: Hist. Crit. Regn. Hung. Tom. V. ord. 12. 125. s kk. l.

грецькі обряди. Передусім у часи правління Kálmán-a [Кальман I Книжник], коли латинським священникам заборонили одруження, то розростатися почали уже й деякі єпископства грецького обряду. Як, наприклад, beleknyesi [Белекнеське / Беюське, сучасна Румунія], яке було засноване, зокрема, для священників грецького обряду, котрі жили в унії з латинською церквою.

Отже, з найбільшою ймовірністю походження Мункачського єпископства доцільно шукати тільки з 11 століття. Оскільки не можемо припускати і того, що ті болгарсько-слов'янські та волоські народності, яких наші предки знайшли в тих місцевостях вітчизни і які зараз як християни належать до Мункачської єпархії і були наведені в християнство вже Method і Cyrill [Метод / Мефодій та Цірілл / Кирил, християнські місіонери, просвітителі родом із Салонік, Греція; проповідували у 2 половині 9 століття на території Моравійської держави], – не мали б власного єпископства. Однак чи називалось якесь із них «Мункачським єпископством» та з якого часу, – до сьогодення залишається невідомим.

Із 1491 року історія вже більш точно висвітлює цей предмет: коли угорським королем II. Ulászló [Уласло / Владислав II] призначено János-a [Янош / Іоана] Мункачським єпископом, він належним чином потурбувався і про його забезпечення. З іменем цього чоловіка Мункачське єпископство отримує ніби першу угоду. Однак виявити, в яких стосунках перебував цей єпископ щодо інших дієцезій / єпархій, – також буде нелегким завданням. У іменній книзі єпархії грецького обряду Nagyvárad [православна єпархія Надьварод / Орадя, сучасна Румунія] за 1845 р. стверджується, ніби Мункачське єпископство у 1494 році підпорядковувалося архієпископству Gyulafehérvár [православна архієпархія Дюлафегервар / Алба-Юлія, сучасна Румунія, заснована в 1377 році]. Це впливає і з грамоти угорського короля II. Ulászló [Уласло / Владислав II], згідно з якою привілеї, які надав монастирю у Körvélyes [Кертвельеш / Грушево] (у Марамороші) константинопольський патріарх Antal [Антал / Антоній, патріарх Константинополя у 1389–1390 та 1391–1397 роках], підтверджувалися тільки за тієї умови,

якщо цей монастир підпорядковуватиметься як Мункачському, так і єпископові Navasalföld (Трансальпійському) [Гавашалфельд, православний єпископ, згодом митрополит Угро-Влахії, сучасна Румунія, який, ймовірно, певний час підпорядковувався православному архієпископу Дюлафехерварському / Алба-Юлії]. З цього факту Balugyánszky [Балудянські / Балудянський] цілком правильно вважає недоречним виводити підпорядкованість Мункачського єпископства³⁶.

Я сам теж вважаю, що цей факт не включає в себе, що Мункачське єпископство було б підпорядкованим Дюлафегерварському архієпископу. А якщо даний факт мав місце, то це скоріше певний натяк, що Кертвельєський [Грушівський] монастир, який був грецького обряду, нехай визнає і юрисдикцію Римської церкви, тобто заявить про унію з Римською церквою. До речі, щодо цього предмету на головне питання не відповів і Balugyánszky [Балудянські / Балудянський].

Отже, хоча й може бути доведена безпідставність твердження надъвародського списку імен, це ще не розкриває суті, чи Мункачське єпископство у цей час уже було самостійним або залежало й від іншого єпископства, як у більш пізні століття. Це питання, на мою думку, може вирішити розкриття іншого питання: чи були єпископ János [Янош / Іоан] та вірники його дієцезії / єпархії католиками-уніатами? Бо якщо він був грецького необ'єднаного [віросповідання], тоді не міг залежати ні від Дюлафегерварського, ні від будь-якого іншого католицького архієпископства. А я кажу, що єпископ János [Янош / Іоан] та його вірники у той час ще були схизматиками [розкольниками] і нижче розкрию це. А звідси випливає, що він як Мункачський єпископ-схизматик мав бути незалежним і самостійним єпископом. Тим більше, що той стан, згідно з яким мункачські єпископи підпорядковувалися то одному, то іншому католицькому єпископові, наступив пізніше, після об'єднання у 1649 році, як це частково демонструють у певному порядку листи з призначеннями та даруваннями королів і правителів, які роздають патенти:

³⁶ Balugyánszky András: Egyháztörténetirat. Eperejesen 1846. 426. Lap.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

Рік	Місяць	Число	
1491	Червень	1	II. Ulászló [Уласло II] надає патенти єпископові János [Янош / Іоан]
1551	Жовтень	1	Король Ferdinánd [Фердинанд] – для єпископа László [Ласло / Владислав]
1551	Жовтень	9	Той же король для того ж єпископа
1552	Березень	15	Той же король для того ж єпископа
1558	Липень	3	Королева Izabella [Ізабелла] – для єпископа Hilarius [Хіларіус / Іларіон]
1561	Січень	25	Король János [Янош] – для єпископа Hilarius [Хіларіус / Іларіон]
1569	Жовтень	13	Король II. Miksa [Мікша II / Максиміліан] – для того ж єпископа
1569	Жовтень	13	Король II. Miksa [Мікша II / Максиміліан] – для того ж єпископа
1597	Вересень	27	Австрійський ерцгерцог Mátyás [Матяш] – для єпископа László [Ласло / Василь]
1601	Березень	26	Австрійський ерцгерцог Mátyás [Матяш] – для єпископа Sergius [Сергіус / Сергія]
1606	Березень	8	Bocskay István [Іштван Бочкаї] – для єпископа Sergius [Сергіус / Сергії]
1623	Лютий	10	Трансільванський князь Gábor [Ґабор] – для єпископа Petronius [Петроніус / Петроній]
1627	Червень	12	Князь Gábor [Ґабор] – для єпископа Gregorovics János [Янош Ґреґоровіч / Іоан Ґриґорович]

1630	Травень	28	Граф Bekényi Alaghy [Алагі Бекені] – для того ж єпископа
1634	Січень	5	Трансільванський князь Rákóczy György [Дьєрдь Ракоці] – для єпископа Tarasovics Vazul [Вазул Тарасовіч / Василь Тарасович]
1639	Вересень	13	Граф Forgács Miklós [Міклош Форгач] – для того ж єпископа
1659	Листопад	10	Імператор I. Leopold [Леопольд I] – для єпископа Párthenius Péter [Петер Парфеніус / Парфеній Петрович]
1689	Березень	11	Імператор I. Leopold [Леопольд I] – для єпископа Cammellis János [Янош Каммелліс / Іоан де Камеліс], підпорядкованість Єґерському єпископу
1707	Вересень	22	Імператор József [Йожеф] – для єпископа Hodermarszky [Годермарські / Годермарський], підпорядкованість Єґерському єпископу
1716	Листопад	8	Імператор Károly [Кароль] – єпископу Bizanczy [Бізанці / Бізанцій], підпорядкованість Єґерському єпископу
1734	Серпень	26	Імператор Károly [Кароль] – єпископу Olsavszky Simon [Шимон Олшавські / Симеон Ольшавський]
1738	Квітень	26	Імператор Károly [Кароль] – єпископу Blasovszky György [Дьєрдь Блашовські / Юрій Блажовський]
1743	Березень	12	Mária Terézia [Марія-Терезія] – єпископу Olsavszky Mihály [Мігаль Олшавські / Мануїл Михайло Ольшевський]

Після згаданих вище єпископів крісло правителя Мункачської єпархії займали Bacsinszky Endre [Ендре Бачінські / Андрій Бачинський], Rócsi Elek [Елек Повчі / Олексій Повчій], Porovics Vazul [Вазул Поповіч / Василь Попович]. Проте всі вони, починаючи з Endre Bacsinszky [Ендре Бачінські / Андрій Бачинський], який був призначений єпископом у 1772 р., уже управляють греко-католицькими вірниками з повною незалежністю, без того, щоб підпорядковуватись якомусь іншому єпископові. З вищенаведеного витягу випливає, ніби зі згаданих Мункачських єпископів тільки троє, а саме – Camellis, Hodermarszky і Bizánczy [Камелліс / Камеліс, Годермарські / Годермарський та Бізанці / Бізанцій] були єпископськими помічниками [вікаріями єгерського римо-католицького єпископа]. Цю точку зору поділяє також і Balugyánszky Endre [Ендре Балудянські / Андрій Балудянський, греко-католицький священник і викладач церковного права й історії, жив у 1800–1854 роках], який також тільки цих трьох чоловіків згадує передусім як обрядових помічників [вікаріїв] єгерських єпископів³⁷. Ця віра, крім іншого, базується на незначному ігноруванні. Так, Olsavszky Mihály [Мігаль Олшавські / Михайло Ольшавський] у 1743 р. був призначений Мункачським єпископом. І хоча в його декреті про призначення не вказано того, що він розглядається тільки як обрядовий помічник Єгерського єпископа, в дійсності він все-таки був ним, як це більш докладно випливає з частини його біографії:

«Очевидно, починаючи від вельми преподобного Георгія Фенеші, колишнього єгерського єпископа, єгерські єпископи намагалися усілякими способами і під різними приводами додавати собі якусь юрисдикцію над мукачівськими вікаріями, але серед них найбільше – Франциск із графів Баркоці, який уже тоді просувався від каноніка і єгерського пароха до спішського пробста, видав беззаперечні докази, що було на душі руського духовенства і його мукачівських єпископів, коли їх не тільки від юрисдикції над 13 парафіями спішських русино-католиків, у володінні якої вони з давніх часів мирно перебували, тому тільки

³⁷ Balugyánszky Endre, id. Munk. 482. s kk. I.

через сумнівні винятки вони жодним чином не могли і не повинні були бути позбавленими, тому що Петро Партеній стосовно цього у 1662 році, узявши до уваги свою значну віддаленість від Спішу, письмово доручив спішським пробстам, як найближчим сусідам і таким, що мають найбільшу обізнаність щодо спішських парохів і парафій грецького обряду і які можуть допомагати у розгляді суперечок, просто їх викреслив, а ще й був автором, щоб зі справді русинської парафії, а саме – двох у комітаті Торна і одної новоутвореної з навернених до православ'я лютеран із багатьма філіями у комітаті Гемер, були відірвані від мукачівських єпископів і підпорядковувалися юрисдикції архієпископів Естергому [у складі якого діяло згадане пробство Спіш]. А після того, як на місце Габрієля Ердевді, який помер 1744 року, той же Франциск того ж року 8 грудня зі спішського пробста став егерським єпископом, продовжив одразу для прихильності свого латинського духовенства робити порядки і розпорядження, силою яких вони як у Второкнижжі, глава 25: «не зав'яжеш рота волів, коли він молотить», або про що Павло викладає у писанні до Тимофія, глава 5, вірш 15 – тих щорічних доходів, які дотепер русини-католики звикли платити своїм власним священникам, могли від згаданих русинів не тільки вимагати, але і з допомогою світської влади силою примушувати робити сплату».

Після цього, автор згаданої біографії пише, що коли Егерський єпископ граф Bárkóczy Ferenc [Ференц Баркоці, угорський дворянин і римо-католицький єпископ Егера у 1744–1761 роках; з 1761 року – архієпископ Естергома і примас Угорщини] у 1748 році [у рамках] церковного візиту відвідав комітати Szabolcs, Szathmár, Ugocsa й Mármoros [Саболч, Сатмар, Уґоча та Марморош], то здійснив поїздку до м. Munkács [Мункач]. Тут викликав до себе провідних «руських» священників, які належали до Мункачської єпархії, зокрема, таких як Desko György [Дьердь Дешко], що був помічником єпископа Olsavszky Mánuel Mihály [Мануел Мігаль Олшавські / Мануїл Михайло Ольшавський]; Harilovics Dániel [Даніель Гаріловіч]; Hordermarszky Elek [Елек Годермарські / Йосип Годермарський], головний берегський

архідиякон та мункачський священник; Petkóvszky János [Янош Петковскі] дорогський священник та архідиякон; Rosi György [Дьердь Роші] надьсевлюський священник та багато інших, – і поміж найсерйозніших погроз змусив, щоб вони визнали вищість юрисдикції егерського єпископа над мункачським і щоб про це надали декларацію, скріплену присягою. Коли це відбулося, до подібного змусив і самого єпископа Olsavszky Mánuel Mihály [Мануел Мігаль Олшавскі / Мануїл Михайло Ольшавський], чию присягу та визнання автор біографії викладає у повному об'ємі. А ця залежність єпископа Olsavszky Mánuel Mihály [Мануел Мігаль Олшавскі / Мануїл Михайло Ольшавський] не припинилася й зі смертю Barkóczy [Баркоці]. Навпаки, як підтверджує з оригіналу цитований лист, під час єпископства графа Eszterházy Károly [Кароль Естергазі], він сприймався тільки як обрядовий помічник єпископа.

«Вельми преподобний пане!

L. F. C.

Пан Михайл Ольшавський, обрядовий мукачівський єпископ уніатів грецького обряду, серед численних скарг, надісланих до трону Його Величності проти парохів різних обрядів, також поскаржився на мого пароха села Надь Казмер [комітат Земплин, сучасна Словаччина], тому що він від селян грецького обряду за звільнення від роботи одного дня, яку для пароха обряду мали виконувати, насильно вимагав відкуповуватися за 2 гроші і, крім того, двох уніатів через щось дуже нагайками побив. Щодо цих скарг Його Величність постановив провести розслідування; а тому для розслідування такого роду треба відправити комісію з урядових на той час представників від славного комітату Земплин і окружному віце-архідиякону грецького обряду треба зробити повідомлення, давши ряд вказівок, щоб він потурбувався при цьому розслідуванні, щоб усе відбулося правильно, спокійно і в належному порядку і щоб ні комітат, ні віце-архідиякон грецького обряду, отримавши від Вищої Ради для себе інструкцію, не виступали ні щодо скарг, ні щодо осіб, а тільки приєднавши до цієї вказівки як саму скаргу, так і витяг розпорядження Вищої Ради, лише після проведено-

го розслідування. Хай надішло мені оригінальний екземпляр із зауваженнями. Надсилаю йому моє єпископське благословення.

*У Снішській капітулі, 15 серпня 1767 року,
вірний батько, Кароль, єпископ егерський,
граф Естергазі.*

Що стосується масштабності цієї єпископської області / єпархії в більш давні часи, то про це так само мало відомо, як і про її походження. Згідно з працями Bazilovics [Базіловіч / Базилович, греко-католицький монах, історик, жив у 1742–1821 роках] та Balugyánszky [Балудянські / Балудянський], наприкінці сімнадцятого століття ще в Дебрецені, в гайдуцьких містах, у комітатах Szolnok [Солнок] і Heves [Гевеш] також були парафії Мункачської єпархії. Це твердження я, загалом, не ставлю під сумнів. Але запитую: чи це дійсно були греко-католицькі парафії, чи це були схизматичні [розкольницькі, тобто православні] парафії? І крім того: чи тамтешніх вірників слід вважати руськими, чи ж їх віднести до іншої народності? Обміркуймо трохи цю справу. Camellis József [Йожеф Камелліс / Йоан-Йосип де Камеліс, вікарій Егерського римо-католицького єпископа для греко-католиків у 1689–1706 роках] – XIV-ий мункачський єпископ – у своєму щоденнику за 1692 рік чітко пише, що 17 жовтня до нього в Дебрецен прибув якийсь грецький монах, іменований Izaiás [Ізаіаш / Ісая], ще з одним волоським священником; і від імені інших священників комітату Bihar [Бігар] – вони поклонилися йому³⁸.

Звідси видно, що хоча у вищезгаданих комітатах і були парафії Мункачського єпископства, але в переважній більшості вони були грецькими, а саме – схизматичні [розкольницькі] парафії. Після настанов єпископа Camellis-a [Камелліс], який при заступництві кардинала Kolonics [Колоніч] із таким самим успіхом навертав [до віри] у щойно згаданих комітатах, як і волоський єпископ Athanazius [Атаназіус / Афанасій] в Erdély [Ердель / Трансільванія], розкольники [схизматики] повернулися до унії і підпорядковувалися юрисдикції того єпископа, який їх навернув³⁹. А що стосується народності вірників цих парафій, щодо цього сучасник Cserey Mihály [Mi-

³⁸ Bazilovics Fundatio Koriathovicsána. Part. II. Pag. 93.

³⁹ Cserey Mihály historiája: Ujabb nemzeti könyvtár. 286, s kk.L. 1852.

галь Черей] чітко пише, що тут вони переважно були волохами і де-не-де греками чи рацами [сербами]. Це підтверджується і тією обставиною, що церковне об'єднання – унію – кардинал Kolonics [Колоніч] у той час із найбільшою силою пропагував саме серед волохів⁴⁰.

Із погляду на головних душпастирів [єпископів] цієї єпископської області, варта уваги й та обставина, що багато хто з них мав стільки різноманітних титулів, ніби вони були єпископами не тільки Мункачської, але й одночасно ряду інших єпархій. Або ніби теперішня Мункачська єпархія утворилася з декількох інших єпископатів. Так, наприклад, Rakoveczky Method [Метод Раковецькі / Мефодій Раковецький] пише про себе як про мункачського, маковіцького, сепеського, краснобродського, мармороського і навіть єпископа всіх існуючих в Угорській вітчизні вірників грецького обряду. [Постає] питання: чи дійсно в Угорщині існувало стільки єпископств? Адже ні в розпорядженнях короля szent István-a [Святий Іштван], який першим заснував у нашій вітчизні католицькі єпископства, ні в історії більш пізніх королів немає жодної інформації, що в Угорщині дійсно були єпископства з такими назвами. Хоча безперечним є й те, що ще до короля Святого Іштвана у цій країні було понад 17 єпископств грецького обряду, а що єпископства Szerémi [Срем / Сремська Мітровіца, сучасна Сербія] та Beleknyesi [Белекнеш / Беюш, сучасна Румунія] і в тринадцятому столітті процвітали разом з численними грецькими монастирями⁴¹.

Колись, ймовірно, до приходу угорців, самостійні єпископства, крім м. Мункач, були і в Маковіцях, Сепеші, Краснобродах і в Мармороші. Проте в часи татарської навали вони були або зруйновані, або ж, оскільки більша частина вірників грецького обряду перейшла до латинської церкви, самі по собі припинили існування і втратили свої назви. Допустимою точкою зору, крім іншого, є і те, що ці різні титули, за винятком мармороського, який розглядається з цілком іншої точки зору, пояснюються тим, що Мункачський єпископ, крім Мункача, мешкав у Сепеші, Красноброді, а в Мармороші передусім у монастирі Körtvélyes [Кертвельєш / Грушово]. І оскільки Мункачські єпископи тривалий час перебували в Кертвельєському монастирі, [постає] питання:

⁴⁰ Cserey id. m. id. h.

⁴¹ Katona: Historia Critica Regni Hung. Term. IV.725. l.

чому вони не називали себе Кертвельєськими єпископами? На мій погляд тому, що саме на старому місці Körtvélyes [Кертвельєш] колись було м. Mármaros [Марморош] – давня столиця комітату⁴². Адже Кертвельєський монастир був заснований воєводою Balica [Баліца] та майстром Drág [Драг] тільки наприкінці XV століття на місці зруйнованого католицького конвенту [монастиря]⁴³. І набагато більше історичних причин вказують на те, що єпископи, які тут мали свою резиденцію, до своїх титулів приєднали стару назву. Ще й у 1751 році Olsavszky Mánuel Mihály [Мануел Мігаль Олшавські / Мануїл Михайло Ольшавський] титулував себе Мармороським єпископом, але потім із невідомої причини цей титул наступні єпископи більше не використовували⁴⁴.

Походження капітули [колегіальний орган управління католицькою дієцезією / єпархією, який створюється при єпископі], яка відносилася до цього єпископства, припадає на більш пізні часи. Оскільки більш давні Мункачські єпископи, зазвичай, обиралися з-поміж отців-василіанів, а сама єпархія теж не була впорядкована і не володіла окремою капітулою. У часи єпископа Brádács János [Янош Брадач / Іоан Брадач, вікарій римо-католицького єпископа Егера для греко-католиків у 1768–1772 роках] вперше зустрічається, що до Мункачського єпископа (у 1767 р.) признаються сім каноніків [члени капітули, найвищі посадові особи, підпорядковані єпископу], які у той час належними фондами та платою не забезпечувалися. Пізніше, у 1775 році, у часи єпископа Bacsinszky András [Андраш Бачинські / Андрій Бачинський], королева Mária Terézia [Марія-Терезія] [належним чином] організувала та забезпечила капітулу.

Одним із найбільш значимих моментів історії цього єпископства і навіть м. Ungvár стало церковне об'єднання,

⁴² Документи щодо цієї теми вперше були оприлюднені Laureani [Лауреані] у III-му томі журналу / Laureani: «Magazinu istoriku pentru Dacia», Bukarest, 1846. 136.s kk. Пізніше єпископом Ендре Ілар'уна / Endre Saguna : “Anhang zu der Promemoria über das Recht der internationalen Kirchen-Autonomie der Romaner: Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten in Siebenbürgen. N. Szeben, 1850.63 s kk.1.

⁴³ Uj magyar muzeum / Новий угорський музей, 1857. Збірник VIII. 324-25. l.

⁴⁴ Узи любові. Проповідь мункачського та мармороського єпископа Мануеля Мігалья Ольшавського / A szeretet kötele. Térítő beszéd Olsavszky Mánuel Mihály munkácsi s máramarosi püspöktől. Pécssett, 1751.

що відбулося тут у 1649 році [у більшості сучасних джерел – 1646 рік; нижче у примітках автор обґрунтовує свою думку]. Руський народ і руські священнослужителі Угорщини, а також румунський народ, який перебував під їх душпастирською опікою, жили до того часу переважно у схизмі [розколі, тобто сповідували православ'я]. Між Римом та угорською руською церквою існував дуже слабкий зв'язок. Вищість Папи та релігійна покора того виду, що тримає християнські католицькі церкви у постійній нерозривній єдності з нащадками Христа та в моральному підпорядкуванні, з боку цього народу та священнослужителів – усе це або не було їм знайомим, або ж проявлялося тільки залежно від епохи, і то в дуже слабких зв'язках.

Вище вже згадувалося мною, що римські Папи ще з часів IX. Gergely [Ґерґель IX / Григорій, Папа Римський у 1227–1241 роках] (1229) з усіх сил намагалися тих волохів та слов'ян, які мешкали в Угорському королівстві й дотримувалися грецьких обрядів, долучити до латинських обрядів і спонукати до церковного об'єднання⁴⁵. Нагадую, що ці прагнення у часи [правління] короля IV. Béla [Бейла IV] (1253 р.) уже давали певні результати. Те, що вони не були тривалими, впливає і з примусових розпоряджень короля Nagy Lajos [Лайош Надь / Лайош / Людовик Великий], чиє релігійне завзяття вплинуло на м'яві паростки унії скоріше спопеляючи, ніж освіжаючи. Це бачимо й у часи правління короля I. Mátyás-a [Матяш I], який у 7 і 25 пунктах закону, прийнятого у 1459 році, очевидно, з метою наповнення королівської казни, говорить, що русини та слов'яни у цю епоху ще були розкольниками [схизматиками] грецького обряду, як і волохи⁴⁶; останні, як знаємо, унію прийняли лише близько 1697 року⁴⁷.

⁴⁵ Katona: Histor. Crit. Regn. Hung. Tom. 545. l. Péterffy. Comil eccles. Hung. Part. II.72.l.

⁴⁶ Ignatius Battyiany Leges Ecclesiasticae Reg. Hungariae. Alba Carolinae 1785. Com. I. Pag. 497. Через це також русини, волохи і слов'яни, будучи грецької віри, які серед інших податок казні платити не мали звичаю, до сплати цього ж податку казні не змушувалися. Далі: §25. Також, як численні волохи, русини і слов'яни, будучи селянами цієї віри, які одні податки до королівської казни не звикли платити, а такі інші королівські податки повинні були сплачувати у теперішньому розмірі, і мало того, відносно інших якихось, які звикли сплачувати, не сплачували?

⁴⁷ Ujabb nemzeti könyvtár. Pest, 1852. Cserey Mihály historiája, 285, s kk. l.

Ще більш очевидно виявляється справжність цього факту з грамоти, виданої королем II. Ulászló [Уласло / Владислав II] у 1494 році. Згідно з нею грецький монастир Körtvélyesi [Кертвельєський / Грушівський] у Mármaros [Мармореш] було передано в юрисдикцію не тільки архієпископа Havasalföldi [Гавашалфельдського / православного митрополита Угро-Влахії, сучасна Румунія], але й Мункачського єпископа, чого б він, певно, не робив, якщо б Мункачський єпископ був уніатським або римо-католицьким єпископом. Із цієї грамоти також випливає, що Мункачське єпископство, а отже і більшість належних до нього вірників, у той час належали до юрисдикції Гавашалфельдського патріарха [мається на увазі той самий митрополит Угро-Влахії], про якого нема доказів, що він був [послідовником] римського обряду або ж був би уніатської віри.

Основні пункти цієї цікавої грамоти звучать так: «Таким чином, вислухавши і щиро прийнявши такого роду прохання згаданого Іларія, ми побачили, що грамоти згаданого патріарха не обірвані, не перекреслені і не пошкоджені в якій-небудь своїй частині, і видаючи наші подібні привілейовані грамоти, за їх зразком дослівно перекладені, видані у такому змісті, в якому вони за звичаєм і по закону існують і їх силою підтверджується правда, ми приймаємо, схвалюємо і ратифікуємо, та поновляючи для того ж монастиря Святого Михайла архангела [Кертвейєшського / Грушівського], а отже, для вищезгаданого брата Іларія та його всіх наступників затверджуємо у правомочності навечно, однак так, що сам брат Іларій, пріор [настоятель] та його наступники повинні і зобов'язані мункачському свого ордену єпископу, трансальпійському [валашському] ж архієпископу, теперішньому і майбутнім, як своїм наставникам, проявляти належну покірність і слухняність на підставі сили і свідчення цих грамот, до яких прикріплена наша таємна печатка, якою користуємося як король Угорщини. Дано у Кошице, руками шановного у Христі отця Фоми, єпископа дьєрського, а згодом егерського, найвищого і таємного канцлера нашого двору і наймилішого нашого відданого 14 травня 1484 року в

четвертий рік мого панування в Угорщині і 24 рік у Богемії. Владислав II⁴⁸.

Отже, безсумнівним є те, що Мункачське єпископство наприкінці XV століття ще жило в розколі [схизмі] грецького обряду. Але у цій Церкві й у шістнадцятому та сімнадцятому століттях східна схизма панувала також не менше, а саме: Taraszovics Vazul [Вазул Тарасовіч / Василь Тарасович, православний єпископ Мукачівський у 1634–1651 роках, один з ініціаторів церковної унії з Римом, що укладена в Ужгороді у 1646 році] висвячувався у Молдові, і як Мункачський єпископ він своїм патріархом визнавав молдовського грецького архієпископа⁴⁹. Хоча Bazilovics [Базіловіч / Базілович] і намагається довести, що цей єпископ уже був уніатом, але підтвердити це не міг. Адже те його розмірковування, що він ніби тільки тому перейшов у схизму, бо Трансільванський князь Rákóczy György [І Дьєрдь Ракоці, угорський аристократ принц / князь Трансільванії у 1630–1648 роках] примушував його до протестантської віри, не має підтвердження. Тому що, по-перше, саме цей Rákóczy György [Дьєрдь Ракоці] написав рекомендаційний лист на ім'я Taraszovics-a [Тарасовіч / Тарасович], який через свою посвяту їхав у Молдову, і цим у всіх відношеннях надав найкращий доказ своєї підтримки. Бо якщо цей князь переслідував би Taraszovics-a [Тарсовіч / Тарасович] лише через свою схильність до протестантизму, то він не писав би для нього рекомендаційного листа; і більше того, навіть не випустив би з країни. І по-друге: якщо Taraszovics-a [Тарасовіч / Тарасович] саме Rákóczy [Ракоці] змушував до протестантської віри, тобто його капітан Balling [Баллінг], комендант Мункачського замку, тоді чому він і сам не став протестантом, як більшість волоських та руських берегських та мармороських аристократів? Або ж чому він став саме розкольник-схизматиком, адже, як такий, він найменше міг відповідати цілям Rákóczy [Ракоці]? На мою думку, звичайно тому, що люди, якими він управляв, у своїй більшості були схизматиками-розкольниками; і якщо б він навіть сповідував унію, то більшість його сподвижни-

⁴⁸ Цитована праця Ігнаца Баттьані / Báttany Ignác I.k. 216–217 l.

⁴⁹ Bazilivics: Fundatio Koriathovicsiana. Part I. Pag. 57.

ків – ні; і хоча він би й залишився єпископом, але без єпархії, тобто титулований пастор / пастух без свого стада. Без сумніву ці та інші політичні причини були тими, які при-тягували його до розкольникства [схизми].

Отже, стверджую, що серед цих причин найголовнішою була та, що більшість народу та священнослужителів уже тільки через те, що схизма як серед руських, так і волохів була ніби їх національною ознакою, і оскільки у схизмі національності не зазнавали нападів – вони швидше були готові належати до неї, аніж до унії. До речі, цим доведу, що в цю епоху руський народ головним чином був дійсно схизматичним, а не об'єднаним. Оскільки Taraszovics [Тарасовіч / Тарасович] у 1633 році став Мункачським єпископом, а про 1614 рік Kazy [Казі] у своїй історії пише таке про релігійні обставини цього народу:

«Homonnai György [Дьєрдь де Гомонна] серед своїх завдань ніщо не вважав більш важливим, ніж повернути руських, які проживають у Каратах, у лоно Римської церкви. І щоб досягти цього якнайпростіше, він викликав Cruspesci Anasztás-a [Крушпешці Анастас] премишлянського архієрея [єпископа Пшемисля, сучасна Польща] з Русі (слід розуміти – з Польщі) та зобов'язав його до навернення. Мункачський єпископ (Sergius / [Сергіус]), якого увесь той народ слухав, а Anasztás-a [Анастас] не міг терпіти навіть вигляд, шукав темноти і ховався. Скликавши священнослужителів і монахів, які проживали в маєтку Homonnai [де Гомонна], просвітив їх щодо необхідності об'єднання, а вони визнали римського Папу, але й надалі зберегли обряди Грецької церкви. Це стало єдиним благодатним плодом тих намагань, милим Богові та людям. До речі, Римська церква завжди мала свою специфічну особливість, що у тихі та спокійні часи вона звикла розширюватися і зростати; і на противагу – розкол у більшості випадків наставляв, ріс і поширювався у смутні часи.

Але тут ревність і благочестя Homonnai [де Гомонна] не охолонули. Колишню каплицю, споруджену на честь Homonnai Mária [Марія де Гомонна], яка вже була в аварійному стані, він заново збудував... У ці часи серед руських були деякі священнослужителі, котрі надзвичайно обурювалися

Cruspesci [Крушпешці] як чинником об'єднання. Вони озброїли проти нього простолюдинів, і ті мало не вбили доброго архієрея. Оскільки більш розлючені вхопилися за дрюки та кілки й, озброївшись іншими різними засобами, атакували Cruspesci [Крушпешці] та його колег-священнослужителів і вже майже поранили, коли Homonnai [де Гомонна] із усім своїм родом поспішив на допомогу й пострілами розігнав повсталий натовп. Крім того, щоб значну більшість зберегти у вірі та втримати в покорі щодо Папи, труди його виявилися марними. Оскільки спокушені грецьким захопленням й відокремлені, вони незабаром повністю відірвалися від Римської церкви й знову вперто трималися власних старих обрядів»⁵⁰.

І все це відбулося тільки дев'ятнадцять років тому. Taraszovics [Тарасовіч / Тарасович] був проголошений єпископом! І правда, хоча наступник єпископа Sergius-a [Сергіус / Сергій, православний єпископ Мукачівський у 1601–1623 роках] – Petronius [Петроніус / Петровій, православний / греко-католицький єпископ Мукачівський у 1623–1627 роках] – у 1623 році уже згадується як предстоятель об'єднаної Мункачської грецької Церкви, проте Gregorovics János-a [Янош Греґоровіч / Іоан Григорович, православний єпископ Мукачівський у 1627–1634 роках] уже ні. А Taraszovics [Тарасовіч / Тарасович], як знаємо, відкрито жив у розколі.

Отже, кого можна з того часу згадати як уніатів у Мункачській єпархії – можливо, священників і більшість народу? Народ, як бачимо і переконаємося надалі, – ні, оскільки він ще впертіше тримався розколу, ніж самі єпископи; а священників аж до 1649 року [у більшості джерел рік Ужгородської унії – 1646], коли схильність до об'єднання виявилася найбільшою, – теж ні. Оскільки священники Мункачської єпархії саме у тому писанні, яке вони у 1652 році направили Папі Х. Innocens [Інноценц Х / Інокентію, Папа Римський у 1644–1655 роках] про факт об'єднання, що відбувся, та умови, самі про себе писали: «Ми повернулися назад, відрікшись і прогнавши з наших сердець схизму грецького божевілля, об'єднавшись із непорочною Дівою і єдинородним Сином Божим, тобто зі

⁵⁰ Historia Regni Hungariae, Autore Fancisco Kazy. Tyrnaviae 1737. Libro II. Pag. 114–116.

святою Римською церквою, яку ми до цих пір без всякої причини ненавиділи». Чи потрібно щодо цього більш вагоме свідчення? Або чи можемо закрити очі на той історичний факт, згідно з яким руська та волоська народності цієї єпархії, які у нашу вітчизну потрапили, відірвавшись від грудей руської та волоської націй, які по сьогодні є послідовниками розколу, ніби слідуєчи своєму природному інстинкту, наполягали на віросповіданні своїх батьків, чию привабливість посилювали та утримували чари національності?

Справді, конкретніше про факт більш тісного релігійного об'єднання – унію, яка постала на підставі визначеної наперед та взаємної трансакції і тісніше прив'язала Мункачську єпархію до Римо-католицької церкви, як з ієрархічної, так і з догматичної точки зору, – можемо говорити тільки починаючи з єпископа Parthenius-a [Парфеніус / Парфеній], тобто з 1649 року. Оскільки у цей час уже і Римо-католицька церква була краще підготовлена до місіонерської роботи, а на передній план вийшло значне поширення протестантизму, то руські і слов'яни Мункачської єпархії, фактично були змушені здійснити вибір між шляхом католицизму та протестантизму. Таким чином [вони] погодилися пристати до основи релігійної унії (єдності).

Так сталося, що в 1649 році під проводом Parthenius Péter-a [Петер Парфеніус / Парфеній Петрович], який у минулому році постав перед синодом у м. Nagyszombat [Надьсомбат / Трнава, сучасна Словаччина, де в ті часи розташовувалася резиденція архієпископа Естергома – глави Католицької церкви Угорщини]⁵¹, у м. Ungvár зібралися 63 священники Мункачської єпархії. Тут, у внутрішній замковій католицькій великій церкві провели зібрання й прийняли рішення, згідно з яким після цього вони житимуть у тісній єдності з Римо-католицькою церквою, але за таких умов: 1) щоб і надалі вони могли вільно дотримуватися грецького обряду; 2) щоб своїх єпископів обирали самі, а їх схвалювали римські Папи; 3) щоб вони отримали ті ж релігійні права й привілеї, якими живе Римо-католицька церква. По цьому, обравши Parthenius-a [Парфеніус / Парфеній]

⁵¹ Peterffy: Concilia Eceles. Regn. Hung. Part. II.

єпископом, про результат об'єднання (унію) незабаром (15 січня 1952 року) вони доповіли у Рим Папі Х. Innocenc-у [Інноценц Х / Інокентій Х]. Увесь синод просив, щоб Parthenius [Парфеніус / Парфеній] був затверджений єпископом. І в такий спосіб було запущено і розпочато благословенну працю щодо релігійного об'єднання. Але тільки розпочато, а не завершено,⁵² оскільки ті умови, які священники висунули для прийняття унії, чітко показують, що священнослужителі Мункачської єпархії та народ дуже багато чого очікували

⁵² Тут щодо року та кількості [присутніх] священників трапляється незначний анахронізм і суперечність між авторами, а саме: Balugyánszky Endre [Ендре Балудянські / Андрій Балудянський] ставить факт [оформлення] декларації об'єднання на 1646 рік із 400 пресвітерів (Egyházi történetirat. Eperjes, 1846. 481.l.), Kazy [Kazi] – на 1651 р. (Historia Regni Hungariae. Libro VII. Pag.159); Horváth Ferencz [Ференц Говат] – на 1640 рік (Unio Kalocsa 1859, 320.l), інші – знову на 1648 рік (Religio, 1860 річник № 21). Я у цьому питанні приєднуюсь до Bazilovics [Базіловича] і як щодо дати, так і щодо кількості священників той документ вважаю фактичним джерелом [інформації] про унію, який був щодо питання унії направлений Папі Х. Innocenz [Інноценц Х / Інокентій Х]. У ньому ж сказано: «Це ж повернення відбулося 24 квітня 1949 року за царювання Фердинанда III, найсвятішого Римського Цісаря, в латинській церкві фортеці Унгвара, що знаходиться у володінні високопоставленого графа Георгія де Гомонна, а саме так: пан єпископ мункачський Василій Тарасович, якого вже немає серед живих, після того, як будучи прихильником як до схизматиків, так і еретиків, порвав зв'язки зі святою унією, прилюдно відправив нунція Католицької церкви. Звернувши увагу на це, шановний у Христі отець, пан Георгій Якушич, єпископ егерський, спочиваючий у Христі, маючи при собі преподобних отців-василіанів, прийнятих для цієї мети отця Петра Парфенія і отця Габрієла Касовича, дуже чемно в письмовій формі запросив в Унгвар і після того як була проведена згаданими отцями сприятлива бесіда про святу унію, до якої прагнув, дуже легко досяг за допомогою Святого Духа, призначив день Святого Георгія-мученика, для визнання віри. Коли прийшов той день, ми, шістдесят три священники, зібравшись, пішли слідом за високоповажним паном егерським єпископом у вищезгадану церкву. Таким чином, після того як узяти участь у Таїнстві Жертвоприношення, і після того як окремі священники прийняли святе причастя за відпущення гріхів, вголос висловили визнання віри згідно з прописаною формулою, а саме: ми віримо у все, що вірить свята наша римська мати-церква і в що наказує вірити, визнаємо найсвятішого отця Інокентія Х, спільного нашого пастиря Христової Церкви, з нашими наступниками бажаємо і хочемо бути залежними від нього у всьому, додавши, однак, ці умови і таке інше». Цікаво зауважити щодо цього напису: в ньому нема жодного слова про ті догматичні принципові особливості між Церквою східного грецького обряду та римською Церквою, які і зараз творять майже несумісне провалля, як, наприклад, перевтілення серця господнього, чистилище, нерозривність таїнства шлюбу ex adulterio та ін. І що наша об'єднана братія тут однозначно заявляє тільки про папський послух. Пізніше (на 1660) у цьому розумінні Parthenius-у [Парфеніусу / Парфенію] уже підкорилось понад 400 священнослужителів.

від їх здійснення і одночасно висловили те, що тільки тоді стануть вірниками Римської церкви і тільки до тих пір будуть ними, якщо поважатимуть їхні побажання.

Наскільки руські священники наполягали на вищезгаданих умовах, показує і та обставина, згідно з якою ще й сам Parthenius [Парфеніус / Парфеній], якого Leopold [Леопольд] затвердив єпископом тільки в 1660 р., спочатку дав висвятити себе трансільванським архієпископом-схизматиком Simonovics [Шімоновичем]. Тим самим ніби одночасно прагнув, щоб, з одного боку, завоювати на свій бік і монахів, прив'язаних до східної схизми, а з іншого – народ. Адже значна більшість юрби мало-що розуміла з сутності унії; якщо їм здалося б, що вони помітили незвичні зміни у зовнішніх формальностях, то могли б легко звести нанівець усю працю, спрямовану на позитив.

Отже, скільки б не намагався дехто розповсюдити віру в те, ніби угорські, руські та волоські священнослужителі та натовп завжди, а головним чином після Parthenius-a [Парфеніус / Парфеній], безвідривно жили у релігійній унії з Римською церквою, я стверджую: це неправда. І, по суті, це такий вид самообману, мотиви якого можна шукати лише у незнанні історичних предметів. Уже цитовані мною історичні факти підтверджують, що колись усе було навпаки. Більше того, наслідую стверджувати, що і в часи Parthenius-a [Парфеніус / Парфеній]⁵³ і після нього, майже до кінця минулого століття, справа унії в Мункачській єпархії стояла на дуже слабких ногах.

Із листа імператора I. Leopold-a [Леопольд I], адресованого у 1660 р. палаті [королівська курія – головний урядовий орган] у м. Pozsony [Пожонь / Братислава] щодо призначення Parthenius-a [Парфеніус / Парфеній] єпископом впливає: навіть після конгресу в м. Ungvár були ще священники та вірники, які Parthenius-a [Парфеніус / Парфеній] як греко-уніатського єпископа не визнавали своїм церковним владиною. Із щоденника Camellis József-a [Йожеф Камелліс / Йоан-Йосип де Камеліс] та його біографії впливає, що до нього, в

⁵³ Bazilovics id. munk II. r. XI. fej. Balugyászky idézett munkája, 438.l.

1690 році, більшість священників, які ним управлялися, та народ перебували в розколі. Довелося обійти майже кожную громаду та кожную парафію, щоб намовити їх до унії, внаслідок чого в 1692 році на синоді, який відбувся у м. Мункач, було необхідно заново проголосити унію від імені усього руського народу.

Справа унії ще й на початку вісімнадцятого століття не могла зміцніти в народному середовищі. Нехай підтвердженням цього послужить історія біксадського монастиря, подана Szirmai Antal [Антал Сірмаї] – ігуменом монастиря, який пише:⁵⁴

«Монахи, які належать до ортодоксального ордена sz. Bazilius [Св. Базіліус / Св. Василь], тут мають свій монастир на прекрасному просторому пагорбі. Збудував його абат, брат Ezaiás [Ізайаш / Ісая] грецької національності, який був родом із причорноморського міста Trebisonde [Требішонде / Трабзон, сучасна Туреччина], де він був настоятелем (архімандритом) монастиря Kalugyer [Калудер / Калугер]. Але в 1689 році кардинал Kollonics Leopold [Леопольд Коллоніч] переводить його разом із Camellis János József-ом [Янош Йожеф Камелліс / Йоан-Йосип де Камелліс], севастопольським турецьким єпископом, із Рима в Угорщину, до необ'єднаних руських, із метою майбутнього їх об'єднання з Римською апостольською церквою. Це було успішно втілено, зокрема, і за допомоги збройної сили там, де це було потрібно. Camellis János József [Янош Йожеф Камелліс / Йоан-Йосип де Камелліс] стає Мункачським єпископом, а Ezaiás [Езайаш] – духовним помічником й апостольським адміністратором у комітатах Bihar [Бігар] та Szathmár [Сатмар]. Коли він прибув у м. Avas [Аваш, сучасна Румунія], то уподобав те місце, де зараз є монастир, оскільки визнав його придатним для усамітненого способу життя, до якого звик, будучи монахом. Отже, з дозволу імператора І. Leopold-а [Леопольда І] він обрав тут своїм місцем проживання з декількома братами-монахами. Будучи призначеним абатом, його [монастир] разом із храмом збудував із дерева, з допомогою мешканців

⁵⁴ Szirmai Antal: Szathmár vármegye leirása II. r. Budán, 1810. 332. s. kk. 1.

м. Avas [Аваш, сучасна Румунія] та священників, й у 1700 році довів його до досконалості [тобто до завершення].

Проте з нападом II. Rákóczy Ferencz [Ференц II Ракоці] вітчизна вплутується в сум'яття. Благородний Szuhay Mihály [Мігаль Сугаї], старовір, мешканець Sikárló [Шікарло / Чикирлеу, сучасна Румунія], прогнав від себе законну дружину, жив у блуді з дружиною свого брата. За це кровозмішення отець Ezaiás [Езаіаш] їх суворо засуджував і піддав церковній анафемі та покаранню. А той, розгнівавшись, приєднався до війська Rákóczy [Ракоці], і в 1703 році в нічний час разом зі своїми товаришами в червоному [закривавленому] одязі – куруцями напав на монастир, де абата Ezaiás [Езаіаш] порубав на дрібнесенькі шматки, а монастир-лавру сплюндрував та спалив.

Абат Ezaiás [Езаіаш] заслужено був зарахований до досконалих апостольських мужів. Він залишив письмову згадку про труди з метою об'єднання руського та волоського народів, де одночасно вказує, що цей народ, який виховано в незнанні, був доведений до схизми тільки через запущеність та спокусу. Слід відзначити, що під час постійних війн у вітчизні ніхто не слідкував за тим [народом], своїх висвячених єпископів вони брали з необ'єднаних руських частин. Описує неосвіченість народу: коли він, згідно з вимогами Римської католицької церкви, навчав руських таїнствам святої Трійці, один старий руський відповів йому: “Oj ne bulo slihati o svatej Troici, a preci lude hliba jili!” Тобто: «Не було чути про святу Трійцю, однак люди хліб їли!»

Так, щодо бікадських монахів можна припустити, що цю справу вони, звичайно, далі не просунули. Але ще й попри це, у 1761 році в історії руського та волоського народу повторюється той момент, який показує, наскільки важко укріплювалася в їх грудях унія. Один монах розкольникської віри на ім'я Sophronius [Софроніус], блукаючи тривалий час на межі Erdély [Ердель / Трансільванія] та комітату Szatmár [Сатмар], настільки підбуривав народ, що той готовий був кинутися в обійми східної необ'єднаної Церкви. Для запобігання небезпечного хвилювання було направлено Мункачського єпископа Olsavszky Mihály [Мігаль Олшавскі /

Михайло Ольшавський], який мусив виконати справжню місіонерську роботу, щоб відновити релігійну єдність, що похитнулася⁵⁵.

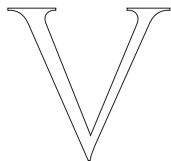
Посилаючись на стільки історичних фактів, справді можемо стверджувати, що у Мункачському великому єпископстві тільки наприкінці минулого століття проявляється домовленість щодо руху за релігійну єдність. Тобто передусім із 1772 року, коли єпископом було призначено Bacsinszky Endre [Ендре Бачинські / Андрій Бачинський] і коли Мункачська єпархія була канонізована і стала незалежною від Егерської єпископської дієцезії, самостійною, а резиденція єпископів перенесена в м. Ungvár.

Із цього моменту не відбулося жодної більш значимої події у внутрішньому житті цієї єпархії, а отже – познайомимися тепер з іншими визначними місцями міста Ungvár.

Палац
греко-католицького єпископа
на площі Бачинського

⁵⁵ Із цієї нагоди пам'ятну промову цього знаменитого єпископа надруковано в численних екземплярах «руською», волоською, латинською і навіть угорською мовами під назвою «Узи любові» / „As zeretet kötelei.” Pécssett, Engel József betűivel.

**Римо-католицька церква м. Ungvár
та житло священника.
Помешкання для вчителів та органістів.
Історичні доходи церковної парафії.
Czebolnyai [Цегольнянська] парафія та храм.
Соборний храм та єпископська резиденція.
Грецька церква**

Римо-католицька церква
Св. Георгія
на вулиці Волошина

Уже з початку 14 століття про місто Ungvár відомо, що воно творило відомий осередок не тільки політичних, але й релігійних рухів. Це місто належало до тих рідкісних місць нашої вітчизни, де римо-католицьке релігійне життя зі своєю громадянською владою і духом, що запанував у всій країні, почало розцвітати раніше, ніж інші віросповідання. Немає жодного сліду, що чимала кількість руських, які тут проживали, у ті часи мали б свою церкву. Це цілком природно, бо дух римо-католицького релігійного вчення не лише безперешкодно продовжував свої завоювання ще з часів szent István-a [Святий Іштван], але і в дуже набожну епоху, римо-католицький обряд був умовою для того, щоб насолоджуватись політичними та суспільними перевагами. Усе це яскраво підтверджують царювання Róbert Károly [Кароль Роберт / Карл Роберт] та Nagy Lajos [Лайош Надь / Лайош Великий]. З іншого боку, руські, які були прив'язані до грецького обряду, саме через це відчували чималий тиск та ігнорування, й навіть протидію. Це, зокрема, підтверджує повстання Pethő Péter [Петера Петьо / Петра Петуні] – головного ішпана комітатів Ung [Унг] та Zemlén [Земплен]⁵⁶.

Саме у цьому місті римо-католицькі вірники в 1332 році уже мали свою окрему парафію⁵⁷ й храм. Ця парафія, що переможно вистояла в боротьбі за оновлення віри, процвітає й сьогодні. Вона служить резиденцією унгарському архідеканатові [деканат – церковний адміністративний округ у католицьких та згодом і в протестантських деномінаціях, який входив до складу дієцезії / єпархії]. Але старий храм, що бачив також світанок чотирнадцятого століття, у 1762 році уже не існував. Цей храм у попередні століття стояв не там, де теперішній. Як свідчать хроніки Szalárdi [Саларді], він був якраз перед замком, у межах замкового [оборонного] палісаду. Сам замок творив собою окрему частину міста (центр міста), де мешкали тільки римо-католики, а в інших частинах міста (на околицях) – більшість становило євангельське [протестантське] віросповідання⁵⁸.

⁵⁶ Katona: Historia Critica Regni Hung. Tom. VIII. Pag. 318–431.

⁵⁷ Schematismus almae Dioecesis Szathmariensis, pro anno 1858. Pag. 94.

⁵⁸ Ujabb nemzeti könyvtár Szalárdi krónikája. V. Füzet. Pest. 1853. 175–176. lap.

Найбільшої кризи парафія та храм зазнали близько 1680 року, коли з міст Munkács [Мункач] та Beregszász [Берегсас] в Ungvár проникла й почала зі значною силою поширюватися свобода протестантських релігійних догматів і своєю національною привабливістю захопила значну частину римо-католиків. Унаслідок цього, кількість римо-католиків настільки зменшилася – як у комітаті, так і в місті Ungvár, – що у 1681 році вони змушені були через це подати в парламент скаргу на образу⁵⁹. Адже слід відзначити, що ще до того, коли дім [династія] Rákóczy [Ракоці] повернувся до римо-католицького віросповідання, стара герцогиня, уроджена Báthory Zsófia [Жофія Баторі, дружина принца / князя Трансільванії Дьєрдя Ракоці II, мати принца / князя Трансільванії Ференца Ракоці I, жила в 1629–1680 роках], яка управляла усім домом, анулювала ту допомогу, яку до того в її домініях отримували протестантські проповідники.

Однак комітатом Ung [Унг] було прийнято інше рішення. Протестантським вірникам присуджено як виноградники та будинки, якими вони володіли з моменту переходу [з католицизму в протестантизм], так і храм, школу та житло священника⁶⁰. Пізніше, імператорським і королівським рескриптом у 1681 році, протестантській братії було підтверджено цю практику на право користування⁶¹; а римо-католицька парафія була вже майже на межі розпуску.

Однак від кінцевого занепаду, куди цю парафію занесли буремні вітри релігійний блискавок, успішно врятував székeksi gróf Bercsényi Miklós [сейкешський граф Міклош Берчені], який за дружину мав надзвичайно побожну Drugeth Krisztin-y [Крістіна Другет, остання з представників династії Другетів, перша дружина Міклоша Берчені, що забезпечила йому право на отримання замку і міста; жила у 1655–1691 роках]. У 1695 році він повернув засмученим католикам як зайняті протестантами житло, храм й школу, так й інші доходи. З тих часів практика та задоволення потреб віросповідання цієї Церкви були непорушними з усіма

⁵⁹ Gr. Majláth János: vallási mozgalmak Magyarországon pest. 1844. 30. l.

⁶⁰ Там само. С. 30.

⁶¹ Там само. 44, 45. l.

Перша римо-католицька
парафіяльна церква 14 ст.
на вулиці Капітульній
із резиденцією настоятеля
та школою; реконструкція

перевагами віровчення, визнаного офіційним у всій країні. Під час повстань [під проводом] Tököli [Текелі] та Rákóczi [Ракоці] старий храм було так пошкоджено, що замість нього, хоча й не на старому місці, потрібно було збудувати новий. Щоб вірники, як говорив Salamon [Соломон], одночасно з відновленням миру молилися: «Нині ж Господь, Бог мій, дарував мені спокій: нема противника і нема більше перепон. І ось, я маю намір збудувати Дім імені Господа, Бога мого» (Книга царів III, 5 частина 4–5 вірш).

Фундамент теперішнього храму вірники заклали за підтримки віце-декана [керівника деканату – церковного округу] Horváth Imre [Імре Горват] у 1762 році, як подається в парафіяльному збірнику протоколів на 21 сторінці в таких рядках: «Перший камінь нового парафіяльного храму закладено нами в 1762 році, в день szent György [Святого Георгія / Юрія] лицаря та великомученика. Я, Horváth Imre [Імре Горват], парох та віце-декан [деканату] Унг, за присутності численних панів та дам, спутившись до основ

святині в ім'я нероздільної Святої Трійці, заклав у фундамент три камені; за мною слідували численні високоповажні священники та пани посадовці; у той час як свистки і барабани звучали та гармати палили; цей храм, так само як і старий, було посвячено на честь *szent György* [святого Георгія / Юрія]⁶². «У 1763 році, – продовжує далі *Horváth Imre* [Імре Горват], – я замовив для великого вітваря намалювати ікону *szent György* [Святого Георгія], лицаря та великомученика, у відомого іконописця на ймення *Kraker* [Кракер], який мешкав у Моравії. Для оплати я через пана управителя благородного *Záborszky Róbert* [Роберт Забор-

Римо-католицька церква Святого Іштвана в районі парку Підзамковий;
реконструкція

⁶² *Protocollum Distrectus Ungvariensis*.

скі] надіслав 20 штук золотих ясойському пробсту [пробст монастиря в Ясові, сучасна Словаччина], щоб він їх надіслав у Rescha [сучасний мікрорайон м. Брно, Чехія] згаданому іконописцю. Крім того, я надіслав панові пробстові ще декілька шкір ведмедів, вартістю по декілька золотих, завдяки меценатам, з нагоди ярмарку та в подяку за те, що пан пробст був такий люб'язний ту ікону доставити додому з Моравії. Усі ці витрати я здійснював із власної кишені, але 24 золоті мені пізніше було повернуто з церковної каси»⁶³.

Старе житло священника у 1764 році було в дуже аварійному стані. Таким чином, за активної співпраці уже згаданого віце-декана Horváth Imre [Імре Горват], королівська казна розпорядилася спорудити нове помешкання священника, побудова якого описується так. Цього року, пише Horváth Imre [Імре Горват], вельможний Neuthold János [Янош Нойтгольд], радник казни його королівської величності, був відряджений у м. Ungvár. Побачивши спустошений стан парафіяльного будинку, на петицію, подану мною раніше на ім'я голови казни [королівської курії – головного фінансового та господарського органу королівства, на чолі з головою; тут і далі казна, королівська казна, курія вживаються як синоніми], мене дуже підбадьорив і заохочував до того, щоб я особисто клопотав перед головою щодо будівництва мого житла. Тому я вирушив у м. Gödöllő [Ґеделле, Угорщина] до голови [королівської казни / курії], його ексцеленції графа Grassalkovics Antal-a [Антал Грашшалковіч, угорський аристократ і глава найвищого урядового органу – королівської курії, жив у 1694–1771]. Побачивши його привітне обличчя та почувши його сердечну мову, я виклав своє прохання, на яке він, втішаючи, відповів: «Що зможу зробити для розради та користі вельмишановного пана, як кажуть, я зроблю все. Зведу панське помешкання; подвір'я ваше розширю; ті пів наділу, що по сусідству з парафією, приєднаю до подвір'я парафії. І оплату я збільшу». Усе це збулося, але з якими турботами та неприємностями! Хоча моя плата й була підвищена на сто рейнських форинтів, але я втратив дві бочки вина, чотири бочки пива, 12 бара-

⁶³ Там само. С. 29.

нів, і доплату на м'ясо та городину, які до цього часу давала домінія.

У результаті поданого мною вище клопотання, голова курії [королівської казни] звелів мені протягом трьох місяців підготувати і представити проєкт нового житла для священника, що його належало збудувати. З іншого боку, також серйозно наказав управителю домінії, щоб той без зволікання приступив до будівництва і закінчив його щонайшвидше⁶⁴.

Після цієї передісторії, врешті-решт, пан управитель сконтактував зі мною. Проте після того, як я презентував свій проєкт, між нами одразу виникли труднощі. Паном управителем було сказано, що це буде не житло священника, а замок! Крім того, він висунув також нові перепони щодо парафіяльного саду і хотів його всіма способами забрати, доповідаючи голові курії [королівської казни], що через цей сад надзвичайно збільшиться подвір'я парафії. І я, побачивши цю загрозу для парафії, також понаписував до голови курії [королівської казни]. Навіть просив підтримки у єпископа [римо-католицького єпископа Егера], який, долучивши своє старання до моїх, прийняв щодо вищевказаного питання таке рішення: нехай у моєму саду пан управитель не будує житла для магістра-вчителя [керівника початкової школи], а щоб раз і назавжди визначив для цього помешкання той будинок, який стояв по сусідству з ринком, де унґварські греки, зазвичай, проводили свої молитви та збори. Цю пропозицію я подав голові курії [королівської казни], і її було прийнято.

Згодом я звернувся до королівської казни, щоб мені милостиво надали також і сінокоси, тобто пасовища. На моє прохання було прийнято рішення, щоб щороку для мене виділялось пасовищ на 12 возів [сіна]. Але у цій частині я був змушений продовжити боротьбу з лернейським чудовиськом, оскільки замість луки мені підсунули якесь неродюче, поросле верболозом місце біля гусакських лісів [Гусак, село в районі м. Собранце, сучасна Словаччина]. Нарешті,

⁶⁴ Цитата з проток. С. 30-31.

оскільки я не хотів прийняти ці пасовиська, він щодо мене розпорядився, щоб я зайняв і косив виноградники бідних містян і передусім ті ділянки, які ті бідняки за надмірно високу ціну купили від домінії разом із верболозом!

Після важкої боротьби нарешті для мене було повторно призначено сінокоси в напрямку с. Bozdos [Боздош] біля р. Унг. Але й при цьому я зазнав халепи: оскільки надано було їх тільки на 8 возів [сіна]. До цього додалося ще й те, що цю площу я не міг використовувати щороку, а тільки кожного разу на три роки. Тому для такого ж використання мені було надано луку якогось єврея в с. Lakárt [Лакарт / Лекаровце, село біля м. Собранце, Словачина]. Таким великим завданням було організувати римський народ [латинське прислів'я]! Ще відчують і нащадки, скільки доводилося боротися зі службовцями цієї домінії. Набагато легше було реалізувати мої петиції, подані у вищу інстанцію, ніж через цих службовців забезпечити їх виконання⁶⁵. Нарешті, в 1766 році я зруйнував стару парафію, і ми почали будувати нову, також призначену для вічності, як це відчують і побачать мої нащадки. А освятили ми її у 1767 році, у день sz. György [Святого Георгія / Юрія], лицаря та великомученика.

Серед майна, яке належить цій Унгарській парафії, я знайшов 31 ділянку орної землі, які частково були придбані самими священниками, а частково їх відписали їм деякі милосердні вірники заповітом. Крім того, я знайшов 3 виноградники, а саме: на місці [в межах міста] – два, та на горі біля с. Gerény [Ґерень / Горяни] – один. У них мій попередник, обробляючи їх протягом 18 років, інвестував майже 1180 рейнських форинтів. За ці 18 років із них він отримав доходу круглим числом 48 бочок вина; а що не більше – легко віриться, якщо згадаємо про неродючість ґрунтів цих околиць м. Ungvár.

Подальший дохід ця парафія здобула у 1767 році, коли вдова барона Ghilányi Ferenc [Ференц Ґіланьї], яка також мешкала в цьому місті, померши, відписала мені заповітом трьох кріпаків, придбаних за свої кошти, та у місті Szerednye

⁶⁵ Id. h. 33. l.

[Середнє] – будинок. Проте фіскальний прокурор узяв під сумнів правомочність цього заповіту й довів справу до того, що парафія також втратила заповідане майно, [отримавши за нього] незначне відшкодування. Більш успішною була ця парафія у 1770 році, коли Marczibányi Borbála [Борбала Марцібані] – вдова управителя домінії Majerszky Pál [Пал Маєрскі] – подарувала парафії виноградник, іменований Daróczy [Даровці / Дравці], з такою умовою, щоб в унґварській церкві щорічно служили месу в пам'ять і за упокій душі померлого чоловіка, а також її. Щодо володіння цим виноградником парафію більше ніхто не турбував. Таким чином, часто згадуваний Horváth Imre [Імре Горват] теж перестав скаржитися.

Крім цих джерел доходу, дана парафія у цей час володіла ще й таким майном: у с. Gerény [Ґерень / Горяни] – двома кріпаками, а саме – Varga János [Янош Варґа] та Kis Pesta [Пешта Кіш], які мешкали на наділі парафії й зобов'язані були гарувати на унґварського священника. Далі – чотири виноградники, зокрема, один у с. Gerény [Ґерень / Горяни], а в м. Ungvár – три, два з них подаровані парафії ще графами homonnai Drugeth [Другетами де Гомонна]. Ці виноградники були звільнені від сплати будь-якої панської десятини та дев'ятини, що підтверджується дійсними документами з архіву парафії та округу.

Серед скаргів і дорогоцінностей Церкви більш відомими були дві монстрації [дароносиця, у католицькій церкві призначена для позалітургійного вшанування Святих Дарів], подаровані цьому храмові також [представниками роду] homonnai Drugeth [Другет де Гомонна]. Проте, рятуючись від повстання Rákóczy [Ракоці], більший із них був вивезений графом Bercsenyi Miklós [Міклош Берчені], тодішнім паном-землевласником м. Ungvár, у Польщу, а пізніше – в Туреччину, але згодом його та інші скарги храму він відіслав назад.

У новітні часи, а саме влітку 1859 року, за активної підтримки декана та абата преосвященного Huszár Sándor-а [Шандор Гусар], як парафія і належний до неї храм, так і початкова школа отримали нову окрасу та привабливість. А саме: було відремонтоване житло священника – споруд-

жено новий дах, і зараз достойно може називатися однією з найкращих будівель м. Ungvár. Подвір'я парафії та сад були обгороджені, і все оточення парафії ніби помолоділо й набуло приємної форми. Зокрема, будівля школи, мова про яку піде більш докладно в іншому розділі.

Греко-католицька конфесія також із найдавніших часів мала в м. Ungvár парафію та церкву. Зокрема, про міську парафію та храм, який зараз називається Czeholnyai [Цегольнянська церква], читаємо, що в 1575 році ця парафія уже існувала, а храм було збудовано в 1678 році⁶⁶. Цей храм у більш давні часи знаходився не там, де зараз, а в північній частині долини, яка простягнулася під замком – у тому місці, де тепер можна побачити сховище домінії. З нього не знайдемо й сліду: ані в руїнах, ані за іншими ознаками, але традиція та старожили міста так вважають, отже, це правдоподібно.

Здається, отой старий храм наприкінці вісімнадцятого століття уже повністю занепав, оскільки теперішню Czeholnyai [Цегольнянська] церкву, як читаємо в архіві згаданої парафії, у відповідності до вищого розпорядження, заново збудували у 1787 році. Місце, на якому стоїть цей храм, колись був доменіальною ділянкою родини Dolinay [Долінаї / Долинай].

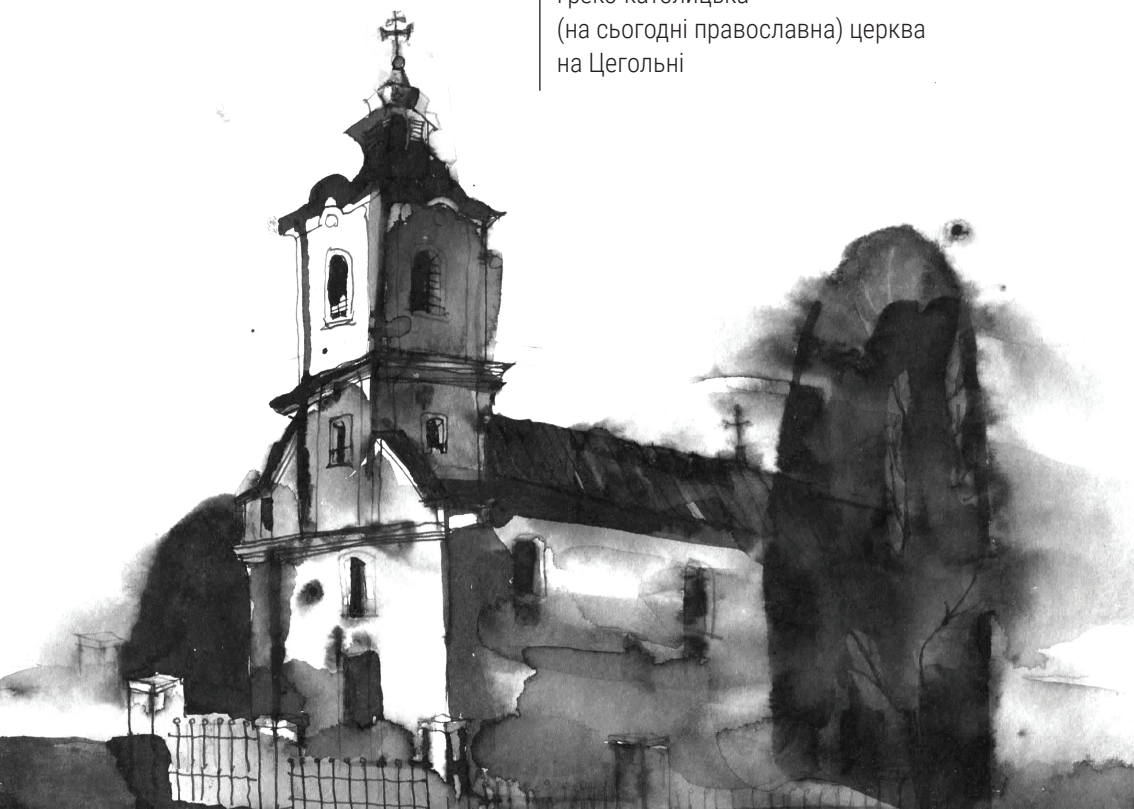
Будівництво храму було завершено у 1802 році, як це підтверджується написом на ньому. Крім казенної домінії, яка для цього надала різний будівельний матеріал і фінанси, храм найбільше може завдячувати старанням фіскального інженера Friedhoffer József [Йожеф Фрідгоффер] та [греко-католицького] віце-декана Susztay János [Янош Шустай]. Під тим храмом є також просторий склеп, де було заведено ховати місцевих парохів і членів родин Cserszky [Черські] і Lyachovics [Ляховіч], які долучилися до її будівництва й утримання. Подвір'я цього храму на даний час служить місцем захоронення більш заможних греко-католицьких вірників, які за місце поховання платять на користь храму певну плату. Також на подвір'ї храму знаходиться будівля школи. Вона, однак, із того часу, як належним чином була

⁶⁶ Schematismus Vener. Cleri gr. r. Catholicorum Munkacsiensis. 1856. Kassoviae, Pag. 209.

організована міська римо-католицька школа, розквітнути вже не може. Головна причина її занепаду скоріше за все полягає в тому, що казна, як патрон, слабо турбується про її забезпечення та про зарплату вчителів, і зараз теж не бажає стати більш щедрою.

Як храм, так і будівля парафії лежать на одному з найбільш гарних місць міста, у західній стороні, на підвищенні, оточеному й покритому виноградними садами, звідкіля для ока відкривається величний вигляд передусім на південний схід. Подвір'я обох будівель оточене кам'яним муром й утримується в доброму стані. Але внутрішній розподіл збудованого на поверсі житла священника не демонструє жодної архітектурної планомірності й пропонує дуже слабку хатню зручність. Ця парафія служить одночасно резиденцією Унґварського [греко-католицького] архідеканату. Але, як і після останньої адміністративної реорганізації церковного майна, так і до того – вона не користувалася

Греко-католицька
(на сьогодні православна) церква
на Цегольні

такою дотацією, якої була б достойна. Так, оприлюднюємо річний дохід цієї парафії приблизно за 1787 рік⁶⁷.

Із власних будинків і будівель вносять щорічний податок. Із парафіяльної земельної ділянки в селі й поза селом, із полів, зораних і незораних – 20 пожонських метрет або 10 кобликів, які, зібравши, треба привезти і щорічно здати:

• Із садів присадибних	3 –
• Із однієї луки, яка від міста віддалена, сіна [копиць]	10 –
• Громадських пасовищ	216 –
• Вирубування громадського лісу	8 –
• Із річного доходу за кожного приїжджого разом	274
• Із церковного доходу	20 –
• Зі збору грошей	15 –
• Із поля, відведеного казначейською владою	320
• Із луки, відведеної домінією	5 –
• Сума засобів парафії міста Унгвар, флоринів рейнських	266 20
• Внески на благодійність	808 –

Віднявши від вищезгаданих доходів 262 рейнські флорини 20 крон залишається у збитку 545 40.

У розділі VI більш докладно торкнемося того, як у м. Ungvár був розпущений Орден єзуїтів, а колегію, в якій вони мешкали, та великий храм, що поблизу, [тобто] теперішній Греко-католицький собор, імператриця Mária Terézia [Марія-Терезія] дарувала Мункачському єпископству, перенесеному в 1775 році в м. Ungvár. Але оскільки як названа колегія, так і щойно згаданий храм, перетворений у собор, були в аварійному стані, то до того, як їх зайняти і повторно освятити, на підставі наказу щедрої імператриці у 1780 році, вони були відремонтовані королівським комісаром графом Andrásy István [Іштван Андраші, угорський арис-

⁶⁷ Згідно з єпископською відомістю, що знаходиться в архіві парафії, підписаною Susztai János [Янош Шустай] як заступником єпископа від 19 листопада 1787 р.

тократ, жив у 18 столітті] державним коштом і святково передані покійному преосвященному єпископу Vacsinszky András [Андраш Бачінські / Андрій Бачинський]⁶⁸. Цей храм, разом з єпископським палацом-резиденцією, лежать у західній стороні замкового пагорбу, звідки відкриваються на північ, південь і захід найкращі краєвиди, а з півдня, разом із рядами будинків, які лежать вище, їх видно з відстані у понад дві милі. Ці будівлі справді надають м. Ungvár вигляд, що вартий уваги.

Увесь храм збудовано у простому готичному стилі, забезпечено фронтально на південь двома великими вежами, а на північ – однією меншою. Інтер'єр, як зазвичай усі римо-католицькі церкви, прикрашають численні бічні вітари. Центральний великий вітар відмежовує вітарний іконостас рідкісної краси, який намальований подібно до Карловицького іконостасу і доповнений групами ікон зі Святого писання. Впадає у вічі те, що серед греко-католицьких руських церков Угорщини – ця, певно, єдина, яка є зручною для вірників та забезпечена значною кількістю лавиць, у тому числі й по центру [споруди]. Стелю цілком у східному стилі прикрашають гарні групи фресок; у той час як бічні стіни прикрашені частково кольоровим мармуром, а частково – арабесками. Верхня частина стін храму майже доволі забезпечена просторими балконами: так, простір над входом – призначено для хору семінаристів духовної семінарії. Крісла каноніків знаходяться на площадках справа та зліва від центрального вітаря. Єпископський трон – майже по центру церковної нави, справа, навпроти кафедри. Ззовні вхід у собор прикрашають чотири чарівні дорійські колони, розташовані по дві з кожного боку. А над цими колонами на площині, утвореній одвірками, читається такий напис:

*Святою прихильністю римського імператора Йосифа II,
Щедрими коштами апостольської королеви Марії-Терезії,
Папською молитвою і молитвою Мукачівського
настоятеля Андрія I,*

⁶⁸ Ioannitius Bazilovics: Brevis Historia Foundationis Theodori Koriathovics Cas-soviae, 1779. Parst. III. Pag. 121–124.

*Ця священна будівля Святого Хреста для католиків
східного обряду, у роках:*

1775 подарована,

1779 впорядкована,

1780, 15 жовтня освячена

З правого боку на руській мові	З лівого боку на руській мові
Крест – хранитель вся вселенная Крест – царей держава. Крест – ангелов слава	Крест – краса Церкви Крест – вірних утвердження Крест – демонів язва.

Ці слова угорською мовою звучать так:

Akereszt Őre az egész világegyetemnek, A királyok hatalma, Az angyalok dicsősége.	Akereszt Az egyháznak ékessége, A hívők erőssége, A gonoszok ostora.
---	--

Хрест Охоронець усього всесвіту Царів держава. Ангелів слава	Хрест Окраса Церкви Вірних утвердження Злих демонів батіг
--	---

А над одним із наріжних каменів, [встановлених у] 1833 році, читається такий напис:

*Під час правління Церквою найсвятішим нашим
паном Папою Климентом, що займав престол.
Найвеличнішим правлячим обраним Римським Імператором
і Королем Угорщини, і таке інше.*

Карлом Шюстим.

*Милостю Бога і Апостольського Престолу
єпископом егерським Славним графом Габріелем Антоніо
Ердевді де Моньорокерек.*

*Шановним отцем Франциском Рец, Керуючим
усім Товариством Ісуса,*

А також провінцією цього Товариства в Австрії:

*Преподобним отцем Франциском Моліндес,
Унгварська Колегія.*

Преподобним отцем Георгієм Гуняді,
Колишнім засновником Колегії у Гомонна [Гуменне] у 1624 році.
Графом сеньйором Георгієм Другетом де Гомонна.
Іоанном теж Другетом звідти ж,
Який її [Колегію] переніс в Унгвар у 1636 році.
За дорученням Високопреосвященного і вельми преподобного
егерського диякона, який заклав камінь,
Преподобним паном Даніелем Кіліан,
Егерським каноніком і Шаторальяуйхейським парохом
І, нарешті, Андрієм Ліангар, роблячим славу теперішніми
діючими особами Товариства Ісуса Колегії.
Славними пожертвуваннями Святого Хреста
і Набожним графом Павлом Ракоці,
І в цьому році на унгварську скелю було закладено камінь.

Реформатська церква
на площі Жупанатській

**Колишнє становище та організація
Унґварської церкви гельветського
[протестантського] віросповідання.
Короткий нарис історії церкви
і більш докладна інформація**

На зорі шістнадцятого століття в історії Угорщини спостерігається дивовижне явище. У ході постійної боротьби з мусульманами, передусім із 1526 року, угорська нація, так як і іспанська, стала пристрасними католиками. Цим обґрунтовується те, що у кого на стягах під час святих воєн майоріло зображення Марії, щойно в Німеччині з'явилася реформація, почали суворими законами переслідувати її прихильників, а угорський парламент погрожував спаленням усім апостолам єретизму⁶⁹. Ця туманна епоха, відповідно до тогочасних понять вірила в те, що разом з тілом можна вбити і душу. Не обдумавши того, що та божественна сила завжди залишається незнищеною, із своїми супутніми властивостями, разом із розумом, характером та духом. І що всі вони вознесуться разом із прахом людини, спаленої на попіл. І здобудуть тріумф, під стягом правди, на могильних пагорбах тих, хто загинув насильницькою смертю.

Бачимо, що Угорщину звалила катастрофа під Могачем [битва під містом Могач у 1526 році, в якій загинув король Лайош II, а Королівство Угорщина зазнало поразку від Османської держави. Згодом воно розпалося на три частини: Королівство Угорщина, яке значно зменшилося, тепер займало колишні західні та північні області та обрало ко-

⁶⁹ 1523: Art. 54. 1524. Art. 5

ролем імператора Священної Римської Імперії (Німеччини) Фердинанда I Габсбурга; у східній частині утворилося князівство / принципат Трансільванія; центральна частина була включена до складу Османської держави], а пристрасть віри отримала нове живлення – перебуваючи під впливом німецьких імператорів – угорська нація, наперекір їх впливу та політиці, майже цілком стає протестантською. А [найменування] для своєї нової віри позичає від своєї нації, назвавши її угорської релігією [Угорська реформатська церква]. До речі, відзначимо, що передусім цього дотримувалися тільки ті, хто сповідав віру Кальвіна [кальвіністська течія протестантизму; синонім – гел्वетська течія]. Оскільки більш молодий уродженець протестантизму походив з улюбленої Франції; оскільки так звані кальвіністи й так були всі угорцями; оскільки аусбурзькому віросповіданню [лютеранська течія протестантизму] поклонялися німці та товти [словаки] – вони [угорці] його унікали, саме через його походження.

Ungvár та околиця також завжди швидше були готові годувати своїми грудьми угорську віру, тобто гел्वетське віросповідання, ніж аусбурзьке, яке тут і зараз має мале число своїх послідовників. І це явище наводить мислячу людину на дійсно цікаве запитання. Чи не вказує це на те, що в м. Ungvár та його околицях на початку шістнадцятого століття – оскільки і це місто було одним із центрів послідовників гел्वетського віросповідання – домінував передусім угорський елемент? Крім того, та обставина, що в карпатських поселеннях, як, наприклад, у селі Lyuttá [Люта], а в західній частині [краю], в околицях сіл Zavadka та Lucska [Завадка, Лучка, сучасна Словаччина], і зараз трапляються найкращі родинні прізвища, чи це не підтверджує, що тут протягом століть значна частина угорського елементу слов'янізувалася, як, наприклад, у с. Lucska [Лучка], і що прихильники гел्वетського віросповідання влилися в інші церкви?

Як я казав, на початку шістнадцятого століття, тобто в 1546 році, послідовники гел्वетського віросповідання у місті Ungvár уже проводили церковні збори, управління якими здійснювали Petrovics Péter [Петер Петрович], то-

дішній володар м. Мункач⁷⁰, і Kálmáncsehi Sántha Márton [Мартон Кальманчегі Шанта] – палкий проповідник мункачських протестантів⁷¹. Зі значною симпатією до протестантів міста ставився передусім Drugeth Ferenc [Ференц Друґет], чий батько загинув у битві під м. Mohács [Могач]. [Він], завдяки даруванню Zápolya-i [Заполья / Янош I Заполья, воєвода Трансільванії у 1511–1526 роках; після розпаду Угорщини на три частини, внаслідок битви при Могачі і подальшої Османської окупації – король Східної Угорщини з 1526-го по 1540 рік; заклав основи розколу королівства на три частини та майбутньої боротьби з династією Габсбургів за панування на всій території країни, після її поступового відвоювання від Османської імперії], в той час став новим власником м. Ungvár⁷² і надав послідовникам протестантизму різноманітні пільги у 1556 році. Також Drugeth Gáspár [Гашпар Друґет] – головний ішпан [комітату] Унг і нащадок попереднього, який прийняв під своє заступництво та покровительство переслідуваного протестантського священника під іменем Н.І. [Г.Й.]. Цей приклад також подіяв і на сусідні села, які потім стали філіями Церкви гельветського віросповідання м. Ungvár і, таким чином, заклали наріжний камінь Протестантської церкви м. Ungvár.

У часи відомого лицаря homonnai Drugeth István [Іштван Друґета де Гомонна], а саме – в 1589 році, у цьому місті уже була заснована Церква гельветського віросповідання, якою управляв проповідник Miskolczy Pál [Пал Мішколці]. Пастор цього храму та вчитель школи отримували такі доходи:

I. Від замку

1. Із польового млина один із трьох каменів крутиться на користь пана проповідника.
2. Пшениця – сто копиць, тобто двісті пів-копиць.
3. Десять мір фінладського сукна.
4. Двадцять п'ять оболів [мір, де одна міра складає близько 120 літрів] пшениці з млина у с. Diós [Діош].

⁷⁰ Wolfgangi Betthlen: Historia Transylvaniae. Cibini, 1782. Libro IV. Pag. 492.

⁷¹ Badai Ezaiás: Magyarország története. Pest, 1833. II.köt. 92-s 115 l.

⁷² Szirmay Ant. Notitia Hist. Cottus. Zempl. Pag. 48. § 154.

5. Десять возів сіна з доменіальної ділянки.
6. Дві свині під забій.
7. Вісім овець.

II. Від міста

1. Готівкою двісті форинтів, які зобов'язані сплатити на кожного кантора за чотири рази.
2. Пшениця – дванадцять оболоів.
3. Деревя – дванадцять возів.
4. Вино – чотири бочки.
5. За поховальну проповідь – 75 динарів; за вінчання – один форинт; за хрещення – 12 монет.

III. Від міських виноградників

1. Є певні виноградники, які сплачують податок [у вигляді] десятини, з якого одна п'ята частина належить проповідникові. (Таких виноградників було за кількістю 22).
2. Є орні землі для позмінного засівання, загалом 12 ділянок.
3. Як із вина, так і з пшениці – королівська десятина загалом.

IV. Від філіалів

Філіали: Nyeviczke, Árok, Huszák, Kemencze, Petrócz, Rádváncz, Minaj [Невицьке, Арок, Гусак, Кеменце, Петровц, Радванц / Радванка, Мінай]; з Domonya [Домоня / Доманинці] доходи: один фруктовий сад, [у цілому] житло священника; три орні землі; оплата пшеницею. Далі: кожен повномірний [такий, що володіє повним наділом] житель повинен платити 52 снопи пшениці; напівмірний – 26. За хрещення належить курка або 6 монет; при вінчанні – з кожного гостя один горош [розмінна монета]; з поховання – 16 монет; королівський оброк як з вина, так і з пшениці – дев'ятина. Сюди [в Домоню / Доманинці] щовівторка приходять проповідник, а в інші дні та свята вірники приходять в Ungvár. Доходи з Randvánc [Радванц / Радванки] аналогічно. Інші жителі філій платять на користь капелана філії.

Доходи ректора унґварської школи:

Із замку – сто форинтів готівкою і два оболі пшениці.

За навчання дітей:

- 1) дитина, яка вчить Ghilippus [грецьку мову], платить 2 форинти 50 монет;
- 2) хто вивчає і запам'ятовує граматику – 1 форинт 50 монет;
- 3) хто вивчає запам'ятовувати – 1 форинт 50 монет;
- 4) хто вивчає читати – 1 форинт;
- 5) хто вивчає з розбором – 25 монет;
- 6) хто алфавіт [вчиться читати] – 32 монети;
- 7) діти з сільської місцевості – стільки, за скільки домовляться з вчителем школи.

За відспівування на похоронах:

Як правило, 32 монети, половина з яких належить вчителю, а половина – семінаристам. А якщо хтось із доброї волі дає більше на благо общини, від того половина – вчителю, а половина – семінаристам. Якщо хтось окремо платить вчителю і окремо семінаристам, тоді нехай кожен задовольняється своїм.

За церковний подзвін:

1. Як правило, за церковний подзвін кожна людина дає семінаристам один сніп пшениці, а хто має виноградник – дві унції вина [близько 0,5 літра], а хто не має вина – сплачує його ціну, яка встановлена. (Ця форма збору вина через десятину і сьогодні практикується за цим правом католицьким дзвонарем та кантором).

2. Подзвін за померлим – скільки разів потягнути дзвін, така і оплата [зазначена]. І це [належить] семінаристам.

Додаток. Часто буває так, що на похорони у селах для більшої урочистості інколи запрошують як семінаристів, так і вчителя, або інколи тільки семінаристів. Тоді щодо їх оплати розпоряджаємося: якщо запрошується вчитель разом із семінаристами, те, що їм платиться однією сумою, – половина вчителю, половина – семінаристам; якщо запрошено тільки семінаристів, що їм дають – те їхнє, а вчителю до того й справи нема.

Ця форма оплати була в Церкві гельветського віросповідання м. Ungvár аж до 1613 року, до того моменту, поки

[перебуваючи] під захистом та покровительством Bocskay [Бочкаї] та Homonnai Drugeth Bálint [Балінт Другет де Гомонна], вона [Церква] тішилася досить значному зростанню та процвітання. Проте потім її очікували похмурі дні, релігійні чвари, які ще більше загострювалися занадто набожними членами родини Drugeth [Другет]. Передусім Drugeth György-ем [Дьєрдь Другет], головним іспаном комітатів Zemplén [Земплен] та Ung [Унг] та володаром замку Ungvár [були вчинені такі дії]. По-перше, він спонукав отців Ордену св. Павла, які мешкали у сусідньому с. Gereny [Герень], у його маєтку-віллі⁷³, та поблизу в с. Eszeny [Есень] до місіонерської діяльності. По-друге, з м. Homonna [Гомонна / Гуменне, сучасна Словаччина] єзуїтів було переведено в м. Ungvár, що поставило значну перепону для подальшого розповсюдження гелветського віросповідання та розвитку їх Церкви.

У 1636 році, після відміни десятини, доходи [гелветської] церкви почали значно зменшуватися. А оскільки єзуїти уже в той час осіли в м. Ungvár, з кожним днем зменшувалася і кількість вірників. Із ще більшим ентузіазмом бився за католицьку віру і проти протестантів син щойно згадуваного György-я [Дьєрдь] – homonnai Drugeth János [Янош Другет де Гомонна], головний іспан комітатів Zemplén [Земплен] та Ung [Унг] і державний суддя та його дружина хорватського походження Jakusics Anna [Анна Якушіч]⁷⁴. Про кого в 1644 році Szalárdi [Янош Саларді, угорський службовець і історик, жив у 1601–66 роках] пише таке в своїх скорботних хроніках:

«На продовження, з м. Munkács [Мункач] повідомляв князь (Rákóczi György) [Дьєрдь Ракоці], що мешканці м. Ungvár, не дуже зважали на грамоти [свободи] віросповідання. З приходом армادی, графиня дійсно висилала з м. Ungvár євангельських аристократів, які були прихильниками князя; багатьох було схоплено; їх вино, пшеницю було забрано в свої замки, чиєсь в Ungvár, а чиєсь в Jeszenő [Есень / Ясеньов, сучасна Словаччина]. Як це було – князь із сумом

⁷³ Kazy: Hist. Regn. Hungariae. Tyrnaviae, 1737. Libr. II. Pag. 116.

⁷⁴ Szyrmay Ant. Notitia historica Comitatus Zemp. Pag. 175.

дізнався з нападів на ображених і скривджених. І ніби передчуваючи поворот справи, графиня, не наважуючись залишатись у м. Ungvár, зупинилася в Jeszenő [Єсеньо], маючи там більшу надію на виживання».

«І хоча Balling János [Янош Баллінг], мункачський капітан [комендант замку], почувався так зле через подагру, що його носили на стільці. Проте, будучи з самого початку пристрасним прихильником євангельської благословенної праведної релігії, дуже турбуючись за значні утиски в [безпосередньому] оточенні благородних людей його віри, поки ще був у силі, будучи дійсно таким добрим і порядним щирим угорцем, просив князя: нехай доручать йому вирішення становища в сусідньому м. Ungvár і він негайно поклопочеться про нього. А князь же одразу став проти заколотників, згідно з проханням, наказав і доручив йому [Баллінгу] діяти».

«Отож, Balling János [Янош Баллінг] відібрав п'ятсот бравих озброєних піхотинців із числа кріпосних замку та стрільців, придатних для служби. І для всіх них виготовив із доходів замку однаковий синій сукняний одяг, [на той випадок], коли їм слід буде з'явитися на службу в замок. Як того вимагав порядок, їм цей одяг видавався зі складів, а при розпуску по домівках від них [одяг] зазвичай забирали. Згадані браві озброєні стрілецькою зброєю піхотинці та, окрім них, усі здатні до зброї чоловіки, які були в мастку, мали виступити витязями, яких назбиралося три тисячі або й більше. У визначений день за наказом вони декількома групами зайняли Ungvár. Значна частина мешканців міста була євангелістами і не протестувала та не чинила опору. Але мешканці замку, оскільки всі вони були римо-католиками, як Duka István [Іштван Дука] та інші, і виступали проти грамот [свободи] віросповідання та були учасниками заколоту, з радістю бажали супротиву; так воно і було»⁷⁵.

Ці нещастя ще більше ускладнила та обставина, що наші протестантські земляки не були впевнені й у можливості використання навіть церковних будівель. Ще в 1613 році

⁷⁵ Ujabb nemzeti könyvtár. Szalárdi krónikája Pest. 1853.

сталось те, що Drugeth György [Дьєрдь Друґет] тільки з тієї причини, щоб розширити свій квітник, – доценту зруйнував парафію, школу й храм. Унаслідок цього священник та вчитель змушені були протягом сімох місяців тулитися у будинку милосердної жінки Pankotai Janosnő [Яношне Панкотаї], уродженої Kereszturi Klára [Клара Керестурі]. Хоча Drugeth György [Дьєрдь Друґет] і збудував для протестантів інший храм (по вул. Só [Шо / Соляній / сучасна Волошина], де теперішнім часом стоїть римо-католицька церква), шкільний будинок та житло священника, але те, що їх у всіх тих [будинках] знову декілька разів турбували, це буде видно з подальших розповідей. Тому що саме близько 1644 року Протестантська церква м. Ungvár втратила вже не тільки [право] користування польовим млином, бо цей млин у 1613 році уже був знищений, але й повністю втратила дохід із десятини. У той час, як інші населені пункти, які належали до Унгського деканату [церковний адміністративний округ, подібний до римо-католицького], були позбавлені і своїх храмів.

Приблизно в 1644 році для виправлення становища після всіх цих втрат та образ найбільше зусиль доклав декан Görgei János [Янош Ґєрґеї], який своїми проханнями щодо питання [сплати] десятини атакував органи влади комітату Ung [Унг], а з приводу відібраних церков – князя Rákóczy György [Дьєрдь Ракоці]. Незабаром це дало результат, оскільки Rákóczy György [Дьєрдь Ракоці] ще в тому ж році направив на адресу декана такий лист:

Шановному вірному панові, дорогому для нас, вітання і вдячність.

Я хотів би точно дізнатися, які храми, парафії та належні їм доходи та інше, [що були] під Вашим милостивим патронажем, де і в яких місцях були забрані у минулі часи від Еклезії [Церкви]. Милостиво наказую Вам, отримавши цього нашого листа, інформувати нас правдиво про це, щоб ми могли реституалізувати [відновити у попередніх правах] щодо всього того, що належало ортодоксальній Еклезії [Церкві]. У цілому залишаюся дуже прихильним. У Sáros-Patok [Шарош-Патак] 3 квітня 1644 року. Georgius Rákóczy [Дьєрдь Ракоці]. Великий принц.

Це князівське розпорядження влило активної сили та сміливості в душу енергійного декана, який одразу, надіславши необхідні подання, ще й з іншого боку підганяв органи влади комітату Ung [Унг] до тих пір, поки вони не вчинили докладного розслідування у справі [сплати] десятини в м. Ungvár та сусідніх селах. Слідча комісія, під головуванням віце-ішпана Pongrácz Gábor [Габор Понграц], розпочала діяльність 28 березня 1646 року. Унаслідок цього виявилось, що протестантських священників дійсно насильницьким чином було позбавлено десятини⁷⁶. Однак про те, чи їм було повернуто це право – не вказано нічого певного. Навпаки, є ґрунтовна підозра, що ні, оскільки щодо цього питання слідчі комісії направлялись ще й пізніше.

Починаючи з того часу, з дня на день слабшала підтримка цієї церкви в особі володарів замку. Водночас тим завзятіших покровителів [вона] отримувала в особі дрібних аристократів комітату та службовців, таких як [представники родин]: Horváth, Pongrácz, Ubrizsi, Mokcsai [Горват, Понграц, Убріжі, Мокчаї], яких ще й сьогодні із вдячністю згадують нащадки і які намагалися посильно й ретельно піклуватися про Протестантську церкву, що ще недостатньо зміцніла. Проте вплив цієї благородної завзятості врівноважувала передусім Drugeth Györgyné [Дьердьне Друґет], уроджена графиня Eszterházy Mária [Марія Естергазі], яка з допомогою єзуїтів, переселених із м. Номонна [Гомонна / Гуменне] в м. Ungvár, щодня привертала все більше й більше протестантських осіб назад у лоно Римо-католицької церкви⁷⁷.

Tarpai Szilágyi András [Андраш Тарпай Сіладі] – прекрасний проповідник, якого протестантські вірники в 1659 році запросили в м. Ungvár із м. Sáros-Patak [Шарош-Патак] – з великим завзяттям продовжував роботу, розпочату ще Görgei [Герґей]. Хоча як пильний пастор він прагнув вберегти своїх вірників від перебіжництва, але серед запеклих релігійних колотнеч, які панували в цю епоху, не мав великого успіху, незважаючи на героїчну завзятість.

⁷⁶ Згадане розслідування між листами Протестантської церкви.

⁷⁷ Численні приклади щодо цього можна прочитати у вже згадуваній мною роботі під назвою „Historia Collegii Ungvariensis“.

У пізніші десятиліття, а саме – близько 1680 року, ми знову знаходимо цю Церкву в боротьбі, як зазвичай усе протестантство [комітату] Ung [Унг]. Szelepcsényi György [Дьердь Селепчені], який завзято виступав за католицьку віру, підлив масла в пригаслий вогонь. Коли євангелісти м. Eperjes [Епереш / Прешов] схотіли заснувати ліцей для своїх учнів, він добився від Leopold-а [Леопольда] наказу про заборону. Це так підбадьорило римо-католиків, що у верхніх комітатах [тогочасна північно-східна Угорщина, сучасні Словаччина та Закарпаття] і, зокрема, у м. Ungvár, позбавляли протестантів їх власних будинків та виноградників⁷⁸. Однак у комітаті Ung [Унг] протестанти знайшли захист; імператор Leopold [Леопольд] відкликав своє рішення й доручив довести цю справу до кінця найближчому засіданню парламенту. Тоді (1681 р.), з одного боку, католики скаржилися, що в комітаті Ung [Унг] занадто багато [протестантських] проповідників, а римо-католицьких священників заледве один-двоє; з іншого боку, протестанти скаржилися, що їх вільному віросповіданню насильно чиняться перепони; їх позбавлено храмів, які надано у користування католикам⁷⁹.

Однак ці кривди значно послабив 36 закон, прийнятий парламентом у 1681 році, 21 стаття якого розпорядилася віддати протестантам комітату Ung [Унг] також і їхні храми. Приблизно в цей же час, Протестантська церква м. Ungvár здобула собі покровителя в особі католицького прелата. Цим славним прелатом був Drugeth Bálint [Балінт Другет] – абат та єпископ Korbava [Корбава – зникла дієцезія в сучасній Хорватії], який після смерті Drugeth Zsigmond-а [Жігмонд Другет] (1684 р.) успадкував домінію Ungvár (за винятком замку, який був наданий Bercsényi Miklós [Міклош Берчені]). У 1686 році він розпорядився провести глибоке розслідування з питання виноградників і десятини, які належали тутешнім протестантським священникам, та доручив комісії комітату, щоб вона домоглася справедливості у згаданій справі. Члени цієї комісії, зокрема віце-іш-

⁷⁸ Majláth János: Geschichte der Magyaren. Fünft. Band.

⁷⁹ Vallásmozgalmak Magyarországon / Релігійні рухи в Угорщині. Пешт, 1844. С. 30,41,44,47.

пан Orosz Zsigmond [Жіґмонд Орос] та Mokcsay János [Янош Мокчаї], провівши належні розслідування, визнали правомочними скаргу та прохання тодішнього протестантського священника Patay István [Іштвана Патаї], як на підставі дійсних документів, так і показань свідків. Тож згаданий натхненний абат та єпископ за правом патрона одразу повернув Протестантській церкві її право на виноградники та десятину.

Однак не довго довелося насолоджуватися плодом цього благодіяння. Уже близько 1695 року, після того, як Bercsényi Miklós [Міклош Берчені] одружився з графінею Drugeth Krisztina [Крістіна Друґет] і почав здійснювати право патронату в домінії та по всій території маєтку своєї дружини, він не тільки відібрав усі привілеї від священника Váry Mihály [Мігаль Варі], який тоді ніс апостольську службу, але забрав навіть і його житло. Таким чином, священник був змушений винаймати для проживання меншу частину будинку Horváth György [Дьєрдь Горват] у м. Ungvár. Але Váry Mihály [Мігаль Варі] з цим не міг змиритися, оскільки його зажурені вірники часто відвідували його і в цьому скромному помешканні, а сам він не бажав потурати примхам Bercsényi [Берчені]. Сталося так: патрон, будучи роздратованим, розпорядився, щоб дванадцять пандурів [озброєних військових] під керівництвом свого ішпана [командувача] вигнали пана Váry [Варі] з міста, разом із його родиною, залишивши стадо без пастора. Вражені вірники тепер звернулися з проханням до вельможі, що виявляв раптові зміни настрою, попередивши його щодо зобов'язань його як патрона та головного ішпана, в чиї завдання входило покровительство, а не гноблення. Але він на це тільки коротко відповів, що «має команду від пана Kolonics [Колоніч – кардинал і архієпископ Естергома, примас і глава Римо-католицької церкви Угорщини], а отже, справа має залишитися без змін»⁸⁰.

Минуло десятиліття, поки над цієї церквою зійшло більш щасливе сузір'я. Бо стяг II. Rákóczy Ferencz [Ференца

⁸⁰ Необхідну інформацію щодо цього факту можна знайти серед документів місцевої протестантської церкви.

II Ракоці], піднятий політичними бурями уже в 1705 році під девізом «За Батьківщину і свободу», повернув свободу віросповідання. І тоді вже і Bercsényi [Берчені] мислив інакше. Знаємо, яким вірним однодумцем Rákóczy [Ракоці] він був. Та обставина, що з жовтня згаданого року в замку Szécseni [Сечені], де обидва очільники руху саме були разом і звідки в комітати Ung, Bereg, Ugocsa, Szathmár й Szabolcs [Унг, Берег, Уґоча, Сатмар та Саболч] ними були прислані комісарами Orosz Ádám, Kazinczy András і Rácz János [Адам Орос, Андраш Казінці та Янош Рац], з метою залагодження релігійних кривд, [дає нам підставу] підозрювати, що і Bercsényi [Берчені] мав вплив на те князівське розпорядження, згідно з яким було наказано повернути зайняті храми. З погляду на Церкву в м. Ungvár наказ звучав так: «Той храм у м. Ungvár біля шпиталю, що зараз належить католикам, разом із парафією і доходами повертається євангелістам [реформатам / кальвіністам]»⁸¹.

Проте цього радісного дня вже не дочекався вигнанець Váry Mihály [Мігаль Варі], засланий у с. Szelmencz [Селменц / Селменці], який у лютому 1705 року там же відійшов у вічний спочинок. Отже, громада м. Ungvár, якій, згідно з вищезгаданим, уже було повернуто і храм, подбала про вибір священника. Запросила з Nagy-Karpos [Надь Капош / Велькі Капушани, сучасна Словаччина] в Ungvár проповідника на ім'я Ujhelyi István [Іштван Уйгельї]. Він незадовго до того служив священником в S.A. Ujhely [Ш.А. Уйгель / Шаторалйяуйхей, сучасна Угорщина], але через тамтешню погану поведінку його відлучили від Церкви. Однак цей вибір уряд церковної адміністративної області [аналог дієцезії в Католицькій єпархії та в Православній церквах] не тільки не взяв до уваги, але й визнав недійсним. Після того, як непокірна громада вперто чіплялася за свого обранця, вони так само були відлучені урядом церковної адміністративної області, як і сам Ujhelyi István [Іштван Уйгельї]. Це подіяло на церковну громаду в м. Ungvár. Після того, як вірники щодня відчували, що це рішення веде церкву лише до занепаду і є перепорою для необхідної реколекції [за-

⁸¹ Матрікула комітату Унгварської церкви, 1625. 343 с.

безпечення духовних потреб], вони, покірно занурившись у каяття, направили своє звернення до церковних зборів. Такі збори відбулися 17 листопада цього ж року в м. N. Ráska [Велика Рашка / Велке Рашковце, сучасна Словаччина] і відповіли їм наступним рішенням: «Справа унґварської церкви переноситься на іншу конгрегацію; коли буде відкриття церкви і унґварської парафії; у який спосіб на це і тепер немає рішення»⁸².

Нарешті, 2 грудня, було проведено збори з приводу резигнації церкви; протиріччя між урядом та церковною громадою м. Ungvár були також успішно залагоджені, а про виконане прилучення було підписано документ такого змісту: «Ми, нижче вказані мешканці м. Ungvár благородного комітату Ungvár, члени реформатської церкви, належні до конфесії гельветського віросповідання, визнаємо зараз, що в минулому 1705 році ми, ненавмисно опонуючи до добре звичного порядку святого братства Унґварського комітату, проти їх волі, запросили у наш храм особу по імені Ujhelyi István [Іштван Уйгелі] з міста Karos [Капош / Велике Капушани], яка була відлучена від Церкви та виключена з громади. Внаслідок цього і ми були також згаданим святим братством відлучені й залишені самі собі.

Але ми усвідомили нашу втрату, знову повернулися до згаданого святого братства, як до нашої матері; із великим смиренням каялися, обіцяючи раз і назавжди, що ніколи в майбутньому більше не будемо порушувати канонів та розпоряджень святого братства і навіть справедливо і покірно релігійно упокоримося їх милості з нашої релігійної вірності, для більшої сили якого надали ми цього листа із зізнанням. Ця домовленість була у присутності нас: Стефана Л. Упорі, старійшини і нотаріуса комітату Унґ; Самуїла Деркеї та інших братів місцевої конгрегації в Унґварі; першого судді Іоанна Самарі; вельмишановного і почесного пана Георгія Горвата; та знатного пана Стефана Товтфалуші; Стефана Ладані; та інших помічників унґварської церкви»⁸³.

⁸² Церковні матр. 1625. 258 с.

⁸³ Lib. Eccles Diocces. Ungvariensis. 1648. 114 l.

Таким чином, було ніби заново реорганізовано Церкву гелветського віросповідання у м. Ungvár, бо сподівалися, що її очікує більш щасливе майбутнє. Проте ці сподівання з 1710 року все більше розвіювалися, бо її сильно виснажили. З одного боку – II. Rákóczy Ferencz [Ференц II Ракоці], який спричинив заворушення, а з іншого – незгасаюче завзяття єзуїтів, які у місті Ungvár надзвичайно активно займалися місіонерською діяльністю⁸⁴. До цього додалося, що спантеличені вірники змушені були сплачувати церковний податок як своїй церкві, так і єзуїтам; а світські правителі накиннули сплату контрибуцій, внаслідок чого вони вже не були здатні утримувати і свого священника, а саме – Váczi István-а [Іштван Ваці], якого покинули самого, а церкву залишили напризволяще. Найбільш спустошливого удару надало те необдумане рішення загальних церковних зборів, проведених у с. Doboruszka [Доборуска / Руска, сучасна Словаччина], згідно з якими, нехай священники у м. Ungvár залишаються у підвішеному стані й без забезпечення, поки Váczi István [Іштван Ваці] не задовольнить належної йому виплати заборгованості⁸⁵. Наслідком цього рішення стало те, що храм, який залишився порожнім, та житло священника отці-єзуїти відібрали від протестантських вірників.

Починаючи зі згаданого моменту, протягом більше п'яти років, як пастор без своєї отари, так і протестантська громада цього міста пережила дійсно невтішні дні. Допоки великий землевласник Pálóczy Horváth Ádám [Адам Горват де Палоці / Адам Горват Павловецький], палаючи благородним вогнем свого віросповідання, зібравши навколо себе розпорошених вірників, намовив їх, поки спроможуться заново збудувати свою церкву в м. Ungvár, нехай знайдуть прихисток у філії церкви у с. Radvánc [Радвац / Радванка]. Але оскільки у с. Radvánc [Радвац / Радванка] не було ні церкви, ні житла священника, тож знову виник немалий клопіт, де ж розмістити безпритульний ковчег [зі святими дарами]. Нарешті проблему було вирішено, знову ж таки завдяки щедрості Horváth Ádám [Адама Горвата], який свій

⁸⁴ Historia Collegii Homonna-Ungvariensis, Ab anno 1700 A püspöki könyvtárban.

⁸⁵ Церковний матрикул 1625. 308 л.

наділ з обійстям у с. Radvánc [Радванц / Радванка], разом із приналежними землями та іншим майном, призначив у дохід церкві та священника. На цій підставі одну частину будиночка у внутрішній частині садиби-помістя вірники освятили під храм, а друга призначалася для житла священника. Пізніше збудували собі малу дерев'яну церкву. Внаслідок цього скромного починання, у 1715 році вірники вже були належним чином забезпечені й священником. Але попри все це, свою стабільність церква відвойовувала дуже важко. Оскільки її священнослужителі, як показують церковні метричні книги, були переважно безпутними, п'яницями та недбалими.

Тільки у 1749 р., коли Benyáky György [Дьердь Бенякі] взяв під свою турботливу опіку вірників, ця церква знову почала виявляти деякі ознаки життя, оскільки цей енергійний чоловік зі зразковим способом життя, з надзвичайним натхненням почав пробуджувати згаслий релігійний дух. Він безперестанку багато трудився і над поверненням храму в с. Gerény [Герень / Горяни], парафії й належних до них польових земель [лук], які в 1754 році головний іспан барон Sztáray Imre [Імре Стараї] конфіскував від протестантської братії на користь греко-католиків, через що вказаний вище священник був викликаний у суд як порушник спокою. Із числа натхненних священнослужителів без власного храму, які слідували за ним, найбільш вартим згадки є Györgi Imre [Імре Дьєрі], який з 1767 року всією душею працював заради процвітання своєї церкви. Усі свої намагання він спрямовував на те, щоб свою церкву знову повернути в м. Ungvár на її колишнє почесне місце. З цього приводу він разом із народом у 1778 році направив писану петицію на ім'я імператора II. József [Йожеф II / Йосип II]. На це звернення, що було добре обґрунтоване й підтримане, зокрема, і комітатом, володар із високим серцем заявив у відповіді прохачеві: нехай церква гельветського віросповідання в м. Ungvár буде повернута на [її колишнє] місце.

Попри все це, втілити в життя цю радісну цісарську відповідь вдавалося дуже повільно. Одна з причин ховалася у величезній кількості невітлених розпоряджень II. József

[Йожеф II / Йосип II] та в формальності їх виконання. І в цій справі формальності заблокували шлях до якнайшвидшого успіху. Оскільки уже в 1778 році він (імператор) розпорядився, щоб органи управління комітату надали свій висновок щодо цієї справи. І хоча ця заява була позитивною щодо повернення храму, пролетіло знову десять років, поки справа трохи почала рухатися вперед.

На клопотання священника Gödör György [Дьердь Гедер], запрошеного із семінарії Sáros-Patak [Шарошпатак, сучасна Угорщина], стараннями протестантських органів комітату, Намісницька Рада [найвищий орган управління Королівства Угорщина] прийняла рішення. Нехай буде створено змішану комісію з реформатів та католиків. Ця комісія спробує дійти згоди щодо повернення реформатського храму, зайнятого католиками. Членами комісії 7 січня 1788 року були призначені декан [реформатський / кальвіністський] Bencs István [Іштван Бенч], нотаріус Vályi Márton [Мартон Вальї], римо-католицький архідекан і священник м. Ungvár Nadraveczy György [Дьердь Надравецкі] й декілька благородних громадян греко-католицького та реформатського віросповідання. Вони хоча й спробували владнати мирно згадану справу, але через спротив людей досягти цього не вдалося, незважаючи на доброзичливі проповіді римо-католицького архідекана і священника. Мовилося, що римо-католицький люд не може віддати згаданий храм зі збитком для себе, оскільки і для самих себе нема достатньо храмів. А почергове богослужіння обох конфесій у тому ж самому храмі і в той самий час проводити не слід, та це й неможливо, бо, зрештою, це давало б привід для постійних чвар та неприємностей.

Отже, не було жодного іншого способу для досягнення консенсусу, ніж принаймні виклопотати дозвіл на побудову в м. Ungvár нового реформатського храму. Отримати його були великі сподівання, оскільки у найвищих інстанціях було підтверджено право на перенесення церкви з с. Radvác [Радванц / Радванка] у м. Ungvár. Отже, протестантські вірники повторно клопоталися. Оскільки саме в цей час у м. Ungvár перебував королівський комісар

Rosenfeld András [Андраш Розенфелд], то, отримавши його покровительство, а також покровительство комітату, вони подають свою петицію в найвищу інстанцію, не бажаючи тепер вже нічого іншого, лише щоб у м. Ungvár вони збудували для себе відповідний храм. І щоб за свою стару церкву, в якості компенсації їх майна, вони отримали на будівництво 3000 форинтів.

Цей крок дав певний успіх, оскільки в 1789 році на вищому рівні дійсно було надано дозвіл на будівництво храму. Але цей дозвіл не містив нічогісінько щодо того, на якому ж місці будувати храм і житло священника. Нарешті, внаслідок повторних благань та клопотань, вірники домоглися, щоб 14 грудня того ж року було наказано управляючому казенною домінією визначити по вулиці Só [Шо / Соляна, сучасні вулиці Волошина і Ольбрахта] місце для нового храму площею 18 ліктів довжини та 12 ліктів ширини. За це церква щорічно зобов'язана буде сплачувати в казну домінії як ценз 4 форинти, а солянному офіцеру – три форинти 16 крейцерів. До того ж будівлю храму треба звести так, щоб не завдали шкоди домінії, а також щоб це не заважало заведенню солі.

Звичайно, що ця пропозиція якнайменше задовольнила очікування тих, хто надіявся, оскільки таким чином вони майже повністю були витіснені з міста. Бо в той час вулиця Só [Шо] уже була не там, де в 1613 році знаходилася вулиця з подібною назвою, і де в той час було будовано новий храм, а куди більш зовні – на болотистому мокрому місці, поза міськими межами. Отже, це місце протестантські вірники не прийняли і заново звернулися з петицією, щоб виділили більш придатну місцину. Проте через бездушність посадовців домінії цього разу справа не мала успіху.

Після суперечок, розчарувань і надій, тобто після того, як у нашій вітчизні було нарешті повністю впорядковано відносини Протестантської церкви на підставі закону І 1790 року почало збуватися давнє й законно бажане, а саме – щоб у м. Ungvár було знову збудовано протестантський храм. Саме завдяки турботам органів комітату і за участі парламенту, 12 червня 1792 року надійшов щодо цього пи-

тання милостивий документ. Він встановив: нехай протестантські вірники на тих двох землеволодіннях, що лежать у північній частині сучасного будинку комітатського дому [адміністративна будівля органів комітату / Жупанат, сучасний Художній музей], збудують собі храм та житло священника, не будучи зобов'язаними більше нічим. Тільки хай за будівлю, що знаходиться на цьому землеволодінні, [оплатять] векселем 386 форинтів і 44 крейцери і щорічний ценз у 8 форинтів. Ту суму Церква одразу ж і оплатила, а [внески за] ценз виконувала до 1840 року, коли казна звільнила її від цього.

Перший камінь фундаменту храму закладено 16 травня 1793 року з великою урочистістю, а в 1796 вона вже отримала купол і освячення. Gödör György [Дьердь Ґедер], втілювач цієї святої справи, ще дожив до того дня, щоб міг сказати своїм багатостраждальним вірникам: «Оце оселя Бога з людьми, і він житиме з ними!.. І Бог кожную сльозу з очей їхніх зітре. І не буде вже смерті. Ані смутку, ні крику; ані болю вже не буде, бо перше минулося; бо перше небо та перша земля проминули, і моря вже не було» (Одкровення від Іоанна, глава 21).

Залишилося ще збудувати житло священника, а також обладнати його. Однак громада вже вичерпала свої можливості і не мала більше матеріальних сил. Внаслідок покриття витрат, необхідних на храм, під вексель на 800 форинтів уже було на 24 роки здано під заставу курію [наділ з будинком] у с. Radvánc [Радвац / Радванка], яка служила джерелом приватних доходів священника; не знайшлося й щедрих покровителів. Таким чином, Gödör György [Дьердь Ґедер] зі зведенням храму був змушений знайти прихисток у занедбаному дерев'яному будиночку, що знаходився на території цього ж землеволодіння, де він перебував аж до 1797 року, звідки потім переселився в Csicsér [Чічер / Чичаровце, сучасна Словаччина].

Потім душпастирем було покликано Pócs András [Андраш Повч], який, однак, нехтував церквою. Більше того, за декілька років його перебування тут, перейшовши в римокатолицьку релігію, він незабаром покинув м. Ungvár. Його

місце на прохання вірників зайняв Szarka József [Йожеф Сарка], але і цей, так само як і його попередник, у період своєї пасторської діяльності з 1803-го по 1817 рік виявив мало життєздатності та зацікавленості в справах церкви.

У 1817 році в церкві все-таки з'явилася активна людина, достойна загальної поваги, в особі Nagy József [Йожеф Надь], який відповідно до свого покликання й у співзвучності зі своїм іменем [Надь угорською – великий] справді з великим успіхом керував духовними справами цієї церкви. Але, серед іншого, головною турботою цього чоловіка стало зміцнення матеріального становища священника, що в той час було чималим завданням, адже священник ще не міг втішатися ані порядним житлом, ані надійним доходом. Оскільки наділ землі в с. Radvánc [Радванц / Радванка] перебував у заставі, він почав із його щонайшвидшого виведення з-під застави й передачі у власність священника. Але для цього потрібно було спочатку завоювати серця благодійників, оскільки сама церква грошей не мала. З числа цих благодійних сердець слід, зокрема, згадати Pongrácz Ferenc [Ференц Понґрац], який для згаданої святої цілі дарував вексель на 1000 форинтів і, таким чином, поставив церкву у таку ситуацію, щоб вона – відшукавши на покриття векселю 510 форинтів залишку – вийшла на фінішну пряму. Енергійний священник вважав, що суспільне джерело [фінансування] є найбільш придатним, і виклопотав дозвіл, щоб міг скористатися щедрими християнськими пожертвуваннями. Незабаром зібралося стільки грошей, що 24 квітня 1817 року згаданий наділ було звільнено з-під застави.

Після всього цього головною проблемою Nagy József [Йожефа Надь] стала побудова житла священника, а також його впорядкування. Він, хто був таким вправним та вдалим при завоюванні сердець для певної благородної справи, і тут постукав у двері милосердя – і не безрезультатно. Від вірників, але переважно від дрібних землевласників комітату, шляхом добровільних пожертвувань він незабаром зібрав таку суму, що із допомогою незначної грошової позики від церковного округу, за короткий час збудував сучасне прекрасне житло священника.

Однак плодами своєї невтомної праці він залишив насолоджуватися іншим, оскільки в 1829 році вже переселився в Czigándr [Ціґандр / Ціґанд, сучасна Угорщина] у комітаті Zemplén [Земплен]. Замість нього в м. Ungvár був запрошений пастором Kádas András [Андраш Кадаш]; під час його пасторської діяльності Церква не вирізнялася особливим процвітанням. Із тих часів пам'ятним залишилося лише таке: у 1832 році для храму було відлито 7-центнерний і 10-фунтовий дзвін; завдяки прихильності й щедрості Mokcsay Borbála [Борбала Мокчаї], яка заповіла Церкві 1000 форинтів, було сплачено будівельні витрати, які ще її обтяжували. У 1834 році матеріальне становище церкви вже дещо покращилося, а з іншого боку – значний безлад спостерігався у господарюванні з церковним майном. Оскільки приділялася незначна увага внутрішній частині садиби та наділу в с. Radnvánс [Радванц], що в 1834 році був викуплений [з-під застави] – її будівлі понижились. Один милосердний протестант – Langh József [Йозеф Ланг] – заповів на користь цієї церкви вексель на 600 форинтів, але й ця сума незабаром випарувалася невідомо на що. Тим часом церквою було прийнято на роботу хормейстера та вчителя. Для їх помешкання спочатку орендувався окремий будинок, однак пізніше розширили житло священника на ще одну кімнату, яка стала школою.

Kádas [Кадаш] у 1848 році покинув м. Ungvár, і його пасторське місце зайняв сповнений гарних надій Kassai Endre [Ендре Кашшаї], який внаслідок епідемії холери ще того ж року відійшов із цього життя.

Із того часу й по сьогоднішній день Makay Dániel [Даніель Макаї] – людина натхненна, обдарована, з прекрасним ораторським талантом, взірцевим способом життям та поведінкою, яка всіх захоплює – служить пастором для малочисленої, але зростаючої за кількістю пастви, яка в цьому місті, як одна з пристрасних захисників нашої національності, достойно заслужила свого славного пастора.

Люб'язності цього ж чоловіка завдячуємо і ми, що цю додаткову інформацію до цієї презентації ми змогли докладно й у хронологічному порядку перерахувати і використати.

Саме його найбільша заслуга в тому, що починаючи з 1849 року в цій церкві з'явилися паростки нової життєрадісності й кращого майбутнього, про що дійсно можна сказати, що вона, як пальма, між стількома чварами та потрясіннями, із зростанням власної ваги, все більше росла й зміцнювалася.

Варто згадати, що обшарпана вежа цього храму в 1850 році отримала ремонт і кращу форму. У тому ж році здана ще в 1834 році під заставу внутрішня частина садиби і наділу в с. Radvánc [Радванц / Радванка] повернулася у користування священника; він управляв нею так вправно, що господарство принесло капітал. У наступному 1851 році інтер'єр храму було теж відновлено, а в 1852 році, завдяки милостивій пожертві панянки Horváth Mária [Марія Горват], її прикрасив орган. У 1854 році житло священника, яке з часу спорудження залишалося без зовнішньої штукатурки та побілки, та огорожа храму були приведені в порядок; зручність помешкання священника була розширена за рахунок стайні. Церковні доходи в 1857 році зросли завдяки щедрості панянки Horváth Mária [Марія Горват], яка по сусідству з курією в с. Radvánc [Радванц] подарувала священнику ще одну курію, разом із доходами, для покращення оплати священника та зарплати вчителя і утримання органу. Нарешті, в 1858 році, вірники взяли на себе добровільне зобов'язання, згідно з яким понад звичайні платежі від кожної сім'ї щомісяця жертвуватиметься один пенге на загальне благо Церкви. Хто б не очікував благословення за таку благородну набожність? Хто б сперечався: що хто сам собі помагає, тому й Бог допомагає?

VII

**Навчальні заклади.
Колишня колегія єзуїтів і школа.
Витяги з історії колегії єзуїтів.
Імператорсько-королівська
головна гімназія**

Єзуїтська церква з монастирем
на вулиці Капітульній;
реконструкція

Минуло ось уже майже три століття з того часу, як у місті Ungvár оселилися музи з товариства монахів Ісуса [римокатолицький монашеський орден єзуїтів]. Це була щаслива подія для м. Ungvár. Більше того, навіть для всього Затисянського краю [тобто кількох сусідніх комітатів, передусім Берег, Угоча, Марморош, Сатмар тощо]: де, з одного боку, постійно лютували міжусобні війни, а з іншого – вогонь релігійних чвар спопеляв усі паростки інтелектуального розвитку та релігійного життя. Саме у цей час тут ходив зі своїми звияжними стягами князь Bethlen Gábor [Габор Бетлен, угорський аристократ, князь / принц Трансільванії у 1613–1629 роках]; у цей час запанувало й певне братерське примирення між патріотами протестантського та католицького віросповідання, які здавна боролися один з одним⁸⁶. І нарешті: угорський апостол католицизму Pázmány Péter [Петер Пазмань, угорський філософ, архієпископ Естергома, кардинал, примас Угорщини у 1616–1637 роках; проводив успішну діяльність із повернення до католицизму протестантів], у своїх інтелектуальних працях, із найбільшим ентузіазмом кидав гарматними ядрами у бік членів нових конфесій⁸⁷. У ці безвідрадні дні протиборства різних політичних інтересів та релігій наші батьки могли спостерігати яскраві сцени на подіумах суспільного життя. Вони бачили поховані, не знані або забуті сили, що спалахували величезним полум'ям. Бачили героїв і патріотів, сповнених самопожертви, які, як те добре сухе дерево, що ніколи не мало плодів, проте його непорочне полум'я тягнеться до небес, спопеляючись у битві за загальне благо. Але не бачили квітучих лук, де б красувалася листва освіти та релігії. Оскільки хоробрих винищила боротьба, а перед живими залишалося закритим те святе джерело, біля якого стомлена та виснажена людська душа заново оживе. І в своєму оживленні, здобувши силу, примноживши її, як орел, який скупався в росі, прориватиметься вище вищого – до небес.

Ще й зараз у м. Ungvár та в комітаті Ung [Унг] у значній кількості трапляються чоловіки, які полюбляють битви,

⁸⁶ Kazy: Historia Regni Hung. Libr. II. Pag. 103.

⁸⁷ Horváth Mihály: A magyarok története. III.sz. Pápa, 1844. 182.l.

саме тому освіченість і дух науки у цьому краї так занепали, що для заповнення [посад] у державних установах (а це в той час було винятковим завданням та привілеєм угорської благородної [дворянської] молоді) придатних кандидатів потрібно було залучати із зовнішніх комітатів [з-за меж комітату Унг]. У безпосередньому сусідстві було тільки одне-єдине місце, звідки комітат Ung [Унг] і місто Ungvár мали змогу отримати трохи світла. Це була Homonna [Гомонна / Гуменне, сучасна Словаччина] у верхній частині комітату Zemplén [Земплен], де єзуїти вже мали свою процвітаючу колегію та школу.

Із огляду на сказане, homonnai Drugeth György [Дьердь Другет де Гомонна], який у період із 1603-го по 1626 рік був головним іспаном комітатів Ung [Унг] та Zemplén [Земплен], побачивши, що у цьому краї освіта та релігійне життя не мають жодної підтримки, він, як головна опора римокатолицької релігії, вжив заходів, щоб єзуїти якнайшвидше оселилися в м. Homonna [Гомонна / Гуменне]. У втіленні цього прагнення до благородної мети його підтримували Aquavia Claudius [Клаудіус Аквавіва] – голова ордену [єзуїтів] та Dobokay Sándor [Шандор Добокаї] – перший ректор колегії в м. Homonna [Гомонна / Гуменне]. Діючи пліч-о-пліч із ними, оскільки і в Римі ці ревні старання були прийняті дуже схвально, 22 листопада 1313 року [ймовірна друкарська помилка, слід читати 1613], отримавши дозвіл, було створено колегію ордену єзуїтів. Отримавши його [дозвіл], він запрошеним отцям одразу подарував помешкання та майно, фундацію якого у 1614 році було схвалено. Фундаційну грамоту, де говориться про благочестивий вчинок поважного патріота від 2 липня 1615 року, призначено передати в архів ордену на зберігання. На місці їх першого помешкання колись був монастир ордену францисканців. Оскільки ця обитель була вже в аварійному стані і потребувала капітального ремонту, homonnai Drugeth György [Дьердь Другет де Гомонна] в 1614 році належним чином реконструював її як під житло, так і для шкільного використання⁸⁸.

⁸⁸ Historia Collegii Homonna – Ungváriensis socistatis Jesu. Ab anno 1700–1713. Рукопис, який можна побачити в архіві Унгварського єпископства.

Із того часу єзуїти трудилися тут із великим завзяттям, навчаючи підростаючу молодь усьому доброму та гарному і проповідуючи слово Боже заблукалому люду, чиє моральне виховання в недалекому минулому не тільки було надзвичайно занедбане, але й значною мірою зазнало нападів нової релігії. Понад п'ять років із надзвичайним захопленням Н. Drugeth György [Дьердь Другет де Гомонна] спостерігав за багатими плодами своєї, описаної вище, щедрості, коли в 1619 році на батьківщині знову прокинулися бурі, що накликали майже смертельну небезпеку як на м. Homonna [Гомонна / Гуменне], так і на орден єзуїтів і навіть безпосередньо на щедрого покровителя. Оскільки Bethlen Gábor [Габор Бетлен] із військом, захопивши цей край, після того як повбивали вже єзуїтів у м. Kassa [Кашша / Кошице], рухуючись у напрямку м. Homonna [Гомонна / Гуменне], закликали Drugeth György [Дьердь Другет] до капітуляції та приєднання. Оскільки він від цього категорично відмовлявся, зазнавши нападу, був разом з єзуїтами вигнаний із країни. Польща дала притулок висланцям-біженцям, звідки вони повернулися тільки через десять років вигнання⁸⁹. Через це вислання голова ордену Dobokay Sándor [Шандор Добокаї] передав на зберігання отриману ним Фундаційну грамоту в Краківський архів, де та у 1644 і була знайдена.

Отже, у період із 1629-го по 1636 рік у м. Homonna [Гомонна / Гуменне] єзуїти почали діяти з новим завзяттям під патронатом головного ішпана комітату Ung [Унг] János-a [Янош] – сина померлого за цей час (у 1623 р.) Drugeth György-я [Дьердь Другет] – і тішилися значному розширенню. Оскільки за цей період у м. Kassa [Кашша / Кошице] теж заново почали процвітати навчальні заклади, вони відрядили з цього краю молодь, котра навчалася. З іншого боку, протестантизм у місті Munkács [Мункач] зріс до такої значної сили, що вже почав загрожувати католицьким вірникам міста Ungvár більше, ніж жителям м. Homonna [Гомонна / Гуменне]. Для того, щоб з цього краю з більшою впевненістю могли розповсюджувати своє світло наука та набожність,

⁸⁹ Timon: Epitome Regum Hung. Ab anno 1619. Ketler: Hist. Libr. XXXIX. Szirmai Ant. Notitia Hist. Comit Zepléniensis. Budae, 1804. Pag. 745.

граф і головний ішпан комітату Ung [Унг] (1626–1647 рр.) Homonnai Drugeth János [Янош Другет де Гомонна] у 1636 році переніс колегію отців ордену єзуїтів і семінарію в Ungvár. Для членів ордену він розширив монастир ордену францисканців, збудувавши поряд приміщення, придатне для навчання⁹⁰.

Проте період, який настав після цих подій, спочатку не був для освітньої справи та католицького релігійного життя сприятливішим, ніж у м. Homonna [Гомонна / Гуменне]. Rákóczy György [І Дьердь Ракоці] (старший), один із найпопулярніших бійців протестантизму, обраний князем у середині січня 1644 року, піднявся на відкриту боротьбу проти короля III. Ferdinánd [Фердинанд III, імператор Священної Римської Імперії і король Угорщини у 1637–1657 роках; з династії Габсбургів]. Вторгнувшись в Угорщину з Erdély [Трансільванія], спрямував свій військовий похід із м. Munkács [Мункач] через Ungvár в напрямку м. Kassa [Кашша / Кошице]. Так, Ungvár, який на той час втратив свого сильного покровителя Н. Drugeth János [Янош Другет де Г.], став постійною сценою найбуремніших подій. Зокрема, коли Rákóczy [Ракоці] у 1644 році рушив зі своїм військом через м. Ungvár в напрямку м. Kassa [Кашша / Кошице], зустрів тут [в Унгварі] супротив з боку головного ішпана комітату Ung [Унг] та державного судді Н. Drugeth János [Янош Другет де Г.] (який помер 22 листопада 1645 року). Піддав Ungvár сильному артилерійському вогню, колегію єзуїтів та семінарію обстріляв, а отців-монахів вигнав з країни, які разом зі своїм керівником Kattay Zsigmond [Жігмондом Каттаї] знову шукали притулку в Кракові. За відсутності Н. Drugeth János [Янош Другет де Г.], який після цієї події перебував в околицях м. Nagyszombat [Надьсомбат / Трнава] та Pozsony [Пожонь / Братислава], його дружина з героїчним духом Jakusics Anna [Анна Якушіч], взяла Ungvár та католицьких вірників міста під своє покровительство, але з незначним успіхом. Про це Szalárdi [Саларді] пише так:

⁹⁰ У 1860-1 програми Унгварської гімназії хибно стоїть, ніби дійовою особою всього цього був Дьердь Другет де Г. І пізніше жив Дьердь, який був сином Яноша – головного ішпана комітату Унг від Анни Якуніч. V.ö. Szirmay: Not. Hist.Comit. Zemplén. 74-172 l.

«Місто Tokaj [Токай], дворяни з комітатом, а потім і військові швидко схилилися (перед військом Rákóczy [Ракоці]). Мешканці замку, розуміючи, що вся земля підкорилася, хоча Bornemissza Ferencz [Ференц Борнемісса], молодший брат kolozsvári Bornemisza László [Ласло Борнемісса де Коложвар / Клуж, сучасна Румунія], граф Homonnai János [Янош де Гомонна] з численними своїми слугами дуже шкодували, що багато хорошого вина їх пана, що там знаходилося, було ними втрачено, але не маючи можливості для опору, не маючи змоги встояти проти героїчного люду, вони здалися разом із замком. Це там, де і Tokaj [Токай] із замком, із містом Keresztur [Керестур / Бодрогкерестур, сучасна Угорщина] та належним майном, яким володів державний суддя граф Homonnai (Drugeth) János [де Гомонна (Другет)], все, що знаходилось у замку, зокрема бочки 350-літнього вина [вина з 350-літнього виноградника], перейшло до рук князя [Ракоці]. Княгині, яка ще раніше звернулася за покровительством до князя щодо надання охоронної грамоти, було надано таку грамоту. Вона ж, попри те, бажала отримати надійнішу грамоту, яка стосувалася б і вищих чиновників і слуг князя; поряд з тим, старанно оберігаючи всі справи князя з м. Ungvár, було інформовано пана графа про всі обставини. За ними з пересторогою наглядав і приділяв значну увагу Balling János [Янош Баллінг, капітан Мукачівського замку] з м. Munkács [Мункач], надаючи інформацію князю і його дружині щодо становища і поведінки тих, хто перебував у м. Ungvár»⁹¹.

Ще більш нужденні часи тягарем лягли на колегію цього ордену та їх головний навчальний заклад із другої половини сімнадцятого століття; а саме в дні рухів, які, під проводом Tököli Imre [Імре Текелі], поширилися по всій батьківщині. У Kazy [Казі] читаємо, що Tököli [Текелі], після того, як взяв Munkács і Huszt [Мункач та Хуст], укріпивши свої сили загонами поляків та татар, у 1679 році захопив і місто Ungvár. Тут мешканців пограбував; тих, хто чинив опір, а головним чином послідовників католицької релігії – повбивав. Єзуї-

⁹¹ Ujabb nemzeti könyvtár. Második folyam. V. füz. Szalárdi krónikája, Pest. 1853. 165. l.

там у той час довелося рятуватися втечею; а молоді, котрі навчалися, розійшлися на довший час⁹².

Цього ж року сталося й те, що Tököli [Текелі], будучи смертельним ворогом головного ішпана комітату Torna [Торна, сучасна Словаччина] Keglevics Miklós-a [Міклош Кеглевіч], який у комітаті Ung [Унг] володів обширними домініями, незабаром знову напустив свої грабіжницькі війська на Ungvár, а майно Keglevics Miklós-a [Міклош Кеглевіч], що знаходилося в околицях цього міста, понищив. Отже, через це брязкання зброї, тривалий час музи не могли говорити, а єзуїти, які займалися навчанням, вважали своїм щастям, сховавшись у безпечному сховищі, врятували своє життя⁹³.

Однак оскільки з погляду планової військової операції Ungvár і для імператорських сил виглядав дуже важливим стратегічним місцем, він не довго залишався у мирному володінні Tököli [Текелі]. У 1684 році його [місто] уже знову знаходимо під владою головного ішпана Homonnai Drugeth Zsigmond [Жіґмонд Друґет де Гомонна], чия дружина була Keglevics Terézia [Терезія Кеглевіч]. Ця обставина лише збільшила нещастя м. Ungvár, бо тепер Tököli [Текелі], будучи вже володарем усієї Верхньої Угорщини [сучасна Словаччина і Закарпаття] і вдвічі сильніше лютуючи на Ungvár, знову його захопив та окупував⁹⁴. Щодо того, у чийй власності був Ungvár короткий час наступного року – сліду не знаходимо. Але читаємо, що в 1685 році Tölöli [Текелі], знову здійснивши атаки проти відомого імператорського генерала Schulz [Шульц], обстріляв м. Ungvár гарматами, сплюндрував і навіть рови вкрив дев'ятистами загиблими з числа охорони замку, а генерала Schulz-a [Шульц] теж так притис, що той ледве міг врятуватися втечею від переслідування бунтівників⁹⁵.

Очистивши в такий спосіб околиці м. Ungvár від імператорських військ, Tököli [Текелі] разом зі своїм переможним

⁹² Kazy: Hist. Regni Hungariae. Tyrnaviae. 1737. Libr. XII. Pag. 233. V. ö. Pag. 218.

⁹³ U.a. Libr. XII. 241. l.

⁹⁴ Szirmay Antal: Notit. Hist. Comit. Zempléniensis. Pag. 256.

⁹⁵ Nicolaus Schmith: Imperatores Ottomanici. Tyrnaviae. 1761. Libr. Tom. II. Pag. 200.

військом вирушив далі вглиб країни, а охорону Ungvár-а доручив Galambos Ferenc [Ференц Ґаламбош], який тільки недавно перейшов у протестантську релігію⁹⁶ і став під стяг Tököli [Текелі].

У цей час імператорський воєначальник Caprara [Капрара, фельдмаршал імператора Священної Римської Імперії італійського походження, жив у 1631–1701 роках] зі значними силами наближався до м. Munkács [Мункач], який захищала героїчної душі Zrinyi Ilona [Ілона Зріні] – дружина Tököli [Текелі], чиє ім'я стало безсмертним. У той час у м. Ungvár страждав у темній в'язниці один із вірних послідовників імператора граф Kohári István [Іштван Когарі], якого полонив Tököli [Текелі]. Поки Caprara [Капрара] безуспішно атакував замок Munkács [Мункач], а його війська були зайняті й утримувалися від будь-яких побічних виступів, протягом цього часу Galambos Ferenc [Ференц Ґаламбош] як ватажок найманців безчинствував у м. Ungvár: пограбував римо-католиків; єзуїтську колегію та школу обстріляв із гармат, а самих монахів прогнав із цього краю. І це була третя втеча єзуїтів із м. Ungvár і третє знищення процвітаючого навчального закладу⁹⁷.

Згодом Caprara [Капрара] побачив, що звичайною атакою під [замком] Munkács [Мункач] він нічого не досягне. Змінивши військову стратегію, замість атаки осадив на скельне гніздо (найвищу частину фортеці), яке героїчно захищалося. Мобільну військову групу відправив на Ungvár, щоб його завоювати. Це жахнуло Gombos [очевидна описка, має бути Galambos] Ferenc-а [Ференц Ґаламбош], який народився отаманом розбійників, а не героєм. Цю обставину, а головним чином страх Galambos Ferenc-а [Ференц Ґаламбош], [використав] Kohári István [Іштван Когарі]. Порадив йому, щоб той не піддавав ані себе, ані місто новим небезпекам, а здав замок Ungvár. Адже тільки так він міг би змити з нього бруд, спричинений зрадою імператора, і лише так може розраховувати на краще майбутнє через помилування імператором.

⁹⁶ Historia Collegii homonna-ungvariensis jezuitarum.

⁹⁷ Schmith: Imperatores Ottomanici. Tom. II. 206. l.

Так Galambos [Галамбош] погодився скоритися. Хоча його син і скарби були заарештовані в замку Munkács [Мункач], він здав Ungvár імператорським військам. Імператор його нагородив, але за батькову зраду Zrinyi Ilona [Ілона Зріні] кинула його сина в глибоку темницю.

Попри все це, ще тривалий час не могло розквітнути нове життя в семінарії м. Ungvár. Бо після придушення руху, розпочатого Tököli [Текелі], та через злидні, пов'язані з війнами, що велися з турками, як країну, так і Ungvár було позбавлено їх найбільшої окраси – підростаючої молоді, яка зараз шукала не навчальних аудиторій, а полів битв. І цей стан тривав аж до 1799 року [слід читати 1699, очевидна друкарська помилка], тобто до укладення миру в м. Karlovicz [Карловіц]. Отже, починаючи з цього часу, відкривається нова епоха перед Унгварською семінарією, головні риси повідомимо нижче з рукописної історії, яка залишилася в колегії єзуїтів.

Незважаючи на те, що з-під попелу переможених міжусобиць, зокрема через неспокій II. Rákóczy Ferenc [Ференца II Ракоці], нові небезпеки почали загрожувати батьківщині, а передусім місту Ungvár, яке в той час саме було у власності графа Bercsényi Miklós [Міклош Берчені], найпалкішого прихильника і однодумця Rákóczy [Ракоці], у 1700 році ця семінарія повернулася до колишнього процвітання. Батьки, хвилюючись за життя та майбутню долю своїх нащадків, щоб вони знову не стали жертвами битв або чуми, із завзяттям посиляли їх у семінарію єзуїтів, під їх опіку. І так сталося, що цей навчальний заклад у великій кількості почали відвідувати також і 21-, 30-літні особи, щоб здобути краще життєве виховання, ніж досі. З цією метою сюди в значній кількості ринула молодь не тільки з комітату Ung [Унґ], але й з комітатів Bereg, Ugocsa, Szathmár, Mármaros і Szabolcs [Береґ, Уґоча, Сатмар, Марморос та Саболч]. Зокрема, в 1700 році цей навчальний заклад відвідувало понад 200 учнів, серед яких був один граф, четверо баронів і дуже багато молодих дворян. З їх числа ця семінарія найбільше гордилася Thuróczi László [Ласло Туроці], який, як знаємо, був сином Thuróczi János [Яноша Туроці] – голов-

ного нотаріуса комітату Ung [Унг], але керований внутрішнім переконанням відмовився від світської кар'єри, яку він міг успішно наслідувати за своїм батьком; і 31 жовтня 1700 року вступив у товариство Тренчанських [Тренчин, місто в сучасній Словаччині] єзуїтів і повністю посвятив себе наукам. Плід своєї наукової роботи він оприлюднив у видатній праці під назвою "Historia Regnum Hungariae".

У цей час семінарія була розділена на шість класів і забезпечена такими [посадовими] особами: директор Selendi János [Янош Шеленді], проповідник Balásházy Imre [Імре Балашгазі], сповідник Gödi Péter [Петер Геді], вчитель риторики та поезії Abrahámffy György [Дьєрдь Абрагамффі], викладач словесності та мовознавства Ónody Zsigmond [Жірмонд Оноді] та Urbanovics Jakab [Якаб Урбановіч]. У найнижчому класі навчання спочатку забезпечувала світська особа, а пізніше – єзуїт Bálintfy Mihály [Мігаль Балінтфі], який був направлений сюди з м. Kassa [Кашша / Кошице]. А те, що ці особи крім навчання з неменшим ентузіазмом займалися ще й місіонерською діяльністю – видно з того, що уже в тому році до римського обряду ними, крім численних протестантів, було навернено і п'ять осіб грецького обряду. Число римо-католицьких вірників у м. Ungvár у цей час перевищило 2000.

Із погляду на цей навчальний заклад у 1701 році не відбулося жодної пам'ятної події, але варто відзначити, що фундамент малої школи (ймовірно, початкової) було закладено в цьому році і Geltovics János [Янош Гелтовіч], який із католика став протестантом і який у часи визвольних рухів а-ля Tököli [Текелі] пограбував колегію єзуїтів, був 3 вересня через суд присуджений до сплати 600 пенге у рейнських форинтах на користь цього закладу. Цього року на латинський обряд перейшли 5 кальвіністів, 3 лютерани і 5 осіб грецького обряду.

У 1702 році отці-єзуїти передусім займалися місіонерською діяльністю, і на цей час кількість вірників, які причащалися, уже досягла 3200 душ. Тоді ж із кальвіністської віри перейшов відомий солдат, який десять років жив поміж турків; аналогічно в с. Mátyócs [Матьовц / Матьовце, сучас-

на Словаччина], де єзуїти володіли значними поміщицькими наділами, [перейшло] багато кальвіністів, а в с. Császlócz [Часловц / Часлівці] поміщик Petrovay János [Янош Петроваї] [перейшов] з грецького обряду в латинський. Із погляду семінарії більше не відбулося нічого важливого, хіба що у цьому ж році мала [початкова] школа уже була збудована, а головна школа, де зберігалася скарбничка церкви, – пограбована.

У 1703 році шум війни знову потурбував у семінарії тишу муз й розігнав молодь, яка навчалася. Оскільки, 15 серпня, у той час як більша частина народу молилася у храмі, в м. Ungvár вторглися загони Rákóczy [Ракоці], почали обстрілювати місто та мешканців, і у цій колотнечі куля змела Ráthi Zsigmond [Жіґмонд Раті] – одного з найповажніших землевласників м. Ungvár. Тоді єзуїти втекли до своїх ближніх маєтків.

Попри все це, у 1704 році навчальний процес було розпочато. Але 2 березня Ungvár знову зазнав переслідувань. У м. Munkács [Мункач] війська Rákóczy [Ракоці] голодом змусили імператорське військо до здачі, а потім прийшли в Ungvár. А звідси, оскільки мешканці м. Ungvár також здалися повстанцям, направивши їм назустріч на знак покори дев'ять білих прапорів, ті більш спокійно вирушили в напрямку Польщі.

У 1705 році жодна значима подія не проявилася ані з погляду міста, ані навчального закладу. Проте навчальний процес було призупинено, оскільки гармати Rákóczy [Ракоці] все ще гуркотіли на стінах замку, а сама колегія та семінарія були вщент запруджені біженцями з околиць.

У 1706 році отці-єзуїти також передусім займалися місіонерською діяльністю, а не навчанням. У цьому році п'ятеро громадян грецького обряду перейшло в римський обряд.

У 1707 році знову розпочалося навчання, але незабаром воно було перерване, оскільки єзуїтам було наказано покинути країну. Князь Rákóczy [Ракоці] також з'явився в м. Ungvár. Коли він наближався до міста, молодь двох старших класів семінарії разом із військом поспішила йому

назустріч на берег р. Унг із пишними промовами. Іншим разом молодь вшанувала Rákóczy [Ракоці], який, похваливши запал учнів, на згадку розподілив між ними сто талерів. Дата переселення для отців-єзуїтів була призначена на 18 лютого 1707 року, які звідси помандрували в Польщу в Grosna [Гросна / Кросно, сучасна Польща] і не поверталися аж до 14 травня 1711 року.

Отже, на понад чотири роки майже все духовне життя в семінарії м. Ungvár змовкло, оскільки й повторне заселення єзуїтів відбувалося зі значними труднощами, дуже повільно й у малій кількості. У період із 1709-го й аж до 1716 року молодь усіх класів отримувала навчання від єдиного світського вчителя (Hadoni Mihály [Мігаль Гадоні]). За цей час внаслідок частих боїв будівля семінарії зазнала значних руйнувань. Уже з того часу і аж до розпуску ордену єзуїтів у цьому навчальному закладі панував тільки застій справи виховання і, як засвідчує відомість за 1773 рік, в останні часи кількість учнів уже не могла піднятися вище 150.

Анулювавши орден у 1773 році, нагляд за семінарією взяв на себе Егерський [римо-католицький] єпископ граф Eszterházy Károly [Кароль Естеразі, угорський аристократ, римо-католицький єпископ Егера у 1761–1799 роках]. Він тимчасово доручив його [нагляд] чотирьом секуляризованим священникам єзуїтського ордену, таким як Balogh János, Puchner Jakab, Simon János і Molnár István [Янош Балоґ, Якоб Пухнер, Янош Шімон та Іштван Молнар]. Попри все це, у тому році (1774) кількість учнів не зменшилася, а навпаки, зросла до 154. Старанні отці за той рік записали два удари, яких зазнала семінарія. На вулиці Gyárju [Дяп'ю, Вовняна, сучасна Духновича] в будинку скарбника казни Pólanyi László [Ласло Полані] виникла пожежа, яка не лише спопелила усю вулицю, але завдала значної шкоди й семінарії та колегії. Це сталося в другий день Великодня. А однієї ночі в травні у місті лютував такий сильний вітер, що в саду семінарії вирвав із корінням навіть найміцніші дуби та горіхові дерева.

Оскільки після анулювання ордену єзуїтів не знайшлося осіб, які б цей навчальний заклад належно забезпечували, у ньому в 1775 році тимчасово вчителями були працевла-

штовані такі особи: Orosz Ádám [Адам Орос] – управитель школи; єзуїт Balogh János [Янош Балог] – як вчитель риторики та поетики; член ордену св. Павла Molnár Elek [Елек Молнар]; подібно Kis Antal [Антал Кіш]; проповідник Simon János [Янош Шімон]; єзуїт Molnár István [Іштван Молнар]. Тим часом для вчительства були запрошені [ченці з ордену] премонстрантів із м. Kassa [Кашша / Кошице], які це запрошення прийняли; але, оскільки в місті ще в той час не знайшлося [для них] відповідного житла, вони не зайняли й звільненої кафедри.

З реорганізацією справи загального виховання в 1775–1776 рр. [шкільна реформа Марії-Терезії, коли Ungvár став центром шкільного округу, що об'єднав п'ять комітатів] у численних місцях були засновані вищі школи. Серед них і семінарія у м. Ungvár була проголошена архігімназією / головною гімназією. Вчительські кадри в той час склалися з таких осіб: Taschler Mihály [Мігаль Ташлер] – директор; Kecskeméthy Márton [Мартон Кечкеметі], Balogh János [Янош Балог], Katona József [Йожеф Катона] – колишні єзуїти; Fekete Imre [Імре Фекете] – світська особа та Magyar János [Янош Мадяр] – священник без парафії з комітату Eger [Егер], як проповідник, а також Kabos János [Янош Кабош] – заступник вчителя.

За упорядкування освітньої справи взялися вже в часи правління Mária Terézia [Марії-Терезії], сформулювавши її базові основи у відомому найвищому розпорядженні під назвою "Ratio educationis publicae" [Система народної освіти]. Попри це, цілісну систему їй надав імператор II. József [Йожеф II / Йосип II], який, пристосовуючи все до свого свободомислячого централізованого керування, здійснив суттєві реформи, зокрема, й у справі освіти. Дві з них, найважливіші, мали значний вплив і на головну гімназію м. Ungvár. Добре було відомо цьому володарю з енергійним духом, що виховання молоді є тією основою, на якій він зможе будувати щастя своїх народів. [Тому] над укладанням цієї основи він працював тим старанніше, оскільки лише за цієї умови міг обіцяти постійність у майбутньому й іншим прекрасним заходам.

Отже, головних шкіл торкнулися зміни, введені у 1783 році щодо уряду та судів: науковий університет з м. Buda [Буда] було перенесено в Pest [Пешт]; у містах Pozsony [Пожонь / Братислава], Nagyvárad [Надьварод / Орадя], Pécs [Пейч] та Zágráb [Заґраб / Заґреб] були утворені окружні освітні комісії; головна гімназія м. Ungvár, зокрема, потрапила під юрисдикцію такої окружної освітньої комісії у м. Kassa [Кашша / Кошице, тим самим було скасовано Унґварський шкільний округ, утворений у 1776 році]⁹⁸. Крім цього, за рік до того він розпорядився, щоб штатними викладачами були працевлаштовані лише такі особи, які добре знають німецьку мову й здатні навчати по-німецьки. І, нарешті, щоб від молоді, яка навчається, збиралася плата за навчання⁹⁹.

Природним наслідком цього останнього розпорядження стало те, що, по-перше, в наукові аудиторії йшла тільки більш заможна молодь, а бідніші, які були неспроможні вносити плату за навчання, відсіювалися, й найкращі таланти залишалися осторонь. Але в значній кількості відсіювалися і ті, хто не володів німецькою мовою. Ті ж, хто ставав до навчання німецькою мовою, належним чином нею не володіючи, виходили зі школи без ґрунтовних знань і підготовки, а батьки потрапляли в сумну ситуацію, оскільки не знали, де в практичному житті застосувати своїх нащадків, які занурилися в іноземну мову, але загалом нінащо не були здатні.

По-друге, оскільки через незнання німецької мови найвправніші угорськомовні особи виключалися з вчительської професії, то вчительські кафедри заповнили, як правило, шарлатани, пройдисвіти, особи, які зовсім не знали вітчизняних звичаїв і моралі, й різні іноземні хлопчиська, ба, навіть демобілізовані солдати та офіцери. До цього додалося ще й те, що угорська мова та латинь, як відомі посередники національної конституції, були також витіснені зі шкіл, а наша молодь не мала змоги отримати жодної політичної освіти та національної свідомості й зростала лише

⁹⁸ Keresztury: *Introductio in Opus Collectionum Norm. Constit. Josephi II.* Tom. I. Pag. 57.

⁹⁹ Katona: *Hist. Crit. Regn. Hung.* Tem. 40. Pap. 366–400.

як тепличні безплідні бур'яни послужливого бюрократизму. Такі наслідки породжує навчальна система, де зерно наукової освіти засівається не в національну землю і де замість громадян вирізьблюють тільки інструменти державного механізму.

Проте цей стан одразу припинився, тільки-но імператор II. József [Йожеф II / Йосип II] відійшов [в інший світ], а всі його системи управління припинили існування. Угорська мова та латинь відвоювали своє рівноправне місце в навчальних закладах. Кількість молоді, яка навчається, зростала всюди, але найбільше – в гімназії м. Ungvár. Навчальний заклад знову отримав свій колишній розквіт. За цей час гімназія виховала Bacsinszky András-a [Андраш Бачінскі / Андрій Бачинський] – відомого Мункачського єпископа¹⁰⁰; Dajka Gábor-a [Габор Дайка] – нашого, світлої пам'яті, поета-пісняря; Szerencsy István-a [Іштван Серенчі] – одного з найпопулярніших головних королівських суддів; Porovics Vazul-a [Вазул Поповіч / Василь Попович] – енергійного, з міцним характером Мункачського єпископа; багатьох інших. Словом, у нову епоху, починаючи зі смерті II. József [Йожеф II / Йосип II] і аж до 1850 року, гімназія м. Ungvár стала розплідником діяльного покоління патріотів, які по сьогодні є окрасою батьківщини.

У новітні часи гімназія м. Ungvár знову пройшла через епохальні зміни, які навіть її існування поставили під постійне випробування. Міністерством загальної освіти в усій імперії введено нову навчальну систему (Organisations-Entwurf), за прикладом іноземних середніх освітніх закладів. Уже в 1851 році було розпорядження, щоб і гімназія у м. Ungvár була реорганізована відповідно до цієї навчальної системи. Зокрема: щоб цей навчальний заклад було розділено на нижчу [малу, початкову] та вищу гімназію, щоб у першій було працевлаштовано шість, а в другій – дванадцять вчителів. Крім того, щоб замість класного [загального академічного] навчання, в життя було впроваджено фахове [спеціалізоване] навчання. Мовою викладання за-

¹⁰⁰ Lásd Bazilovics sokszor idézett munkáját, III / Див. цитовану працю Базиловича, III.

мість угорської та латини, як було дотепер, нехай служить передусім німецька, і нехай використовуються й інші мови, якими говорить молодь, що навчається. До того ж, щоб особлива увага приділялася викладанню грецької мови, алгебри та природничим наукам. І нарешті: як в усіх інших більш старих гімназіях, якщо фондів [на їх утримання] було б не достатньо, то нехай їх перетворять на малі гімназії. Усе це, з погляду на гімназію м. Ungvár, було питанням її існування.

На той час [ситуацію] особливо і в значній мірі ускладнювала міжконфесійна та національна ворожнеча, яка спостерігалася в цьому регіоні. Рішучість уряду розрубала вузол труднощів навпіл. Тому було доручено міській раді м. Ungvár щонайшвидше заявити: чи бажають [вони мати] велику гімназію, і якщо так, то чи готові її привести в такий стан, щоб цей навчальний заклад повністю реорганізували відповідно до розуміння нової освітньої системи?

Перша будівля королівської архігімназії
на вулиці Капітульній; реконструкція

Міські депутати на загальних зборах декілька разів обговорили це питання. Дійшли згоди, що велика гімназія у цьому місті, як найкращому та найцентральному місці східно-карпатського регіону, необхідна не тільки з погляду на інтелектуальну освіту, але була б надзвичайно корисною для міського населення, яке, попри бідність, намагалося утримувати молодь [для її навчання]. Було прийнято рішення, згідно з яким велику гімназію, незважаючи ні на що, слід зберегти, а її потреби міська громада готова покривати в достатній мірі. Втім, за умови: оскільки місто бере на себе такий тягар, мова навчання буде винятково угорською.

Отже, після [отримання] відповідних гарантій, велика гімназія відкрилася, а саме: у перші шість років – із шістьма класами, а пізніше – з вісьмома класами, будучи забезпеченою достатньою кількістю викладачів, згідно з «Entwurf» [стандартами]. А місто, у розумінні взятих на себе зобов'язань, у 1857 році пожертвувало на реконструкцію будівлі навчального закладу 9144 нові форинти, а для забезпечення фізичного кабінету – 2790 нових форинтів. Крім того, зобов'язалося, що і надалі покриватиме одну третину зовнішніх і внутрішніх потреб навчального закладу (без врахування зарплати вчителів). І так було засновано головну гімназію у місті Ungvár. Як бачимо, міська комуна мала

Друга будівля королівської архігімназії на вулиці Капітульній;
сучасна будівля Комерційного технікуму

в цьому найбільшу заслугу, оскільки не володіючи жодним комунальним нерухомим джерелом [доходів], цей тягар змушена була нести майже повністю з власної кишені.

На доповнення вищенаведених рядків, хочемо згадати з минулого цієї великої гімназії ще й те, що королева *Mária Terézia* [Марія-Терезія] у 1776 році прикрасила цей навчальний заклад титулом архігімназії. Її будівля до 1785 року ще знаходилася на сусідньому пагорбі – перед теперішньою резиденцією єпископа. Оскільки цю будівлю, колись блискучу, всепоглинаючий час і лють руйнівних битв надзвичайно пошкодили, необхідністю, якої не уникнути, стала нова будова. До того ж старої будівлі не вистачало для потрібної кількості шкільних класів. До терезіанської системи [освіти] у цій будівлі були тільки три класні приміщення, і молодь двох класів ходила в одне навчальне приміщення. Хоча дирекція розпорядилася, щоб навчальні приміщення дещо зросли за рахунок приміщення шкільного театру, це розпорядження ще не було достатнім з огляду на те, щоб забезпечити потребу в необхідній зручності. З цієї причини в 1778 році голова казни [королівської курії] граф *Festetics Pál* [Пал Фештетіч – угорський аристократ, високоставлений королівський службовець, голова головного королівського фінансового відомства у 1772–1782 роках] прибув у *Ungvár* для закладання будівлі нової гімназії і визначив її теперішнє місце, на якому до того стояла стара солдатська казарма [мається на увазі колишня будівля на вулиці Капітульній – попередник сучасного комерційного коледжу]. Проте будівництво розпочалося тільки в 1782 році, під наглядом архітектора з м. *Pozsony* [Пожонь / Братислава], який розробив такий проєкт, згідно з яким у нову будівлю включалися основи старої казарми. Після всієї цієї підготовки стару будівлю гімназії все-таки знесли у 1785 році, а теперішня гімназійна каплиця, яка складалася з двох склепінчастих і просторих приміщень, використовувалася в той час королівським комісаром і головним іспаном бароном *Révay Simon* [Шімоном Реваї] як місце зберігання окружної казни.

Щодо внутрішнього життя цієї гімназії в нову епоху відзначимо, що нова система освіти у часи [правління]

Mária Terézia [Марія-Терезія] була впроваджена тут у 1777 році. За цією системою, крім звичайних наукових предметів, викладалися ще й такі науки: грецька мова, прикладне природознавство, геодезія [землемірство], знання вітчизняних законів та природного права, німецька мова та інші академічні науки. У цей самий час, тобто ще в 1776 році, директором навчального закладу було призначено наймолодшого вчителя – Fekete Imre [Імре Фекете], оскільки ніхто інший не знав німецької мови. Головним інспектором окружних головних шкіл у 1776 році був граф Károlyi Antal [Антал Карольї], головний ішпан комітату Szathmár [Сатмар], який художню школу звідси переніс у м. Nagy-Károly [Надь-Кароль / Карей, сучасна Румунія]. Його місце, як головного інспектора, в 1781 році зайняв Haller József [Йожеф Галлер].

Із цих часів і аж до найновішої епохи більше суттєвих змін у внутрішньому житті цієї гімназії не відбулося. Хіба що після того, як для викладання вищих наук у країні відкрилися нові академії, викладання філософських, правничих і фізичних наук і тут припинилося. У більш давні часи ця гімназія була відома й тим, що її вихованці з винятковою вправністю розмовляли латинською мовою і що її директори, як, наприклад, у заслугах посивілий великий пробст Csurgovics János [Янош Чурговіч], і теперішні викладачі у більшості одночасно були й відомими особами, визнаними в цілій країні.

VIII

Виникнення та становлення священницької семінарії у м. Ungvár. Теологічний ліцей у містах Munkács та Ungvár. Визначні події цього навчального закладу

Перший осідок і походження священницької семінарії м. Ungvár слід шукати в монастирі отців-василіанів у м. Munkács [Мункач] як ординарній резиденції єпископів Мункачської єпархії. До часів єпископа Olsawszky Manó [Мано Олшавські / Мануїл Ольшавський] (1744 р.) священники Мункачської греко-католицької церкви отримували освіту частково від кращих членів згаданого вище монастиря, а частково – передусім світські [священники, котрі не були монахами] – у [містах] Eger [Егер, сучасна Угорщина] та Nagyszombat [Надьсомбат / Трнава, сучасна Словаччина], тому що ця єпископська адміністративна область [єпархія] ще не мала своєї окремої самостійної семінарії, як її на сьогоднішній день [не має] сучасне римо-католицьке єпископство [дієцезія]. Але до того часу, поки тут могла б виникнути окрема семінарія, яка відповідала б усім потребам, передусім з 1726 року, семінаристи отримували підготовку в м. Eger [Егер] за підтримки фондів імператора Leopold-a [Леопольд] та єпископа Telekessy István-a [Іштван Телекешші, римо-католицький єпископ Егера у 1699–1715 роках].

Так сталося, що уже в 1726 році в м. Eger [Егер] виникла ідея [заснування] окремої самостійної семінарії для греко-католицьких священників. Проводячи збори під головуванням заступника єпископа Foglár György [Дьердь Фоглар], за участі делегованого від Мункачської єпархії Hodermarszky József [Йожеф Годермарські / Йосип Годермарський] та багатьох інших священників та посадовців, присутні серйозно дискуту-

вали про те, яким чином можна було в тому ж м. Eger [Егер] заснувати окрему греко-католицьку семінарію? І чи самі греко-католицькі священники були б готові щось пожертвувати зі своїх доходів заради цієї мети? Ці дискусії спочатку дали можливість для висловлення яскравих контраргументів. Було сказано, що такого від греко-католицьких священників і бажати немислимо. Бо, по-перше, ці священники надзвичайно бідні, а по-друге, Eger [Егер] не міг би служити належним місцем для греко-католицької семінарії. Незважаючи на все це, промова Егерського великого пробста Kis János [Янош Кіш] захопила більшість присутніх, і вони обіцяли, що готові певною сумою щорічно долучатися до втілення святої мети, тільки б вона здійснилася. Проте ця добровільна пропозиція викликала рішуче несхвалення у більшості священників, які залишилися вдома. І більше того, натрапила на сильний спротив, унаслідок чого ідея залишилась тільки ідеєю. Більшість схилилася до того, що воліє вічно залишатися без семінарії, ніж жертвувати на навчальний заклад для священників, який буде створений у м. Eger [Егер].

Однак усі відчували, що створення священицької семінарії в Мункачській єпархії є неминучою необхідністю і про це слід турбуватися у вищих інстанціях. Отже, у 1737 році священнослужителі подали петицію до імператора VI. Károly [Кароль VI / Карл VI / III, імператор Священної Римської Імперії і король Угорщини під іменем Карл III у 1711–1740 роках; із династії Габсбург], просячи, щоб він цій святій меті посприяв своєю найвищою щедрістю. На цю петицію Olsavszky István Simon [Іштван Шімон Олшавські / Симеон-Стефан Ольшавський] – тодішній єпископ [вікарій Егерського єпископа для греко-католиків] – незабаром отримав листа від угорської Королівської Намісницької Ради [вищого королівського урядового органу]:

«Оскільки Його Найсвятіша Величність, наш найласкавіший пан, як апостольський король Угорщини, беручи до серця спасіння душ, ласкаво вирішив, щоб також у грецькому обряді відповідними душпастирями передбачалося належне, добре, якби більш гарне і сумлінне виховання на-

роду цього обряду в єдиній спасенній католицькій вірі, щоб воно могло бути забезпеченим, могло розвиватись і мати силу.

Тому ця Королівська Намісницька Рада вищезгаданої Його Величності стосовно вищесказаного ласкаво вирішила: треба повідомити, що потрібно для утримання вихованців у грецькому обряді, і підрахувати, де і в якій кількості для належного забезпечення треба робити видатки щорічно з головної парафіяльної каси, спеціально викласти і таким чином чим швидше дати ґрунтовну і дійсну інформацію для винесення його рішення. Дано у Пожоні [Братислава, сучасна Словаччина], Священною Королівською Намісницькою Радою, року Божого 1737. Граф Кароль Зічі, Людвіг Ордоді, власноручно».

Хоча єпископське управління надало бажаний висновок-експертизу, але частково через нестабільність військових часів, що настали, а частково через неочікувану смерть єпископа створення священницької семінарії залишалось у планах і не могло бути втіленим аж до сходження на трон Марії-Терезії.

За цей час і інші перепони постали на шляху в благородних намірів. Оскільки Еґерським єпископом був призначений граф Barkóczy Ferenc [Ференц Баркоці, римо-католицький єпископ Егера у 1761–1765 роках; згодом архієпископ Естергома і примас Угорщини у 1744–1761 роках], який всіма способами намагався розширити й збільшити свою священницьку семінарію, то розпорядився таким чином, щоб фонди, засновані для Мункачських священників-семінаристів, були перенаправлені в м. Eger [Еґер]. Цього він дійсно добився на підставі свого листа від 8 липня 1754 року до імператриці Mária Terézia [Марія-Терезія]. Згідно з цим листом, священницька семінарія у м. Eger [Еґер] зобов'язана утримувати шістьох греко-католицьких юнаків для Мункачського єпископства, а Мункачське єпископство [було зобов'язане] сплачувати з грошових фондів священників щорічно 1200 форинтів. Це зобов'язання для священників Мункачської єпархії було тим більш неприємним, оскільки в цьому вони вбачали прихований натяк, що ця єпархія ніколи не отри-

має окрему самотійну священицьку семінарію. А єпископ Olsavszky Mánuel [Мануел Олшавскі / Мануїл Ольшавський, вікарій Егерського єпископа для греко-католиків у 1743–1767 роках] також не полінувався зробити все, щоб врятувати своїх священнослужителів від необхідності сплачувати податок на користь Егерської священицької семінарії і щоб створити окрему семінарію, однак проти могутнього Barkóczy [Баркоці] всі ці намагання залишались безуспішними.

Отже, не було іншої можливості, як у м. Munkács [Мункач] в єпископській резиденції, хоча й із малими силами, почати щось і, перш за все, закласти основи теологічного навчального закладу. Цю гарну роботу започаткував сам єпископ Olsavszky Mánuel [Мануел Олшавскі / Мануїл Ольшавський] ще в 1744 році, коли біля парафіяльного храму, зокрема, на парафіяльному земельному наділі, почав будувати школу. Однак ця робота рухалася вперед дуже повільно: частково через те, що і без того надзвичайно діяльному священнику майже безперестанку доручались відрядження по всій країні; а частково тому, що він не розпоряджався достатніми грошовими коштами для її втілення.

Нарешті, у 1747 році, все-таки будівля отримала дах і була освячена. У цей час енергійний єпископ попросив від органів комітату [Берег] довідку про дійсність даного факту. Приєднавши цю довідку до окремої петиції, звернувся у Bécs [Бейч / Відень] до його величності: оскільки вже є теологічна школа, нехай він буде милостивим потурбуватися про зарплату вчителів. На цю петицію він 20 лютого 1748 року одержав позитивну відповідь і одразу забезпечив заклад відповідними вчителями. Першим серед них був Cserszky György [Дьердь Черскі], родом із комітату [Тренчін]; його наступниками були Palcsik János, Scsurkó György, Doros Demeter, Bradács János, Blusszovszky János, Babilovics Dániel, Pasztélyi János, Krucsay Mihály, Gaál Mátyás, Kopcsay János і Kutka János [Янош Пальчик, Дьердь Щурко, Деметер Дорош, Янош Брадач / Іоан Брадач, Янош Блуссовскі, Даніель Бабілович, Янош Пастелі, Мігаль Кручаї, Матяш Гаал, Янош Копчаї та Янош Кутка] та багато інших учителів заснованого в м. Munkács [Мункач] теологічного навчального закладу.

До сказано вище слід додати таке: 1) цей навчальний заклад процвітав у м. Munkács [Мункач] із 1747-го по 1778 рік, а потім був разом з єпископською резиденцією перенесений у м. Ungvár; 2) оскільки цей навчальний заклад був перенесений у м. Ungvár, будівля школи, яка залишилась у м. Munkács [Мункач], була перетворена на початкову школу.

У нову епоху ця семінарія вступила, зокрема, внаслідок того факту, що завдяки милості її величності імператриці Марії-Терезії, м. Ungvár було призначено резиденцією Мункачського єпископа. Тут, поряд із реконструйованим, заново організованим і забезпеченим різними благами єпископством, семінарія також здобула більш простору та надійнішу організацію, а саме: заклад був забезпечений таким фондом, що щорічно міг надавати освіту, харчування та одяг для сорока семінаристів. Крім цього, про релігійне виховання греко-католицької молоді ця, світлої пам'яті правителька, великодушно потурбувалася ще й інакше, а саме: для греко-католицьких семінаристів у м. Bécs [Бейч/Відень] створено окрему вищу семінарію (*seminarium generale ad sanctum Barbaram*), в якій загалом 48 молодих людей русинського, волоського та хорватського походження отримувало навчання, харчування та забезпечувалось одягом у такому співвідношенні: *munkácsi megye* [Мункачська єпархія] – 9 світських семінаристів і 2 з ордену отців василіан; *nagyváridi megye* [Надъвародська єпархія / Орадя, сучасна Румунія] – 6; *kőrösi egyházmegye* [Кереська єпархія/Крижевці, сучасна Хорватія] – також 6; *szepesi latin kerület* [Сепеський латинський округ / Спиш], в якій існував і греко-католицький архідеканат – 2; *Erdélyország* [Трансильванія] та *fagarasi megye* [Фоґараська єпархія / Фоґараш, сучасна Румунія] – 9; *Halicország* та *lembergi megye* [Галичина та Лембергська / Львівська єпархія] – 6; *premyslei megye* [Перемиська / Пшемисль, сучасна Польща єпархія] – теж 6; також із числа монахів *Halic* і *Ladoméria* [Галич та Ладомерія / Галичини і Володимирії] – 2. Цю вищу семінарію імператор П. József [Йожеф II / Йосип II] переніс із м. Bécs [Бейч / Відень] у м. Eger [Еґер]; звідти ця семінарія була переведена в м. Lemberg [Лемберг / Львів], де її потім анулювали. Однак

фонди [грошові] цієї семінарії збережено неушкодженими, їх було пропорційно розподілено між згаданими греко-католицькими єпархіями.

Таким чином, після того, як у часи єпископства Bacsinszky Endre [Ендре Бачінські / Андрій Бачинський], греко-католицький архідеканат, що входив у Сепеську капітулу [римо-католицьке територіальне абатство з правами дієцезії, входило до складу архієпископства Естергом; згодом утворено самостійно дієцезію у складі церковної провінції Егер], було приєднано назад до Мункачської єпархії, та частина фондів, яка за тими двома семінаристами мала б належати Сепеській капітулі – була передана Мункачській єпархії. Це дало [додатково] фонд для 13 вихованців на користь семінарії у м. Ungvár. Крім цього, ще 12 семінаристів із Мункачської єпархії отримали місце у Пожоньській вищій семінарії.

Керівники семінарії у м. Ungvár призначалися, як правило, з числа членів капітули [вищий колегіальний орган управління дієцезією / єпархією у Католицькій церкві, до якого входили каноніки]. Вони, крім харчування та помешкання, додатково не отримували жодної іншої плати. Декілька років поспіль керівники цієї ж семінарії є також головними розпорядниками казни єпархіальних фондів. Членів теологічної кафедри потрібно було обирати з п'яти викладачів за конкурсним відбором. Науки слід було викладати як на рідній [угорській], так і на руській та волоській мовах. Із числа викладачів троє мали [крім угорської] розмовляти руською для русинів, а двоє – волоською для полегшення [навчання] слухачів-волохів.

Проте з часом замість рідних мов, за наполяганням Естергомського архієпископа, і в цій установі латинська мова отримала офіційний та обов'язковий статус. Хоча попри це, руська, волоська і угорська мови не ігнорувалися. А були навіть часи, коли семінаристи утворили навколо себе окрему угорську школу. Ця мудра оцінка рідних мов, які панують у вітчизні, мала тільки позитивний вплив на вихованців цієї установи, які в справі необхідної освіти, передусім із 1830 по 1850 рр., нічим не поступалися спільноті інших семіна-

рій. Проте з того часу, як нова навчальна система вступила в життя і в Угорщині (тобто з 1850 р.), і в цю семінарію потрапляла молодь із таким низьким рівнем освіти, що через незнання латинської мови єпископське правління було змушене ввести в закладі так званий пропедевтичний навчальний курс і протягом багатьох років теологічні пізнання викладати тільки угорською та руською мовами. Ось повчальний приклад того, як такі освітні системи, що через канали іноземних мов насильно впливають на науки та пізнання в душу, не можуть мати інших плодів, ніж розумове та духовне отупіння. Адже кожна нація має своє, довірене їй долею багатство, – національну особливість, щодо якої є доленосний обов'язок її піднімати та облагородити, а поміняти її на іншу націю – це лише вчиняти самогубство.

Третього грудня 1778 року в м. Ungvár у замковому палаці відкрився педагогічний шлях семінаристів під керівництвом таких осіб: Boksay János [Янош Бокшаї] – канонік, Саболчський архідекан та директор священицької семінарії; Borovszky Gergely [Гергей Боровскі] – теологія моралі; Kutka János [Янош Кутка] – викладач обрядів; Tarkovics Gergely і Ivaskó Demeter [Гергель Тарковіч та Деметер Івашко] – вчителі волохів.

У 1779 році з щойно згаданих осіб декілька померло, спорожнілі посади у 1780 році було заповнено так: на місце Boksay János [Янош Бокшаї] – Taraszovics Mihály [Мігаль Тарасовіч]; на місце Ivaskó Demeter [Деметер Івашко] – Hajnal Tamás [Тамаш Гайнал].

15 жовтня 1780 року був освячений греко-католицький собор. Боршодський головний ішпан граф Andrasz István [Іштван Андраші] був присутній на цьому святковому заході як королівський комісар. Після освяти він удостоїв своїм візитом і священицьку семінарію. У 1781 році Bradács Mihály [Мігаль Брадач] отримав посаду вчителя цього ліцею з житлом у замку. З цього часу і аж до 1804 року знаходимо пусті аркуші в річному журналі цього закладу. Внаслідок цього ми змушені промовчати про майже 25-літній період її історії.

У 1803–1804 навчальному році керівництво священицької семінарії складалося з таких осіб: Pap Vazul [Вазул Пап /

Василь Поп] – канонік, директор; Csiprics Pál [Пал Чіпріч] – перший вчитель; Tabakovics Mihály [Мігаль Табаковіч] – другий; Ladisinszky Vazul [Вазул Ладішінські] – третій; Vultur Illés [Іллейш Вултур] та Kőváry Vazul [Вазул Кеварі] – волоські вчителі. 25 червня цього ж року семінарію відвідав граф Csáky Imre [Імре Чаки] – друг єпископа Bacsinszky Endre [Ендре Бачінські / Андрій Бачинський]. Із цієї нагоди вихованці ставили театральну п'єсу і влаштували яскравий феєрверк. Також цього року, 4 вересня, Zsettkéy Miklós [Міклош Жетткеї], канонік, померши, заповів у спадок семінарії свою багату бібліотеку.

Варто згадати, що в 1805 році стани [стани – у розумінні феодального суспільства] комітату Ung [Унг] у великому залі цієї священицької семінарії провели оновлення [переобрання] посадовців; з цієї нагоди на зборах головував Luby Károly [Кароль Лубі] як королівський комісар.

У 1805–1806 шкільному (навчальному) році вчительський колектив цієї священицької семінарії збагатився видатними особами. Так, віце-декан Hodobay Vazul [Вазул Годобаї], покинувши багату парафію, вступив у цей заклад як заступник директора, щоб міг служити на благо вихованців, а також Hodermarszky Józef [Йожеф Годермарські] – як вчитель герменевтики – науки, яка тут із давніх часів не викладалася.

10 грудня цього ж року семінарія у м. Ungvár приймала блискучих гостей. Після того, як французи окупували м. Bécs [Бейч / Відень, мається на увазі окупація військами Наполеона I, імператора французів], вони одразу здійснили маневри, щоб прибрати в руки Угорщину і заволодіти угорською святою короною, що перебувала у м. Buda [Буда]. Щоб цього не сталося, Splényi [Шпленьї] та Almásy Pál [Пал Алмаші] – охоронці корони – взявши корону до себе, поспішили з нею в м. Munkács [Мункач]. Проходячи з цієї нагоди через м. Ungvár, зупинилися тут на ніч в єпископському палаці. Перед тим, як рушити далі, вони відвідали і священицьку семінарію. 10 березня 1806 року, коли святу корону з м. Munkács [Мункач] доправляли в м. Buda [Буда], місту Ungvár і тутешній семінарії знову поталанило, як і минулого року.

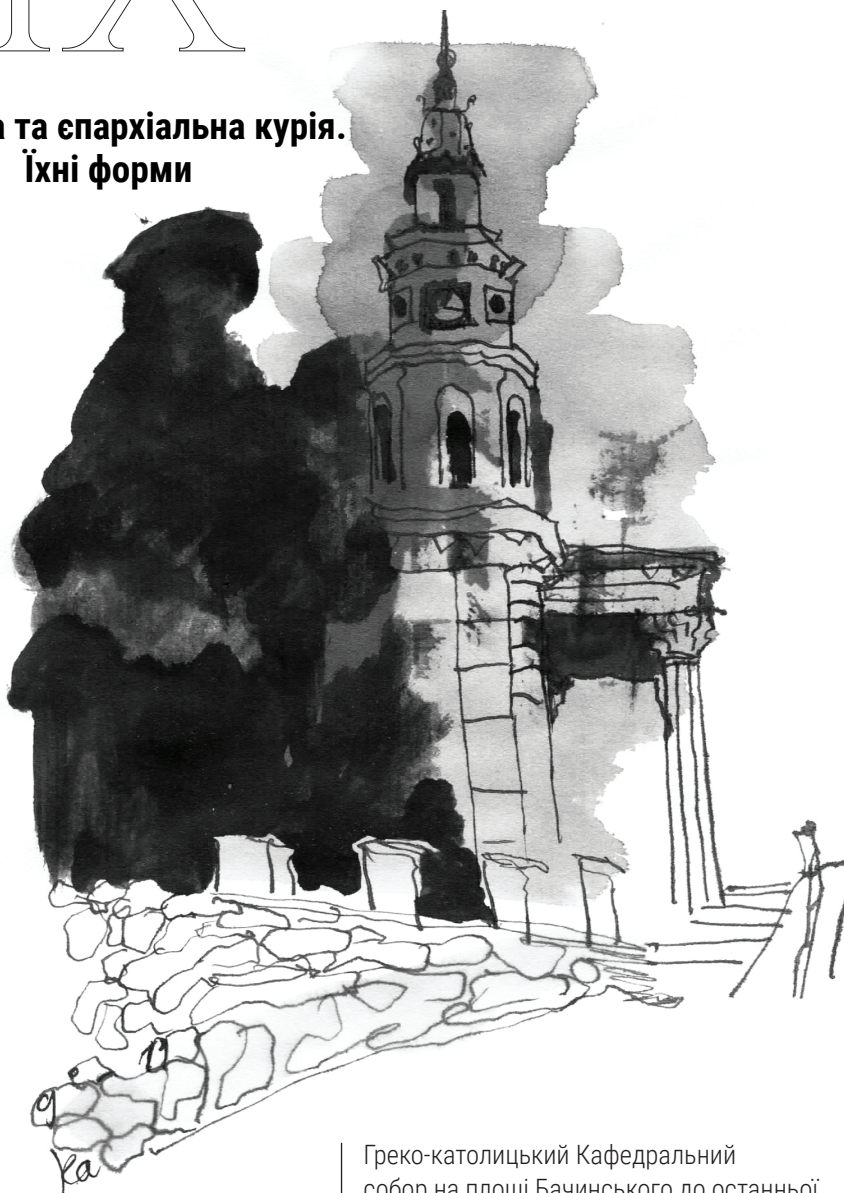
У 1807 році в колектив учителів семінарії входили такі особи: про-директор – Scharniczky Mihály [Мігаль Шарніцкі]; ректор – Krucsay Mihály [Мігаль Кручаї]; вчителі русинської молоді – Tobakovics Mihály, Hodermarszki József, Habina János [Мігаль Тобаковіч; Йозеф Годермарські; Янош Габіна]; вчителі волоської молоді – Vultur Illés, Kővári Vazul [Іллейш Вултур; Вазул Кеварі]. 22 грудня цього року семінарія стала свідком зворушливого свята. Покійний його величність II. Ferenc [Ференц II / Франц II, імператор Священної Римської імперії у 1792–1806 роках, імператор Австрії у 1806–1835 роках, король Угорщини у 1792–1835 роках; із династії Габсбургів] надіслав у подарунок eperjesi megye [Епереська / Пряшівська греко-католицька єпархія, сучасна Словаччина] дуже цінні церковні предмети та посуд, які були представлені тут для загального огляду, й освячені єпископом. У квітні 1809 року перша людина країни та австрійський ерцгерцог Ambrus Károly [Кароль Амбруш Габсбург, римокатолицький архієпископ Естергома, примас Угорщини у 1808–1809 роках], проїжджаючи через Ungvár, відвідав і цю семінарію. З цієї нагоди у великому дорміторію знову було проведено збори комітату.

У 1810 році через загрозу з боку французів із м. Nagyszombat [Надьсомбат / Трнава, сучасна Словаччина] сюди, в Унгварську священницьку семінарію, повернулися молоді люди, які там навчалися. Щоб мати змогу далі продовжувати навчання, замість руської та волоської мов мовою викладання було прийнято латинь.

Цього ж року священницька семінарія знову приймала в своїх стінах високого гостя – Reiner-a [Райнер Йосиф Габсбург, син імператора Священної Римської Імперії і короля Угорщини Леопольда II, воєначальник, віце-король Ломбардії і Венеції, жив у 1783–1853 роках], австрійського ерцгерцога. Він, проїжджаючи через Ungvár, 12 серпня ошчасливив і цей заклад своїми високими відвідинами. Після цього, аж до 1819 року, у журналі священницької семінарії читаємо тільки дрібні дисциплінарні записи. А з 1819 року по сьогоднішній день щоденник не продовжували, нічого певного про історію семінарії написати не можемо.

IX

**Капітула та єпархіальна курія.
Їхні форми**

Греко-католицький Кафедральний
собор на площі Бачинського до останньої
перебудови; реконструкція

Хоча ми не володіємо точними даними щодо того, коли і за яких умов мункачський єпископ розташував свою резиденцію в Мункачській обителі Ордену отців-василіан, однак знаємо, що з того часу, як у м. Munkács [Мункач] існував єпископ, постійне та ординарне житло цього єпископа завжди було в обителі василіан на горі Csernek [Чернек / Чернеча гора]. Храм, освячений на честь sz. Miklós [св. Міклоша / Миколая Чудотворця], одночасно служив і собором, а згадані монахи діяли як підлеглі єпископа. Кожен єпископ хотів, або мав би хотіти, щоб у його соборній церкві служили монахи і виконували біля нього також обрядові дієства. Адже за звичаями східної Церкви – інакше вони і не могли чинити. До цього додається ще і та обставина, що у ті часи мункачський єпископ взагалі не мав жодного джерела доходу і житла від держави. Внаслідок цього він і не міг утримувати біля себе єпархіальних священників [а не монахів]. Однак ці монахи замінювали членів капітули [каноніків] тільки як виконавчі додаткових обов'язків. Вони не мали жодного впливу на правову чинність єпархії, оскільки у всіх тих справах, що стосувалися управління єпархії та громадських справ, єпископ на нараду та для прийняття рішень запрошував декількох єпархіальних священнослужителів більш шляхетного походження. Приклад цього ми бачимо з 1656 року [у більшості джерел 1646 рік, у самого автора раніше – 1649 рік; очевидна «опечатка»], коли в м. Ungvár з'явилося семеро архідеканів та 63 священники на чолі з єпископом Parthenius Péter [Петер Партеніус / Петро Парфеній] через прийняття Церковної унії. Подібне бачимо і в 1726 році у м. Eger [Егер], і в 1764 році, і частіше у різні часи.

Проте пізніше, головним чином із того часу, як єпископ Camellis [Камелліс / де Камеліс] дав збудувати для свого проживання окремий будинок та як почало зростати число неодружених єпархіальних священників, колегія капітули також отримала більш впорядкований вигляд. А єпископи біля себе почали залучати єпархіальних священників, які увесь час були в їх близькому колі. Так, єпископ Camellis [Камелліс] влаштував Bizánczi György [Дьєрдь Бізанці / Георг-

гій Бізанцій] і Petkóvzky János [Янош Петковскі / Іван Петковський] та Bacsinszky András [Андраш Бачінскі / Андрій Бачинський].

Однак до того часу, поки єпископи жили в монастирі і ці єпархіяльні світські священники не утворювали окремої колегії, хоча і розвинули активну діяльність в управлінні єпархії, вони не мали звання або титулу. Втім, у Церкві східного [обряду], зрештою, і так не була модною назва капітула, а consistorium [консисторія, святий престол], яка відповідала назві капітула, розповсюдженій у церкві латинського обряду. А така колегія капітули, тобто consistorium Мункачського єпископства, почала формуватися лише з того часу, коли в дусі Церковної унії було запущено реорганізаційні процеси і в її внутрішній структурі та правочинності.

Як один зі значущих моментів з історії цієї реорганізації можемо згадати, що після смерті єпископа Olsavszki Simon [Шімон Олшавскі / Симеон Ольшавський], загальним єпископським вікарієм-намісником у 1738 році в м. Eger [Егер] призначили Blasovszky György [Дьєрдь Блашовскі / Юрій Блажовський]. Він у 1742 році доручив членам капітули Basovszky János [Янош Башовскі] та Kozma János [Янош Козма] вирішувати питання єпархії. Єпископ Bradács János [Янош Брадач / Іоан Брадач] у 1768 році уже призначає чотирьох архідеканів постійними членами єпархіяльної курії, яким надав титул «пресвятіший». Членами єпархіяльної курії були Угочанський архідекан Szabados György [Дьєрдь Сабадош / Георгій Сабадош]; Zsettkéy András [Андраш Жетткеї / Андрій Жеткеї]; Саболчський архідекан Bacsinszky András [Андраш Бачінскі / Андрій Бачинський]; Торосзький архідекан Toroszky József [Йожеф Тороскі]. Вони, як постійні члени єпархіяльної курії, свої посади займали склавши окрему присягу. У цей самий час турецького [Турц, сучасна Румунія] священника Papp Tamás-a [Тамаш Папп] обрано секретарем єпархіяльної курії.

Після цього кількість членів капітули та єпархіяльної курії все більше зростала. Проте ці два органи до того часу ще не мали окремої, відмінної організації. Зокрема, у 1769 році засідателями єпархіяльної курії були призна-

чені такі особи: Zapalszky András, Szaurovszky, Zseleznik, Sztankóvszky, Pásztelyi János, Tarasszovics Mihály і Podhájecky Péter [Андраш Запалські, Стауровські, Железнік, Станковські, Янош Пастельї, Мігаль Тарасовіч і Петер Подгаєцкі]. Попри це, слід відзначити, що вони ніколи не збиралися всі одночасно для проведення засідання єпархіальної курії або на якусь іншу нараду. Більше того, навіть тоді, коли єпископ йшов у Eger [Еґер] і поставала нагода для зустрічей, це не було використано, а найчастіше вони залишались вдома. Тільки у Sajó-Petri [Шайо-Петрі / Шайопетрі, сучасна Угорщина] проводились якісь зібрання, де з'явилися Zapalszky András; Barna Mihály; Kones János і Cserszky Simon [Андраш Запалські, Мігаль Барна, Янош Конеш та Шімон Черські].

Нарешті, у 1771 році, коли прийняли рішення щодо новоутворення Мункачського єпископства, було призначено сімох постійних і ординарних засідателів єпархіальної курії. На кожного з них щорічно стягували окремо 300 рейнських форинтів плати, з каси громадських фондів. Після смерті єпископа Bradács János [Янош Брадач / Іоан Брадач], тобто коли єпископом у 1772 році було призначено Bacsinszky András [Андраш Бачінські / Андрій Бачинський], ця капітула, як і єпархіальна курія, отримали форму, цілком аналогічну тій, яку має Римо-католицька церква, а саме – встановлено сім ставок каноніків-крилошан із належною оплатою.

Із вищесказаного читач може помітити, що Мункачське єпископство аж до часів Bacsinszky András [Андраш Бачінські / Андрій Бачинський] не мало належної капітули, а інколи запрошені та призначені засідателі єпархіальної курії, ніби заміщали каноніків. Отже, Bacsinszky András [Андраш Бачінські / Андрій Бачинський], як тільки його призначили єпископом, всіма силами почав наполягати, щоб так звані сім засідателів єпархіальної курії було надано статус каноніка-крилошанина, а капітула у всьому отримала таку ж форму, як у Римо-католицькій церкві. У своїй петиції, адресованій його величності, він перерахував таке:

1) щоб не сталося так, що після його смерті, правомочність Греко-католицької церкви пішла до занепаду;

2) щоб капітула, реорганізована таким чином, була, згідно з окремими статутними нормами, зобов'язана служити святі меси за спасіння правлячого дому його величності;

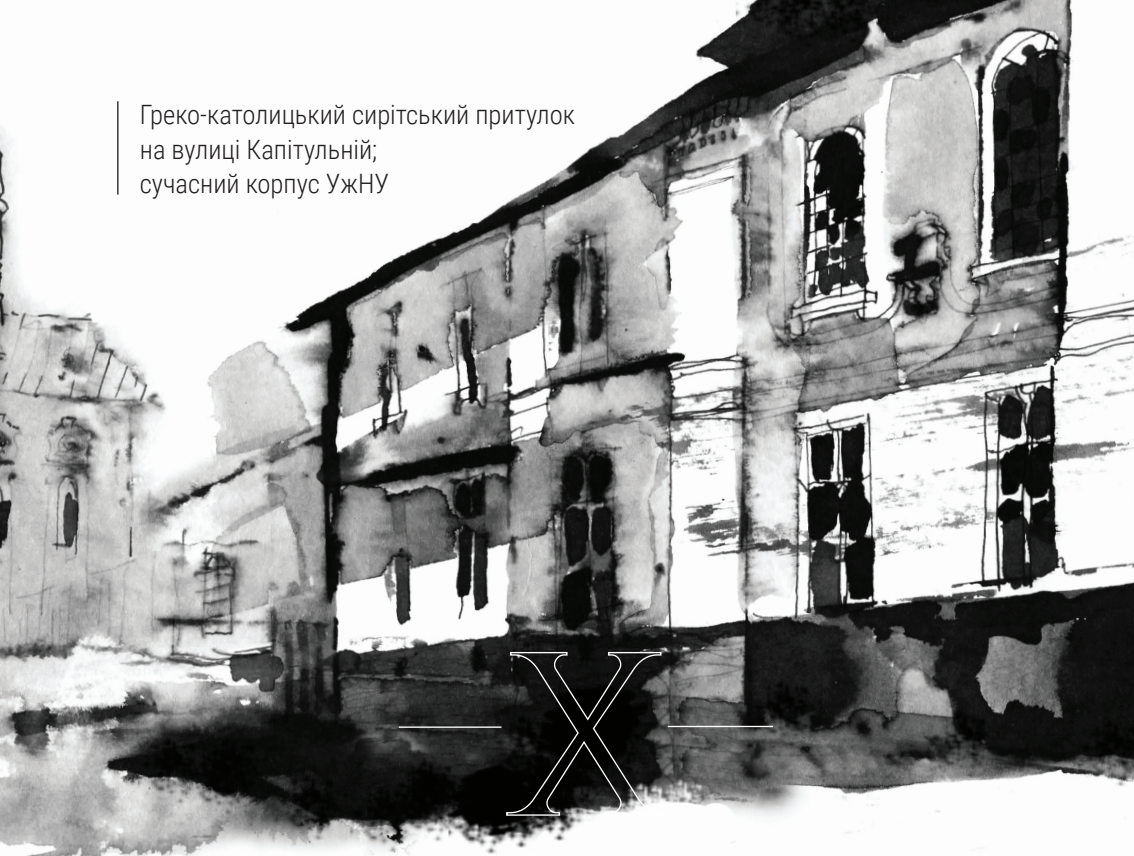
3) дотеперішні 300 форинтів невеликої плати засідателям єпархіальної курії нехай казна підніме і використає для оплати каноніків-крилошан;

4) щоб як римо-католицьким канонікам і необ'єднаним протоієреям, так і канонікам об'єднаної Греко-католицької церкви буде дозволено носити золотий хрест і перстень.

На всі пункти цієї петиції з найвищої інстанції надійшло позитивне рішення. Шляхом єпископського подання Zsetkey András [Андраш Жеткеї / Андрій Жеткей]; Sztankovszky János [Янош Станковскі / Іван Станковський]; Pásztélyi János [Янош Пастелы / Іван Пастелій]; Borovszky Gergely [Ґерґель Боровскі / Григорій Боровський]; Ilkovich Elek [Елек Ілкович / Олексій Ількович]; Boksay János [Янош Бокшаї / Іван Бокшай] та Iváskó Demeter [Деметер Івашко] були призначені членами капітули.

Слід відзначити, що до того вже було створено mármaros szigeti vicariatus [вікаріат Марморош Сірет / Сірету-Мармаціє, сучасна Румунія] з 800-форинтовим [бюджетом]. А тепер, оскільки і єпархія здобула значного розширення, було також створено вікаріат і для комітату Szatmár [Сатмар, сучасна Румунія], який мав 800 форинтів розділити з Сіретським [вікаріатом]. Вікарієм Марморош Сірет було призначено Сіретського священника Tarasszovics Mihály [Мігаль Тарасовіч]; Сатмарським вікарієм – місцевого священника Bónyi Elek [Елек Боньї] (у 1776 році). І нехай цього буде достатньо і доречно сказано про капітулу Мункачської єпархії, яка має резиденцію в м. Ungvár.

Греко-католицький сирітський притулок
на вулиці Капітульній;
сучасний корпус УжНУ

**Греко-католицький епархіальний
сирітський притулок м. Ungvár
і міська установа для догляду за хворими.
Мета діяльності закладу
та милосердні засновники**

До найкращих завдань як громадського, так і загального християнського суспільства належить те, що створюються установи, які із застосуванням інтелектуальних і моральних сил ставлять собі за мету досягти доброго виховання. Священники Мункачської греко-католицької єпархії можуть із благородним почуттям власної гідності споглядати той сирітський притулок, який був побудований єпископом Rócsi Elek [Елек Повчі / Олексій Повчій, греко-католицький єпископ у 1817–1831 роках]. Заклад утриму-

ється та розширюється передусім із щорічних милостивих подавань певних священників і забезпечує харчуванням і вихованням біль ніж п'ятдесят сиріт, щоб вони стали людьми. А згідно з Rousseau [точка зору Руссо], людина зможе стати всім!

Згаданий вище єпископ, з благородною душею, уже в 1820 році мав наміри створити заклад для виховання та догляду за дітьми померлих священників. Та тільки-но він цю ідею повідомив священникам єпархії і запитав їх поради, йому довелося зіткнутися з багатьма труднощами, тому ідею втілення він вважав за краще поки відкласти. А оскільки згадані перепони полягали передусім у нестачі коштів та інших будівельних засобів, пробст Lucskay [Мігаль Лучкаї / Михайло Лучкай, греко-католицький священник, історик, фольклорист, жив у 1789–1843 роках] у 1826 році відродив уже поволі згасаючу ідею тим, що з благородною щедрістю дарував на будівництво сирітського притулку шістьдесят сажнів каменю.

У 1828-ому та 1831 роках було розроблено проєкт як будівлі, так і внутрішнього обладнання закладу. У розробці цього проєкту найбільше були задіяні Lucskay Mihály [Мігаль Лучкаї / Михайло Лучкай] та Kricsfalusy [Дьєрдь Крічфалуші / Григорій Кричфалушій]. Проте коли цей проєкт уже був готовий і слід було розпочати будівництво, правління казенної домінії зайняло потрібне приміщення й створило нову перепону перед цією благородною ціллю. Однак за клопотанням єпископського управління та єпархіальної курії вдалося добитися, щоб його величність [король] подарував, забравши від казенної домінії, потрібне приміщення, яке знаходилося в північній частині вулиці Капітульної, поблизу собору. Таким чином, розпочалося будівництво, яке в 1830 році було щасливо завершено.

У цьому ж році за розпорядженням уже згадуваного великодушного єпископа у підвір'ї закладу була збудована ще й зручна конюшня, західна частина якої зараз уже використовується як їдальня для вихованців. Усе це обійшлося засновникові з щедрим серцем у 30000 форинтів. Після успішного старту, уже залишилося тільки потурбуватися

про належне забезпечення закладу, над чим його натхнений засновник не переставав трудитися до дня своєї смерті. Але 11 липня 1831 року його покликав до себе Батько усіх сиріт, і втілення довелося залишити на послідовника, благородного Porovics Vazul [Вазул Поповіч / Василь Попович, греко-католицький єпископ у 1837–1866 роках].

Упродовж того часу, поки єпископське крісло залишалося порожнім, заступник єпископа і великий пробст Csurgovics Janos [Янош Чурговіч / Іван Чургович, греко-католицький священник, вікарій єпархії, філософ, жив у 1791–1862 роках] взяв під свою опіку ще молодий заклад. Він домігся, щоб заклад все-таки отримав якісь фонди, принаймні з щирих подаянь єпархіальних священників. Це розпорядження, як підтверджує циркуляр № 259 за 1843 рік, не залишилося без успіху: з добровільних пожертвувань священнослужителів незабаром зібрався капітал у 6850 форинтів. Ця сума зросла передусім за рахунок щедрого заповіту священника та віце-декана м. Beregszász [Береґсас] Zloczky János [Яноша Злоцкі].

Таким чином, продовжуючи пожертвування з року в рік, заклад незабаром досягнув такого стану, що в 1840 році статутний капітал нараховував уже 22105 форинтів і був спроможним прийняти й належним чином забезпечити вісім сиріт. Через два наступні роки капітал закладу зріс до 30800 форинтів, що уможливило забезпечення ще більшої кількості сиріт. Із новітніх часів із числа благодійників цього закладу вдячної пам'яті заслуговує священник Zsiga Vazul [Вазул Жіґа] з Bocskó-Rahó [Бочко-Рахов / Великий Бичків], який зі своїх зекономлених протягом багатьох років філерів дарував 2800 форинтів однією сумою для забезпечення вихованців-сиріт. Проте найбагатше джерело поступлень криється у тому похвальному розпорядженні єпархії, згідно з яким кожен священник, який висвячується у сан, зобов'язаний внести 50 форинтів на користь цього закладу; вони, як правило, капіталізуються і одночасно постійно приносять відсотки. Це уже дало результати, згідно з якими у новітні часи дирекція цього закладу щорічно розпоряджається доходами у розмірі 3–4 тис. форинтів.

Отже, коли вже цей заклад отримав потрібний капітал, 1 жовтня 1840 року він був святково відкритий. Директором закладу призначено вчителя теології Paulovics Lázár [Лазар Паулович / Лазар Павлович], який на цій посаді працював два роки. Йому на зміну працевлаштовано каноніка та вчителя догматики Ladisinszky Sándor [Шандор Ладішінські / Олександр Ладишинський]. Після десяти років ретельної роботи цього чоловіка, у 1852 році його змінив священник з Nagyberezna [Надьберезна / Великий Березний] Porovics Endre [Ендре Поповіч / Андрій Попович], який через декілька років знову просив про переведення [назад] у парафію. Його місце, згідно з розпорядженням єпископа, зайняв викладач ліцею Mondok János [Янош Мондок], який прийняв цю важку посаду, що приносила лише незначне матеріальне, однак велике моральне задоволення, і виконував її з ентузіазмом паралельно до викладацької роботи. Справжнім публічним скандалом може служити те, що зараз заклад очолює неосвічена, імпульсивна молода людина – фанатичний прихильник панславізму.

До фондів закладу останнім часом долучилися такі нахнені чоловіки: Zsiga Vazul [Вазул Жіґа] – 1700 форинтів у 1853 році, цю суму приєднавши до свого попереднього дарування, [загалом він надав] майже 4000 форинтів у фонд, що мав називатися його іменем. Священник із Batizvasvár [Батізвашвар / Батіз, сучасна Румунія] Pap Dániel [Даніель Пап] у 1853 році дарував 1900 форинтів сріблом; протоколіст єпархіальної курії Mihály János [Янош Міґаль] – 200 форинтів, чия пам'ять нехай буде благословенна в ім'я людяності.

У пам'ять християнської любові, слід згадати ще й інший визначний об'єкт цього міста – лікарню, яка в давніші часи була набагато більшою та численнішою, ніж зараз. Заклад заснований ще династією Drugeth [Другет]. Стара будівля лікарні, яка знаходилася на землеволодінні Gyulay [Дюлаї], стала у 1747 році жертвою пожежі й лише через роки була збудована заново. У ті буремні часи, які пережив Ungvár передусім на початку минулого століття, давні фонди [доходи] занепали, а нових було так мало, що в готівковій

формі їх капітал заледве складав декілька тисяч форинтів. Наприкінці минулого століття лікарня могла забезпечувати тільки п'ятьох хворих або пристарілих осіб; її статутний капітал не сягав і 128 форинтів. Цю суму склали такі особи: Olsavszky Manó [Мано Олшавські / Мануїл Ольшавський] – греко-католицький Мункачський єпископ – 50 форинтів; Zsila György [Дьердь Жіла] – мешканець м. Ungvár – 50 форинтів; анонімний мешканець м. Pozsony [Пожонь / Братислава] – 28 форинтів; загалом – 128 форинтів.

Крім цього, казенна домінія платила щорічно 50 форинтів, 60 пожонських мірок зерна і стільки дров для опалення, скільки було потрібно. Теперішні прибутки передусім складаються зі штрафів, що нараховуються за проступки та недотримання закону.

— XI —

Чернечий інститут виховання дівчат у м. Ungvár. Засновники інституту, його покровителі та статистичне становище вихованців

Рішуча благородна воля та наполеглива праця, навіть при наявності малих сил, можуть дати ефект. Одним зі свідчень цього служить виховний заклад черниць у м. Ungvár. Можемо сказати, що з дрібного зерняти, що впало на пустельну землю, завдяки пристрасному інстинкту гуманізму та любові до вітчизни, спочатку розвинулася заледве тра-

Чернечий інститут виховання дівчат
на вулиці Волошина;
сучасне Державне музичне училище

винка. А безкорисна самовідданість справі виростила з цієї травинки вже цілий квітник. Корінні угорські пани-землевласники та матері-патріоти; мешканці та гості нашого міста, які розмовляють на різних мовах, із спільним відчуттям гордості споглядають це найновіше утворення громадянського суспільства.

Хто і коли заклав основи цього закладу? У чиєму серці спалахнув, можливо спочатку у форм ідеї, той національний, сімейно налаштований порив, який у цій Сарептській пустелі Карпатського регіону покликав до життя подібне монументальне творіння, як благородний прояв угорської цивілізації? Це у майбутньому запитуватимуть мислячі патріоти, чийого розуму не торкаються злі партійні чвари і чий стяг кожна партія сприймає своєю святою реліквією, коли безпристрасно думає про необхідність загального виховання людства.

Аж до 1849 року справа виховання жінок у комітаті Унг, а передусім у м. Ungvár була так занедбана, що з погляду духовної та моральної освіти дівчат це місто не мало навіть убогої школи. Жінки-єврейки та вимуштрувані заангажовані незаміжні дівчиці монополізували святу справу жіночого виховання. За великі гроші бідних громадян у вразливі дитячі душі вливали отруту французького кокетства та німецького міщанства. Водночас [дівчата] майже не отримували морального виховання та практичних життєвих навиків. Більш заможні висилали своїх нащадків-дівчат у далекі краї – міста Pest, Kassa і Eperjes [Пешт, Кашша / Кошице та Епереш / Пряшів]. Після їх повернення материнська рука з острахом тягнулася до них, бо через цей дотик, не дай Бог, вони втратять усе своє виховання, як макіяж із нафарбованого обличчя.

Серйозне усвідомлення цих невітшних обставин спонукало Haas Mihály [Мігаль Гааш] – єпископа Сатмарського та нашого комітату католицьких вірників [після реформи 1804 року комітат Унг належав до новоутвореної римо-католицької дієцезії з центром у місті Сатмар / Сату-Маре, сучасна Румунія, яка входила до церковної провінції Егер, сучасна Угорщина], активного засновника хутірських і

початкових шкіл до того, щоб у 1859 році, з нагоди єпископського візиту, власноручно закласти перший камінь навчального закладу, який був дуже потрібним для жіночого виховання. Він мав і більш могутніх, більш багатих попередників, які упустили це бажане започаткування. І якщо б він спитав поради тільки у свого матеріального становища – ця благородна думка зів'яла б разом із духом зі складеними від величчя цієї ідеї крилами, для втілення якої потрібні не тільки добрі наміри, а, як знаємо, ще й дещо інше. І наскільки це дещо інше може доповнити й, зокрема, підтримувати моральна сила і тверда воля – було яскраво підтверджено.

Тільки-но Haas Mihály [Мігаль Гааш] прибув у м. Ungvár, одразу скликав нараду за участю місцевого архідекана Huszár Sándor [Шандор Гусар / Олександр Гусар], посадовців казначейства та міста, де детально розкрив необхідність [заснування] жіночого навчального закладу. І як ініціатор одразу запропонував значну суму коштів для втілення цієї благословенної думки. Місцевий архідекан і абат Huszár Sándor [Шандор Гусар / Олександр Гусар] як перший священник цього міста збільшив цей базовий фонд немалою пожертвою у розмірі 500 нових форинтів та тією натхненною пропозицією, що візьме на себе і частину витрат з облаштування запланованого навчального закладу. Попередній архідекан та теперішній канонік [Сатмарської дієцезії] Varga István [Іштван Варга] запропонував 2000 нових форинтів як довічні фонди, зобов'язавшись, що відсотки з цієї суми він сплачуватиме до кінця свого життя, а після його смерті – буде передану всю базову суму. Спілка казино м. Ungvár поспішила долучитися до святої цілі 34 новими форинтами, що, таким чином, наблизило задумане до втілення.

Визнавши необхідність школи і отримавши вищеописані пропозиції щодо дарування коштів, оформлення та облаштування школи в рамках дієцезії було доручено названому архідекану Huszár Sándor [Шандор Гусар / Олександр Гусар]. Він, за відсутності відповідного приміщення, взяв у оренду одну з будівель по вулиці Капітульній, що належала

казні. Після цього місто долучилося до його обладнання сумою в 500 форинтів, а згаданий пан архідекан обладнав три шкільні класи частково зі своїх коштів, а частково – завдяки щедрим пожертвуванням. (Його преосвященство єпископ розпорядився щодо направлення черниць із Сатмарського жіночого монастиря Ордену дочок милосердя [filles de la charité]). 4 жовтня 1859 року з участю його преосвященства, який тільки з цією метою прибув із м. Szathmár [Сатмар / Сату-Маре, сучасна Румунія], відбулося святкове відкриття школи з трьома класами навчання.

У 1859–1860 шкільному (начальному) році кількість вихованців становила 257 осіб, тобто три [класи]. У 1860–1861 шкільному році – 210 осіб.

Щоб стабілізувати цей заклад, Унгський архідекан Huszár Sándor [Шандор Гусар / Олександр Гусар] придбав за 7000 нових форинтів і реконструював, за підтримки пре-велебного єпископа Naas Mihály [Мігаль Гааш], будівлю у безпосередній близькості з плебанією [адміністративним і житловим будинком настоятеля приходу, сучасне Державне музичне училище], що була визнана придатною. Будівля, з Божою поміччю, буде передана за призначенням у 1862–1863 шкільному році.

Предмети, які викладаються у закладі, такі:

I-ий клас. Читання угорською та німецькою мовами з використанням таблиць і картинок. Елементи релігії та Біблійної історії. Арифметика у межах 1–100, у поєднанні з використанням чотирьох арифметичних дій. Співи та декламування. Дрібна жіноча ручна праця, така як плетіння, шиття та вишивання літер.

II-ий клас. Більш широке викладення базового Катехізису та Біблійних історій. Удосконалення навиків читання угорською та німецькою мовами. Угорська граматики. Каліграфія. Вступ у природознавство та малювання. Арифметика та короткий витяг з угорської історії. Елементи малювання та географія Угорщини. Співи та декламування. Жіноча праця: плетіння та шиття (глибші пізнання), а також початок опанування жіночих декоративних робіт.

III-ій клас. Поглиблене вивчення Катехізису та Біблійної історії. Читання угорською, німецькою та грецькою мовами. Викладання синтаксису та мовознавства (включаючи написання невеликих творів). Угорська історія. Географія Європи, передусім Угорщини. Пізнання глобуса. Арифметика, природознавство та етно-малювання, опанування домогосподарської діяльності. Вільне малювання більш широко, співи, декламування. Жіноча декоративна праця. Делікатне шиття та практичне викладення всіх пізнань, що стосуються різноманітних видів жіночої ручної праці.

Заклад на теперішній час складається з одного директора, чотирьох ординарних учителів і двох помічників учителя.

Цей заклад і зараз утримується завдяки щедрості превелебного пана єпископа Naas Mihály [Мігаль Гааш]. Зазвичай кошти у вигляді плати за навчання, визначені у розмірі щомісячного внеску від одного вихованця в розмірі 50 нових крейцерів, та незначні пожертвування цих добродіїв заледве можуть забезпечити існування цього громадського навчального закладу. Плата за навчання, якщо б вона регулярно вносилася, суттєво поповнювала б фонди. Але, як правило, надходить тільки одна третина суми, тому він [заклад] утримується за рахунок пожертвувань.

Пропозиція нашого міста в розмірі щорічних 200 форинтів була сплачена одноразово за 1858–1859 шкільний рік; але на 1860–1861 шкільний рік ця сума ще не була надана.

Яких би успіхів не досяг заклад до цього часу, нестійкість його матеріальної ситуації показує, що стан закладу ще далеко не стабілізувався. Необхідно, щоб Ungvár і його енергійні жителі всіма можливими зусиллями та силами підтримували його, оскільки благородні наміри й традиції, які цей заклад створив у справі виховання жінок, безперечно, можуть поширитися й на наступні покоління.

ЗМІСТ

Вступ	3
Короткий екскурс в історію Угорщини	11
Конспект. Частина перша. Загальні роздуми, висновки, гіпотези.	15
Конспект. Частина друга. Аналіз окремих розділів.	22
Переклад оригінального тексту. Передмова.	63
I.	65
<i>Назва Ungvár та її походження. Перші мешканці. Географічне положення та місце розташування в стародавні часи</i>	
II.	76
<i>Визначні місця м. Ungvár. Фортеця. Замок-фортеця. Замкова каплиця. Замкові сади. Відьмина яма</i>	
III.	87
<i>Давні привілеї м. Ungvár та колишні почесні. Традиції, збережені містянами. Докази щодо підтвердження колишніх привілеїв міста. Останні кроки у справі автономії м. Ungvár</i>	
IV.	103
<i>Походження єпископства і його історичний статус. Внутрішнє життя цього єпископства й релігійне становище. Історія церковного об'єднання у цій єпархії, передусім у м. Ungvár. Єпархіальні фонди</i>	
V.	132
<i>Римо-католицька церква м. Ungvár та житло священника. Помешкання для вчителів та органістів. Історичні доходи церковної парафії. Czeholnyai [Цегольнянська] парафія та храм. Соборний храм та єпископська резиденція. Грецька церква</i>	
VI.	147
<i>Колишнє становище та організація Унгварської церкви гетьветського [протестантського] віросповідання. Короткий нарис історії церкви і більш докладна інформація</i>	

VII.	168
<i>Навчальні заклади. Колишня колегія єзуїтів і школа.</i>	
<i>Витяги з історії колегії єзуїтів. Імператорсько-королівська</i>	
<i>головна гімназія</i>	
VIII.	187
<i>Виникнення та становлення священицької семінарії у м. Ungvár.</i>	
<i>Теологічний ліцей у містах Munkács та Ungvár. Визначні події</i>	
<i>цього навчального закладу</i>	
IX.	196
<i>Капітула та єпархіальна курія. Їхні форми</i>	
X.	201
<i>Греко-католицький єпархіальний сирітський притулок м. Ungvár</i>	
<i>і міська установа для догляду за хворими. Мета діяльності</i>	
<i>закладу та милосердні засновники</i>	
XI.	206
<i>Чернечий інститут виховання дівчат у м. Ungvár.</i>	
<i>Засновники інституту, його покровителі та статистичне</i>	
<i>становище вихованців</i>	

Науково-популярне видання

—— АЛЕН ПАНОВ ——

ПЕРША КНИЖКА ПРО УЖГОРОД

Ален Панов – автор, загальна редакція, наукова редакція
перекладу оригінального тексту

Наталія Грабар – автор ілюстрацій

Оксана Мокринин – переклад угорського тексту

Оксана Барбіл – переклад латинського тексту

Маріанна Яцкович – цифровізація оригінального тексту

Олена Кухарська - технічний редактор

Мирослава Токар - коректор

Маргарита Лавренюк - верстка та художнє оформлення

Підписано до друку 02.08.2021. Формат 64x90/16.

Папір книжковий. Друк офсетний.

Гарнітура PT Serif Caption.

Умовн. друк. арк. 14,44. Тираж 500 прим.

Замовл. №1096.

Видано та віддруковано в ТОВ «Поліграфцентр «Ліра»:

88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25

www.lira-print.com

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавництв,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.

Панов Ален

П 16 Панов А. Перша книжка про Ужгород: монографія / Ален Панов. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. – 216 с.

ISBN 978-617-596-330-2

«Перша книжка про Ужгород» авторства Алена Панова – це роздуми, конспект, гіпотези, висновки і переклад оригінального тексту найстарішої монографії з історії міста, написаної Кароєм Мейсарошем і виданої у 1861 році.

УДК 94(477/87-21Ужгород)”18”:[002.2:303.832]

АЛЕН ПАНОВ

Кандидат історичних наук,
доктор філософії, професор-
завідувач кафедри
міжнародної політики УжНУ

з 2011 р. – голова Закарпатського осередку
Співки дипломатів України

з 2000 р. – викладач, доцент, професор,
завідувач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

2006 – 2010 рр. – Консул, в.о. Генерального консула
України в Ніредьгазі (Угорщина)

2002 – 2006 рр. – заступник Ужгородського міського
голови

1999 – 2006 рр. – представник України в Карпатському
єврорегіоні

2000 – 2002 рр. – вчитель Холмоцької ЗОШ

1999 – 2000 рр. – керівник секції, юрисконсульт
Ужгородського палацу дітей та юнацтва «Падіюн»

